

3er!

Cy

ÚJ FOLYAM XI. 1-2. SZÁM BUDAPEST, 2002. FEBRUÁR ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

MÁDL FERENC: A KOMMUNIZMUS ÉS A HOLOKAUSZT ÁLDOZATAI – ISÉPY TAMÁS BARANKOVICS ISTVÁN RÓL – HORVÁTH JÁNOS KISS SÁNDOR RÓL – HOPPÁL MIHÁLY: HAGYOMÁNY ÉS TÁRSADALOM – SCHLETT ISTVÁN: A NEMZETISÉGI KÉRDÉS 1868-BAN – G. KOVÁCS LÁSZLÓ GRATZ GUSZTÁV MEMOÁRJÁRÓL – STURM LÁSZLÓ SZERB ANTAL RÓL – HORKAY HÖRCHER FERENC EDMUND BURKE RÓL I. – JOBBÁGYI GÁBOR: TÓTH ILONA PERE I.

Megjelent a Magyar Szemle Könyvek sorozat legújabb kötete, Egedy Gergely: Konzervativizmus az ezredfordulón című munkája. A könyv kapható a jobb könyvesboltokban. Ára: 2200 Ft, előfizetőinknek a szerkesztőségben 1600 Ft.

A Magyar Szemle-estek sorozatában a Batthyány Lajos Alapítványban február 4-én került sor a könyv bemutatójára. Egedy Gergellyel Horkay Hörcher Ferenc beszélgett.

A Magyar Szemle-estek sorozatában a Batthyány Lajos Alapítványban a következő rendezvény február 25-én (hétfőn) 18.00 órakor kerül sorra. Granasztói György és Kodolányi Gyula beszélget Antall József nyugati külpolitikájáról.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2001) szerkesztőségünkben kapható. Ára 4800 Ft. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

LAPUNKRA ELŐFIZETHET banki átutalással vagy drótpostán, vagy személyesen a szerkesztőségben.

2001. decemberi számunk borítóján Hamza Gábor keresztnéve tévesen Andrásként jelent meg. A hibáért elnézést kérünk.

A MAGYAR SZEMLE VÁLOGATOTT KIADÁSA A VILÁGHÁLÓN:
<http://www.hungary.com/magyarszemle>;
<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTACÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Westel Mobil Távközlési Rt., Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, dr. Varga Csaba

Szerkesztőség: Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár, Izinger Anna,
Kiss István, Mátis Lívia, D. Veszelszky Sára

Szerkesztőségi titkár: Blahó Erika

ÚJ FOLYAM XI.	1-2. SZÁM	2002. FEBRUÁR
KODOLÁNYI GYULA	<i>A megújulás ösztöne</i>	3
MÁDL FERENC	<i>A kommunizmus és a holokauszt áldozatairól</i>	7
ISÉPY TAMÁS	<i>Barankovics István emlékezete</i>	17
HORVÁTH JÁNOS	<i>Hazatért Kiss Sándor (1918–1982) közéleti hagyatéka</i>	20
VITÁNYI IVÁN	<i>Muharay Elemér élete és művei</i>	26
HOPPÁL MIHÁLY	<i>A hagyományalapú társadalomról</i>	33
SCHLETT ISTVÁN	<i>A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868-ban</i>	40
HAAS GYÖRGY	<i>A felvidék és a párizsi békerendszer II.</i>	63
JOBBÁGYI GÁBOR	<i>A néma talp I.</i>	73
HORKAY HÖRCHER FERENC	<i>Alkotmányos rend és gyakorlati bölcsesség I.</i>	95
MÓRO CZ ZSOLT	<i>Ottlik és Ottlik III.</i>	114
SZEPESI ATTILA	<i>Aranyváros</i>	125
CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC	<i>Szerbhít</i>	134
1% METAFIZIKA	HAMVAS BÉLA: <i>Levél V. J.-hez</i>	137

KÖRKÉP

G. KOVÁCS LÁSZLÓ	<i>Egy szemtanú visszanéz</i>	139
STURM LÁSZLÓ	<i>Élet és mű egymásból táplálkozik</i>	150
BRENNER JÁNOS	<i>Őszi szezon Berlinben</i>	158
KASZÁS GÁBOR	<i>Árral szemben</i>	161
GERENCSÉR RITA	<i>Kortárs zene a Pesti Vigadóban</i>	164
METZ KATALIN	<i>Regék és misztériumjátékok – a valóságról</i>	169
TÓTH KLÁRA	<i>Hamvadó cigarettavég</i>	173
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Illeszkedés és teremtés</i>	176
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Polgári kormányzás, polgárosodó ország</i>	180
ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN	<i>A megosztott kontinens egybekovácsolása és az Európai Unió jövője</i>	187
	<i>Summaries</i>	201
	<i>E számunk szerzői</i>	205

E számunk képeivel Kubinszky Mihály *Illeszkedés és teremtés* (Jánossy György építész) című cikkét illusztráljuk. A borítón: A Tóth Árpád sétányon álló ház udvara középkori házrészlettel. Fotó: *Lelkes László*.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

K: 1. Szobrász: Gyula

X 07

A Magyar Szemle című lap értéke-
seiről

Am

A MEGÚJULÁS ÖSZTÖNE

A vezércikk nem az önreflexió helye – de talán vannak pillanatok, amikor önmagunkról is írhatunk benne. A *Magyar Szemlé*ről, azokról, akik írják, akik szerkesztik – s akik velük együtt gondolkodnak. Az ügyről, ami személyeknél előbbre való, de mégis személyes. Különösen, amikor úgy hozza a konstelláció.

Két hete mondtam egy interjúban: „Két kulcsszavam: hagyomány és organikusság. A változások jellegét, léptékét ezeknek kell – kellene – megszabniuk.” Rá egy héttel kaptam kézhez Csoóri Sándortól a megújult *Hitel* számát, élén éppen az ő fontos esszéjével, melyben ez olvasható: „megújulni sosem az újból lehet, hanem a hagyományból”. S ugyanaznap érkezett meg a szerkesztőségbe frissen a nyomdából Egedy Gergely új Magyar Szemle Könyve: *Konzervativizmus az ezredfordulón*. Hadd idézzek néhány mondatot az előszóból:

„A globális kihívásokra nekünk magyar válaszokat kell adnunk, s hogy ezt megtehesük, ahhoz szilárd elvekre és értékekre: értékonzervativizmusra van szükségünk ... vannak konzervatív hagyományaink, a csaknem fél évszázados diktatúra azonban durván megszakította organikus fejlődésüket... természetesen támaszkodnunk kell az európai konzervativizmus évszázadok alatt összegyűlt szellemi kincseire”. Nemcsak a konzervativizmus hagyományáról van itt szó, hanem a *hagyományról* magáról. A hagyomány áll az *értékonzervativizmus* középpontjában.

Hármunk mondatai, melyeket a pillanat konstellációja így tett egymás mellé, rímelnék egymásra, s felidéznek egy képet, egy szellemi mező képét, amely az elmúlt évtizedben alakult ki. Kevésbé tagadásokból, inkább állításokból. Ebbe a mezőbe kívánkozik még egy félmondat, amit a napokban olvastam – vagy hallottam? – egy élvezetes gondolatmenetben, ami a művészetről szólt. Valahogy így hangzott: „szívesebben használom a hagyomány szót”. Amit kevésbé szívesen használ – kimondta? Nem mondta ki? – az a konzervativizmus. Az említett szellemi mező azoké, akik arra a meggyőződésre jutottak útjukon, hogy meg kell újulni – de a hagyományban maradvá kell megújulni. Ez a meggyőződés maga is szervesen és lassan alakult ki, szinte tétován. Vívódások és a világgal való ütközések, az önkeresés kudarcai és kis eredményei során, s mégis – úgy tetszik – belső hangok vezérlésével. Divatok ellenszelében, évtizedek alatt.

Voltunk mi modernnek is, Csoóri is, én is, mások is e mezőnyből. Lázadók és újítók. Egymástól is oly sokban különbözve, a szellemi falak robbantásának ügynökei, gerillái voltunk annyi éven át. S az a lázas énünk ma is itt él bennünk. Csoóri az említett esszében elmondja, hogy ifjan megérintették a kommunizmus eszméi is, bár 1952-re gyógyult. De – természete szerint – maradt nyughatatlan kereső a gondolkodásban, a művészetben. Az új oltványt s a mélyre gyökerező töveket próbálta folyton összeilleszteni. Mint ahogy én is: azt a szabadverset fogadtam el versnek, ami magyar hallásomnak is versként hangzik. Pedig ojtottam én a magyar fába amerikai vesszőt is. Utóbb tudtam meg Fodor András naplójából: amit a magyar versforma fellazításáért tettünk annyian, annak parancsát nem kisebb gondolkodó, mint Fülep Lajos hirdette Széher úti szabadiskolájában.

A politológus, aki természeténél fogva vonzódik a világos körvonalú kategóriákhoz, a néven nevezéshez, meg-

nevezi ezt az attitűdöt: értékkonzervativizmus. Az író, a művész jobban szereti az ígét, mint a főnevet. S a főnévben a mozgást ígérőt, a határtalant. Neki az az élménye, hogy minden változik, panta rhei. Ő szívesebben beszél *a hagyomány megújításáról*, s ebben olyan nemes elődökre talál a 20. században, mint a költő és gondolkodó Thomas Stearns Eliot, aki a legnagyobb modern újítók egyike volt, de útja derekán felismerte: a hagyomány nem lehet teljesen személyes, nem lehet pusztán önkényesen választott. Illetve lehet: de vissza kell ojtani, vissza kell adni a közönségnek. A hagyomány közösséghez köt bennünket – legtágabban a nyelv révén. Friss nedvet hozó újításainkkal, melyek származhatnak más korokból és más kultúrákból, ezt a közösséget újítjuk meg. Újításaink az ő történetében fognak kihajtani – s ez lehet a legnagyobb sikerünk, ez hitelesítheti küszködéseinket.

A konzervatív szót Eliot sem szerette használni, még a nemesen s dinamikusan konzervatív angol hagyományra sem. Mert nemcsak a megőrzést jelenti, hanem – történelmileg – gyakran jelentette a megrekedést is. Pedig nincsen rugalmasabb a konzervativizmus szerves hagyományánál: magába tudja ölelni lázadásainkat, újításainkat és szintéziéseinket, ifjúkort, érett felnőttkort és öregséget. Konvencionális ifjúkort és újító, lázadó öregséget is.

Magyarországon még nehezebb konzervatívnek lenni: történelmünk ritkán adott esélyt arra, hogy ennek a szónak nemes lehessen a csengése. Azért is, mint Egedy mondja, mert a magyar konzervatívok – akik annak nevezték magukat – nem tudtak mindig életképes terveket kínálni a modernizációra. S akik a modernizációt szervesnek képzelték el, ritkán nevezték magukat konzervatívoknak. Az értékonzervativizmus aránylag új fogalom: az angolszász országokban ma nagyon divatos neokonzervativizmustól különbözteti meg így magát az organikusságot hirdető gondolkodás. Hiszen a neokonzervativizmus nem egyéb, mint

visszatérési kísérlet a liberalizmus klasszikus, szélsőséges formájához.

Hogy lesz-e korszerű magyar értékconservativizmus, ami felnő – visszatál – a Burke-től Ortégáig, Polányiig – s Fülepig! – húzóó nemes hagyományhoz, még nem tudjuk. Ha igen, Egedy Gergely új könyvének is lesz része benne.

De az attitűd, amely hagyományt és változást, közösséget és korszerűséget szervesen összekapcsol, virágzik a szellemi élet és a művészet minden területén, s virágzik még mélyebben, a mentalításban, az életérzésben.

Az életérzés nem a tudósok s a politikusok vitaterépe. Az életérzésben fennmarad, tovább él az is, amit a gondolkodásnak és a nyelvnek akár évtizedekre megtiltanak. Fennmaradt, él. *Érezzük*, hogy a kihívásokra korszerű és magyar válaszokat kell adnunk. *Érezzük*, hogy ez a kor parancsa.

KODOLÁNYI GYULA

A KOMMUNIZMUS ÉS A HOLOKAUSZT ÁLDOZATAIRÓL*

Az emlékezés napja van. Az Országgyűlés határozott így. Az oktatásügy úgy döntött, hogy emlékezzenek a tanulók is. Emlékeznek a nemzeti és nemzetközi fórumokon, emlékezés volt nemrég Stockholmban, a Nemzetközi Holokauszt Konferencián, emlékezésre készül egy ENSZ-világkonferencia is. Emlékezések rázzák meg emberek százmillióit, amikor felidézik a világháború borzalmait, az elnyomás kínjait, az égő-pusztuló házat-falut-várost, mert sokaknak csak térkép volt a táj. Amikor számba veszik és siratják a 20. század jobboldali és baloldali diktatúráinak sokmillió mártírseregét.

De mi történt, hogy az emlékezés ilyen sűrű lett?

Sok évtized után miért nem tudunk feledni? Mi zokog úgy lelkünkben, mint malom a pokolban? A válasz az lehet, hogy a tragédia volt nagy. A halottak és meggyötörtek millióinak éneke és jajveszékélése visszhangzik sokunknak lelkében. Annyira, hogy a gyermekeink is hallják.

Szeretnénk békében élni önmagunkkal. Az érdemes élet oly sok ajándékát hoztuk létre az alkotás és szolidaritás sokféle közösségében. És szeretnénk ennek örömeiben élni.

Valahol itt lehet a lényeg. Szeretnénk az új évezredbe tisztán átlépni. Új fejezetet nyitni az ember és em-

* Elhangzott a Parlamentben 2001. február 25-én, a kommunizmus áldozatainak emléknapján.

ber, nemzet és nemzet, ember és természet között. Él bennünk a vágy a szebb, emberibb élet iránt, de tudjuk, hogy mily sok erőfeszítés kell ehhez. Beláthatatlanul sok. Az egyes ember részéről, a családok részéről, a nagyobb közösségeink részéről, nemzetek és az egész világ részéről. S hogy erre képesek legyünk, szükség van erre a mindent átölelő egyéni és kollektív emlékezésre. Mert az emlékezés békévé oldhatja a fájdalmat, megválthat bűneinktől, méltóvá tehet a jobb és szebb életre. Emberségünk része, hogy keressük ezt a megbékélést, keressük ezt a megváltást. Látva láthatjuk, hogy mindez nincs őszinte emlékezés nélkül.

Ma az emlékezés napja van. Emlékezünk mindarra, amit az embereknek el kellett szenvedniük. De ez a nap egyben az őszinte gondolkodás napja is arról, hogy mi miért történt velünk az elmúlt század nehéz évtizedeiben.

Minél mélyebben éljük át az emlékezés katarziszát, annál szabadabbak leszünk ahhoz, hogy felelősségünket is megéljük és jövőnket kiérdemeljük. Mindez valamennyiünk felelőssége. Mert nemcsak a történészekre vár, hogy felmérjék: a 20. század milyen tragédiákat zúdított az emberiségre. A II. világháború, a holokauszt, a kommunista diktatúra mindmáig jórészt feldolgozatlan évei annyira megterhelik a ma élő nemzedékeket, hogy féltő, jelenünket és jövőnket is hatalmába keríti a fájdalom, a félelem, a bűntudat és a gyűlölet kölcsönhatásának békétlen lelkiállapota. Azért kell emlékeznünk, s azért kell az emlékezést közös élménnyé tennünk, hogy megszabaduljunk ettől a nyomasztó lelki tehertől.

Gondoljunk a 20. század nagy tragédiáira, a fasiszta diktatúrában és világháborúban elpusztult milliókra, a mártírokra, hősi halottakra, a frontra hajtottakra, országok, népek leigázására, nemzetgazdaságok megsemmisítésére, országghatárok átrendezésére, kollektív bűnösséggel vádolt és elűzött milliókra, fogolytáborokban sýnylődőkre és az

örökre ott maradtakra, az egy életre magányra ítélt hadi-özvegyek és árvák millióinak szenvedésére.

Mennyi gyász, mennyi lelki sérültség. És mennyi közöny, hogy hagytuk, hogy nem lázadtunk, hogy alibit kerestünk, hogy nem voltunk hősök. Jó, hogy voltak azért helytállók és hősök, voltak Bajcsy-Zsilinszkyk és Stauffenberg, akik megmentették becsületünket. A csendes többségét, amely élni és túlélni akart. Sokan voltak a hétköznapi szolidaritás hősei is.

Emlékezzünk arra, ami sok millió zsidóval, köztük sok százezer honfitársunkkal történt, sokak közönye vagy tudatlansága, és nem kevesek gyűlölete mellett. Jó, hogy az emberség hősöket és áldozatvállalókat teremtett a borzalomban. Hogy voltak Anna Frankok, Edith Steinek, Wallenberg, Angelo Rották és Kolbe atyához hasonlóak.

A számok világában talán eltörpül a gyalázat, ami a 600 ezer magyar zsidóval és sok-sok ezer cigánnyal történt a hét esztendeig tartó világégés százmillió nagyságrendű áldozatához képest. De tudnunk kell, hogy a zsidóság ellen elkövetett népirtás példa nélküli a történelemben, állapította meg Weizsäcker német államelnök, amikor a holokausztra emlékezett. Mi sem mondhatunk mást. Túl azon, hogy gyógyíthatatlan sérülést okozott a hozzájuk tartozóknak, Magyarországon is máig ki nem kezelt sebet ejtett az egész nemzet lelkiismeretén. Bölcs döntés volt külön emléknapot szentelni a holokauszt áldozatainak.

Emlékezzünk a kommunista önkényuralom és diktatúra áldozataira. Az emlékezések sorában a mai napon ez van különösen előtérben.

Tudományos kutatások hitelesen szólnak a népirtás, az éhínség, a kivégzések, a koncepciós perek, bebörtönzések, kínzások, kényszermunkatáborok, deportálások, a gulágok áldozatairól, a sok tízmillió ember pusztulásáról szerette a világban. Szinte felfoghatatlan az a fájdalom, amelyet az emberi méltóságtól, a szabad életpálya lehetőségeitől,

a vagyonuktól való megfosztottság, a tönkretett életek százmillióinak szenvedése jelentett. Itt is voltak hősök, és még többen mártírok.

És mily sokan lettek áldozatok azok közül is, akik hittek az eszmében, amelynek jegyében aztán elpusztították őket. Nálunk is hosszú az áldozatok sora. A parasztság és a magánegzisztencia, az úgynevezett osztályellenség felszámolása, az életek tönkretétele, az elnyomás, az ártatlan emberek elhurcolása, bebörtönzése, a megöltek, a halálra ítélték és mégis életben hagyottak pokoli kínjai, 1956 forradalmi harcainak sok ezer hőse-áldozata, a forradalom könyörtelen leverése, a sortüzek, a Kossuth tér, Mosonmagyaróvár és a többi, a kivégzések, melyek során nem kímélték saját legelvhűbb társaikat sem. Emlékezzünk az önkény szélsőséges tobzódásának éveire.

Áldozataik között éppúgy megtaláljuk Rajk Lászlót, mint mozgalmuk reformereit, a tisztalelkű, becsületes Nagy Imrét, vagy az „ötvenhatos” Angyal Istvánt, de ott vannak közöttük a „másképpen gondolkodó” egyházi és világi értelmiség kiválóságai, akik közül talán az 1957-ben kivégzett klasszika-filológus Brusznai Árpád tragédiája a legmegrendítőbb.

De ne feledkezzünk meg a névtelenekről sem. Az ismeretlen kisemberek sokaságáról, Recskről, a kényszer-munkatáborok megalázottjairól és megkínzottjairól. A kétszázazerről, akik '56 után emigrálni kényszerültek. És ne felejtjük: valamilyen mértékben áldozatok vagyunk szinte mindnyájan, akik megértük a szabadság pillanatát. Mert sejtjeinkben lerakódott a félelem, a hitetlenség, a restség kö-zönye. Lázadhattunk volna jobban.

Lehattunk volna többen hősök, egyszerű hétköznapi hősök. De a félelem sokunktól elvette az egymás iránti bizalom ajándékát. A hitetlenség, a hiábavalóság hosszú évein már-már megtanultuk, hogy nekünk, magyaroknak nem sikerülhet, úgysem sikerülhet semmi. A restség so-

kunktól elrabolta a szorgalom, a munka, a becsület értelmébe vetett hitet.

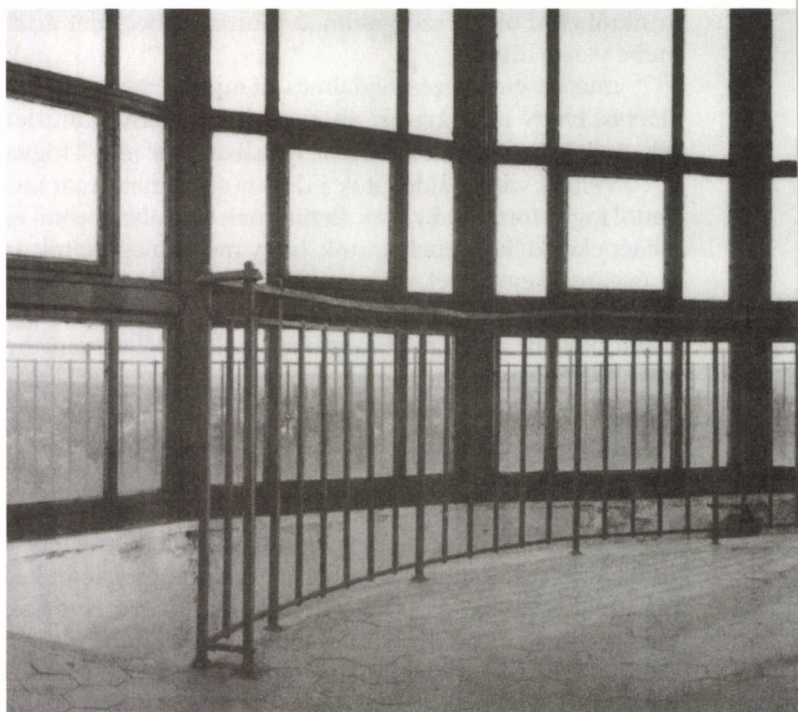
Íme az emlékezés fájdalmas litániája. Egy része legálábbis. Hogy itt vagyunk, ahogy vagyunk, arról tanúskodik, őszintén tudunk emlékezni, igazában már régtől fogva.

Velünk van az áldozatok áldozata és üzenete, már kezdettől fogva forrásává váltak életünknek. Igazában öröm- és hálaéneket kellene énekelnünk, hogy mégis megkaptuk az új évezred kegyelmét, az igazabb, szebb, jobb élet esélyét. Felemelt fejjel járhatunk, mint emberek és mint nemzet egyaránt. Nekem most az áldozatokról kell emlékezniem. Arról, hogy hogyan történhetett mindez velünk, amiről emlékezünk. Emlékezni, hogy jobban ismerjük szenvedéseink okát, hogy felismerjük és elűzzük a bajt, ha régi módján újból ellenünk készülne.

Ha hinni akarjuk, hogy a 20. század borzalmai nem ismétlődhetnek meg, saját megújulásunk lehetőségében: szellemi és erkölcsi tulajdonságaink alakíthatóságában kell hinnünk. Szellemi és erkölcsi tulajdonságokról beszélek, szándékosan ebben a sorrendben. Mert meggyőződésem szerint ahhoz, hogy védettek legyünk a pusztító erőkkel szemben, mindenekelőtt ismernünk kell azok eredetét, értünk kell működésük mechanizmusát.

Ha nem vagyunk is annyi ismeret birtokában, hogy történészek alaposságával tárjuk fel a világméretű bajok minden titkát, van annyi személyes és kollektív tapasztalatunk, hogy gyötrő kérdéseinkre jó irányban keressük a feloldó válaszokat. Elsősorban azt kell belátnunk, hogy a gyilkos terror hatalomra jutása nem valamiféle misztikus erők működésének következménye volt. Azok a kísérletek, amelyek a diktátorokat démonnak ábrázolják, és a diktatúráknak irracionális jelleget tulajdonítanak, nemcsak igénytelenek, hanem – hitem szerint – veszélyesek is.

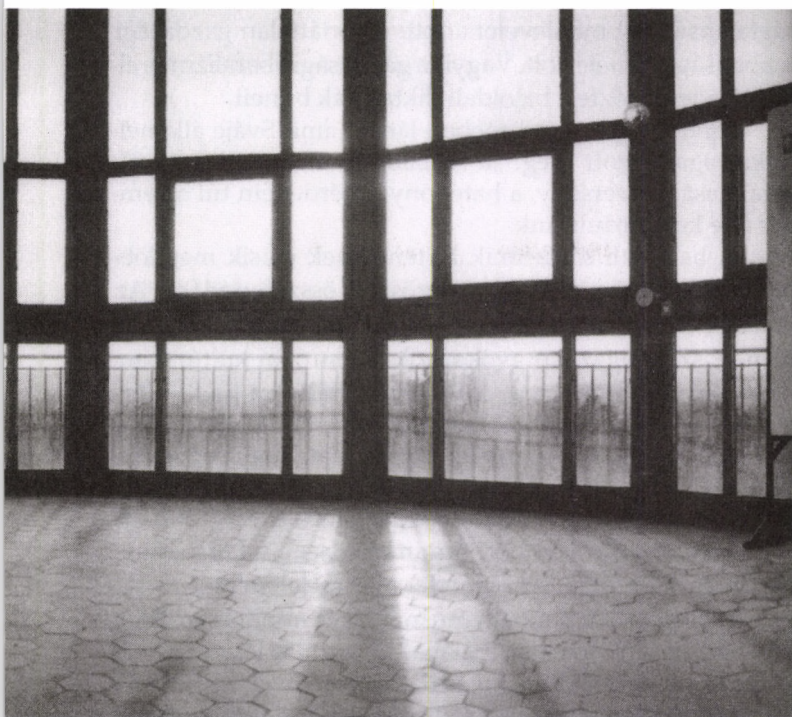
Ha történeti tapasztalatok alapján közelítünk a baloldali diktatúrák természetrajzához, szembetűnik néhány ál-

A GÖDÖLLŐI VÍZTORONY ÜVEGFALA

talánosítható tulajdonságuk. Elsőként az, hogy ott tudtak a legjobban berendezkedni, ahol egyszerre volt adva két feltétel: a szociális nyomortól szenvedő tömeg és a „megváltást” ígérő „forradalmi” ideológia. A másik közös vonásuk ezeknek a diktatúráknak, hogy nemcsak a nyomorában megalázott kisember lázadó indulatára, hanem kivételes tehetségű értelmiségiekre is tudott támaszkodni.

Es végül a harmadik – a bal- és jobboldali diktatúrákat egyaránt jellemző – közös nevező, hogy „a legrémissz-több totalitárius rendszerek” – itt Szolzsenyicint idézem –

„soha nem valamilyen tekintélyelvű rendszerből keletkeztek, hanem különféle erőtlén demokráciákból.” Közelebről nézve a dolgokat, a szociális nyomor nem új keletű jelenség. A szegénység, a mindennapi kenyérért vívott küzdelem, a nincstelenség, az éhínség végigkísérte az emberiség történetét. A modern korban azonban már nemcsak arról volt szó, hogy egymás mellett létezett a megalázó nyomor és a hivalkodó gazdagság. Hanem arról is, hogy a gazdagok szabadsága a szegények jogfosztottságára épült. Az az eszme pedig, amelyik ehhez a kiáltó igaz-

ságtalansághoz menlevelet adott: a korlátlan gazdasági szabadság eszméje volt. Vagyis a gazdasági liberalizmus elfajulása megelőzte a baloldali diktatúrák bűneit.

Jó, hogy ma mind többen látják, amit Svájc államelnöke fogalmazott meg: „a szabadságnak is van határa”; a gazdaság, a verseny, a hatékonyság érdekein túl az ember felé kell fordulnunk.

A baloldali diktatúrák történetének másik megdöbentő jellemzője: szellem és erőszak összefonódása. Az erőszak erkölcsi és politikai igazolásának szándéka is mélyen és szerteágazóan gyökerezik az európai kultúrában. Hogy mennyire mélyen, annak illusztrálására hadd idézzem Kölcsey Ferencet, aki a századokon át dúló vallásháborúk okait kutatva szögezte le: A gondolat, hogy „egyetlen hitben van idvesség, a romlott szívekben ezer rosszaknak és ezer ezer iszonyító történeteknek forrásává” változik.

Igen, a kizárólagosság türelmetlensége, a fanatizmus ősbűn. Az a fordulat, ami a modern korról jelent meg a nyugati civilizációban, e fanatizmusnak új és minden korábbinál végzetesebb formáit táplálta. E fordulat lényege a jakobinus diktatúrákban ragadható meg. Ezek hívják fel a figyelmünket arra, hogy kell még valami ahhoz, hogy a vétkes gondolatból véres valóság legyen. Ez a valami pedig nem más, mint az ember agresszív hajlamait féktelenné tévő félelem, amelynek gerjesztése és manipulálása a 20. századi diktátorok hatalomgyakorlásának legfőbb eszközévé vált. Azt hirdették, hogy az ellenséget meg kell semmisíteni. Íme, a legújabb kor politikai kultúrájának legfertőzőbb vírusa. A pszichológiai vírus. Amelyet a baloldali diktatúrák az ellenségeikkel szembeni tömegpusztító fegyverként próbáltak használni, s amellyel végül is önmagukat tették harcképtelenné.

Vereségük, összeomlásuk épp azért jelenthet fordulópontot az emberiség történetében, mert az nem pusztán a világhatalmi erőviszonyok radikális megváltozását ered-

ményezte, hanem a fortélyos félelem benuultságában szenvedő társadalmak lelki megújulásához is vezethet. De csak akkor, ha a diktatúrák létezésének harmadikként említett feltétele is megszűnik, és az „erőtlen demokráciák” nem válnak totalitárius rendszerek melegágyává. És nem következik be, amire a fasizmus megjelenésekor Thomas Mann „Európa, vigyázz!” címmel figyelmeztetett, hogy a humanizmus, ha nem elég harcias, saját gyengeségeinek lesz az áldozata; hogy a passzív humanisták az ember nagy ügyét cserben hagyják.

Vajon megvan-e minden biztosítéka, hogy a század utolsó évtizedében a diktatúrákból felszabaduló nemzetek humanizmusa és parlamentáris demokráciája erős legyen?! A válasz, azt hiszem, csak az lehet, hogy az erős demokrácia és a harcos humanizmus feltételei a történelemben soha nem tapasztalt módon és mértékben adva vannak.

De tökéletes biztosítékai soha nem lesznek a mindenkor élő nemzedékek eltökéltsége, bölcsessége és a közérdekért áldozatokra is készítő közösségi erkölce nélkül. Az erős demokráciát nemcsak a szabad választások lehetősége, s nem csupán a többpártrendszerű alkotmány teszi, hanem – mindenek előtt! – polgárainak életminősége, erkölce és cselekvő elkötelezettsége. Ennek jegyében tudni kell, hogy ahol a szegény úgy érezheti, hogy mások gazdagságának az ő elnyomorodása az ára, ahol a hatalom képviselői önhasznukat nézik és szűk csoportérdekeket szolgálnak, ahol a tömegekre hatni akaró írástudókat – így a sajtó, a média munkásait is – nem hatja át a szó hatalmának súlyos felelőssége, s ahol a mindennapok emberének gondolkodását és viselkedését nem szabályozza a történelmi tapasztalat, ott nincs, ott nem lehet erős demokrácia.

A biztosítékok együttesében éppúgy megvan a szerepük a gazdasági élet szereplőinek, miként a tudományok és a művészetek művelőinek, s minden állampolgárnak a maga családi, baráti és munkahelyi közösségeiben.

Több mint egy évtizede megalapozott parlamentáris jogállamunk keretei között jogszabályaink sokoldalúan gondoskodnak a hatalommal való visszaélés megakadályozásáról. A jogalkotó megtette, amit a jog eszközeivel megtehetett, hogy meggátolja a történelem kerekének visszaforgatását. De még mindig nem történt meg minden, hogy a szenvedők a vétkeseknek megbocsáthassanak, s hogy áldozataikat méltányoló gondoskodásban részesüljenek. Tegyük meg hát mindent mi magunk is, amit megtehetünk helyzetünk, erőnk és hitünk szerint. Abban a szellemben, ahogy a költő teszi. Wass Alberttől idézek, az *Üzenet haza* című verséből:

„És üzenem mindenkinek,
testvérnek, rokonnak, idegennek,
gonosznak, jónak,
hűségeseknek és alávalónak,
annak, akit a fájás űz, és annak
kinek kezéhez vércsöppek tapadnak:
vigyázzatok és imádkozzatok!
Valahol fenn a magas ég alatt
Mozdulnak már lassan a csillagok,
S a víz szalad, és csak a kő marad,
A kő marad...

Maradnak igazak és jók,
A tiszták és békességesek,
Erdők, hegyek, tanok és emberek.
Jól gondolja meg, ki mit cselekszik!”

Kövessék hát az emlékezést meggondolt cselekedetek!

MÁDL FERENC

K: Szejny Tamás

Közd: Barankovics István

Am

BARANKOVICS ISTVÁN EMLÉKEZETE*

A szegények New York-i városszéli temetőjéből tegnap hazaérkeztek Barankovics István hamvai, és csütörtökön a magyar föld véglegesen magába zárja hűségese fiát.

Szeretném remélni, hogy nemcsak számunkra, kereszténydemokrata képviselő, hanem a némi történelmi emlékezettel rendelkező minden magyar állampolgár számára fontos, hogy ezekben a napokban legalább néhány emlékező szó hangozzék el ezek között a falak között arról a politikusról, aki a kibontakozó terror nyomasztó hajnalán innen merte hangos szóval hirdetni, hogy „a demokráciát nem lehet antidemokratikus eszközökkel megvalósítani”. Milyen lekicsinylő ajkbiggyesztéssel fogadhatták a másik oldalon annak idején az ilyen megfogalmazásokat, hogy: „A mi ideológiánk a kereszténység nagy gondolkodóinak szellemi befolyása alatt áll. Ragaszkodunk az emberi személy szabadságához, elutasítjuk a totalizmust... Valljuk a pártok szabadságát, saját pártunkban annak belső szabadságát is. Az ellenzéket éppúgy értéknek és szükségesnek tekintjük, mint a kormányzó pártokat, amelyek nem gátolhatják, hogy a politikai kisebbség többséggé fejlődjék. Hívei vagyunk minden vonalon a törvény uralmának.” 1947 augusztusában bátorság kellett annak megfogalmazásához, hogy: „programunk; a legbiztosabb és a legszélesebb emberi jog. A legteljesebb szociális igazságosság és a legnagyobb szabadság, a természetfelettség

* Elhangzott 2001. december 1-jén a Parlamentben.

többségében. És célunk: a szabad magyarok független országa!" Vagy túl a világháborún, az ország szovjet megszállásának viszonyai között bátorság kellett a külpolitikai prioritások olyan megjelöléséhez, hogy „1. a pusztá létezés érdeke, 2. a független államiság biztosítása, 3. a határon túl élő magyarság emberi és nemzeti jogainak biztosítása, 4. »belső jobblét« külső feltételeinek megkeresése.”

Nyilván lesznek olyanok, akik fanyalogva beszélnek majd valamifajta újratemetésről: lelkük rajta, hiszen Barankovics Istvánt nem keletre kergették ki, vagy hurcolták el, a hamvakat nem kellett az idegen földben összekaparni, mint Bethlen Istvánét, nem kellett a váci rabtemető nyomtalan sírjai között rábukkanni, mint az éhen halasztott Hóman Bálintra, nem kellett az arccal lefelé eltemetettek között a sírgödörkből kiásni, mint az 1956-os áldozatokat, az ő eltemetett hamvai csendesen pihentek az idegen földben, és várták a hazatérés emelkedett pillanatát.

„Emigrációba nem megy az ember, hanem kényszerítik” írja a naplójában. Rákosi fenyegetésére egyértelmű választ ad: „tudom, hogy csak a lét és a becsület között van választásom, de a becsületet választom”, és a becsületet választó döntés miatt 1949. február 2-án az ország elhagyására kényszerült.

A barát Szőnyi Zsuzsához intézett levelében említi, hogy már 1945 után megfogalmazta egy miniszter politikustársra: „aki ebben a korban politizál, annak tisztában kell lennie vele, hogy azt az akasztófa árnyékában teszi”.

A szó valódi értelmében nem volt politikus alkat, mégis vállalta a lehetetlennek látszó feladatot. A magyar kereszténydemokrácia politikai erőként valójában az ő főtársága alatt volt először igazán hatékony és sikeres. Egy hihetetlenül rövid választási kampány eredményeként valójában az ő irányításával zajlott le a várható kommunista terror fenyegető mennydörgései között a magyar polgárság és a megvalósulni vágyó magyar demokrácia

utolsó, látványos lázadása. Az 1947. augusztus 31-i választást ugyan a kék cédulák segítségével a magyar kommunista párt nyerte meg, de a választás igazi nyertese a Barankovics István vezette Demokrata Néppárt volt a tisztán szerzett 16,4%-kal.

A mai napon itt, az Ország Házában őszinte tisztelettel adózunk Barankovics István emlékének, és az ő példája nyomán hisszük és valljuk, hogy a kereszténydemokrácia hatékonyan jelen van és a jövőben is jelen lesz a magyar közéletben.

ISÉPY TAMÁS

Kiad: Kiss Sándor

Am!

HAZATÉRT KISS SÁNDOR (1918–1982) KÖZÉLETI HAGYATÉKA*

Hazatért Amerikából a magyar nemzeti függetlenségi mozgalmak egyik legkiemelkedőbb, köztiszteltetben álló, izzószívű vezetőjének, Kiss Sándornak a feltehetően teljes irathagyatéka: levelezése, feljegyzései, kéziratai, újságszemelvényei az 1956 és 1982 közötti időből. A dokumentumok részei lap- és rádiószerkesztőként készített írásai is, mint ahogy mindazok az adatok, amelyek az amerikai magyar politikai és egyházi közéletben történt részvételére vonatkoznak. A mintegy három folyóméter terjedelmű anyagot a Református Egyház Ráday Levéltára fogadta be végleges megőrzésre és módszeres feldolgozásra, hogy a további kutatások rendelkezésére álljon. Ezt az iratanyagot hosszú esztendőök óta várják történészek, politológusok és számos más társadalomtudomány kutatói. Meggyőződésem, hogy – Kiss Sándor publikált írásaival együtt – felbecsülhetetlen a forrásértéke a 20. századi magyar történelem megismeréséhez és megértéséhez, a sajnos máig is bántóan nagy számú torzítás, tévképzet tisztázásához. Felbecsülhetetlen és katartikus forrás is ez a hagyaték egyéni, nemzeti és társadalmi önvizsgálódásunkhoz: ahhoz, hogy a magyar függetlenség és demokrácia elkötelezettjei – a részletkérdésekben akár el is térő véleményeink ellenére – abban a szellemiségben tudjunk bizalommal együtt

g.

* Az Országgyűlés 2001. július 19-i ülésén elhangzott felszólalás szerkesztett változata.

munkálkodni, ahogyan azt Kiss Sándor vezetésével, az ő személyiségének a kisugárzásában tehetjük.

Mint Kiss Sándor legközelebbi barátját és minden közéleti munkájában helyettesét, elhunytá óta pedig mint szellemi hagyatékának a gondozóját, engem ért az a megtiszteltetés, hogy (2000 augusztusában otthonában, az USA Virginia állambeli Alexandriában) özvegyével, Éva asszonnyal együtt még egyszer rendezzem, válogassam, becsomagoljam a hazaküldendő teljes anyagot. Itt jegyzem meg, hogy Éva asszony az elmúlt évek során több száz oldalnyi fényképmásolatot már hazaküldött az Országos Levéltárba, a Széchényi Könyvtárba, a Sárospataki Református Kollégiumba, a vásárosnaményi múzeumba és néhány itthoni magángyűjteménybe. Mégis feltételezhetjük, hogy az 1956 és '82 közötti – tehát az emigráció idején keletkezett – anyag csak most, a Ráday Levéltárban vált a maga egészében hozzáférhetővé. Amikor köztudomású lesz, hogy Kiss Sándor szellemi hagyatéka számára gyűjtőhely létesült a Ráday levéltárban, bizonyára további kiegészítő anyagok is érkeznek oda magánszemélyektől és intézményektől. Messzemenően kívánatos volna, természetesen, hogy Kiss Sándor 1956 előtti életszakaszának a dokumentumai is összegyűjtessenek, és szintén a Ráday Levéltárban helyeztessenek el.

Feltételezem, hogy a történészek, a politológusok és a többi társadalomtudomány képviselői, az etikai kérdések elemzői különösképpen a *levelezésben* fedeznek majd fel valóságos „aranybányát”. Gyakran írt ugyanis három-négy oldalas, vagy még annál is hosszabb leveleket, sűrűn gépelve, vagy kézírással. „A stílus maga az ember.” Kiss Sándor levelei nem csak őt magát mutatták be, hanem levelezőtársait is arra ösztönözték: írjanak akár a terjedelmességig menő részletességgel. Hogy ne csak híreket, információkat cseréljenek egymással, hanem tárják ki a szívüket is; ne csak egy-egy gondolatukról adjanak számot, hanem

a gondolkodásmódjukról is: hogy a levelezés az együtt gondolkodás egyik válfaja legyen.

Emigrációs éveink során Sándor gyakran adott kezembe olyan leveleket, amelyek fontos tájékoztatásokat tartalmaztak. Időnként megjegyeztem: jó volna többünknek is elolvasni ezeket a leveleket. Azzal hártott el, hogy attól tart: levelezőtársait a legsúlyosabb veszedelembé döntheti, ha a politikai rendőrség valami módon a nyomára akadna az ővele folytatott levelezésnek. Különösen akkor, ha a sokszorosításban szétküldött leveleinek akadna nyomára, hiszen a zsarnok rezsim e mögött azonnal összesküvést szimatolna. Ilyesmire, sajnos, valóban sor került: koncepciók per fabrikálásának a szándékával fogtak vallatóra embereket pusztán azért, mert levelet váltottak Kiss Sándorral. Mindig bizonyos volt ugyanakkor abban, hogy eljön az idő, amikor könyv alakban is megjelenhetnek az írásai, így a közérdekű levelezése is.

Ez az idő voltaképpen a rendszerváltozáskor jött el. Azóta vagyunk adósok azzal, hogy Kiss Sándort bemutassuk a magyarországi magyarságnak. De: „Jobb későn, mint soha!”. Jó, hogy legalább most, miután testi mivoltában több mint egy negyed évszázada nincs már közöttünk, végre méltó mélységben ismerkedhetnek meg a bölcs és hű magyar férfi életével és munkásságával a hazai kutatók, írók, szerkesztők, kiadók – s rajtuk keresztül a magyar közművelődés, ideértve az eljövendő nemzedékeket is.

Elébe vágva ennek a széles körű és elmélyült megismerkedésnek, legyen szabad felhasználnom az alkalmat, hogy saját szavaival mutassam be Kiss Sándort. A Magyar Öregdiák Szövetség Bessenyei György körének programjából (Rutgers Egyetem, 1981. február 6.) idézem élettörténetének összefoglalását:

„1918-ban születtem Vásárosnaményben. Esze Tamás ezen a tájon verbuválta kuruc seregét. A 'nagyságos fejedelem'-ről úgy beszéltek szüleim, mintha látták volna (...) Ez a táj, ez a történelem

és szegényparasztos sor formálta gyermekkoromat. (...) A község református papja és tanítóm addig jártak apám nyakára, amíg beiratott a helyi magán-polgári iskolába. Egy páratlan intézménynek, a sárospataki 'főiskolának' köszönhettem mégis, hogy magához ölelt, és nagy ösztöndíjjal, később ingyenesen kitanított néptanítónak. De ennél jóval többet is adott: lehetőséget arra, hogy kinyíljon a szemem az ország és a nép problémáinak a megismerésére.

(...) Így érthető, hogy 1937-ben Szegedre kerülve (...) a tanárképző diájkaként már egyszerre három vonalon futott az életem: (igyekeztem, hogy) a lehető legképzettebb tanár legyek; a diákmozgalomban a szociális és népi Magyarország toborzója és építője voltam; és a tudományos munka. A három egyszerre nagyon nehéz, nem is sikerült. Az ország sorsa hajtott az ellenállási mozgalomba, aminek következménye lett a nyilas Nemzeti Számonkérő Szék és a Gestapo fogsága. Az akasztófától vagy tarkón lövéstől csak csodába illő kiszabadulás mentett meg éppúgy, mint ahogy a diák-ellenállási mozgalom velem együtt lefogott többi tagjának az életét is.

(...) Az ellenállási mozgalomban betöltött szerepem miatt (kerültem a közéletbe) (...) Nagy Ferenc kérésére vállaltam a Magyar Parasztszövetség szervezését (...) Bereg megye képviseletben tagja lettem a Parlamentnek. (...) 1946 belpolitikai harcaiban a parasztegység kialakításában vezető szerepem volt. Az év szeptemberében az Országos Parasztnapokon 500 000 paraszt jött fel Budapestre, és tett hitet a valódi demokrácia mellett. (...)”

Eddig az idézet Kiss Sándortól.

A mélyen istenhívő, az inspirálóan utat mutató, a gyűjtő szónok Kiss Sándor 1944–1945–1946-ban országos hatású vezetővé emelkedett. Megtestesítette és sugározta maga körül azt az erkölcsiséget, akaratot és fáradhatatlan munkabírást, amely a háborúban tönkrement és megalázott országot az újjáépítés, a gazdasági és a politikai stabilizáció segítségével egy olyan békekötés felé közelítette, amelynek nyomán helyreállhatott volna Magyarország teljes szuverenitása.

Tudjuk: nem így történt. Magyarország nem léphetett Ausztria, de még csak Finnország útjára sem. 1947 januárjában a kommunista politikai rendőrség közvetlen szovjet katonai sugallatra letartóztatta Kiss Sándort, hat képviselőtársát – Hám Tibort, Vatai Lászlót, Jackó Pált, Gyulai Lászlót, Csicsery-Rónay Istvánt, Mistéth Endre újjáépítési minisztert – és engem is. Az első koncepciók politikai perben három év börtönre ítélték Kiss Sándort. Szabadulása után kubikosként és gyári munkásként dolgozott. Innen szólította el az '56-os forradalom és szabadságharc, a Kisgazdapárt és a Parasztszövetség újjászervezése.

A november 4-i szovjet orvtámadás után Bécsben összefogja a magyar forradalmi szervezeteket, amelyekből aztán 1957 januárjában Strassbourghban megalakult a Magyar Forradalmi Tanács. Ennek főtítkárává Kiss Sándort választottuk, az ő vezetésével szerveződött meg a Szabad Magyarország Nemzeti Képviselete. Ebből és az előző náci- és kommunistaellenes emigrációs hullámok képviselőiből jött létre azután Amerikában a Magyar Bizottság, Varga Bélának, az 1945-ben megválasztott országgyűlés elnökének a vezetésével.

Az ezt követő negyedszázad folyamán Kiss Sándor volt az egyetlen olyan vezető az emigrációban, akiben mindenki fenntartás nélkül megbízott, és akin keresztül így valóban mindenki mindenkivel nyugodtan kapcsolatba léphetett. Példa erre Kiss Sándor levelezése a Magyar Bizottságban részt nem vevő Kéthly Annával, levelezésük politikai magassága és emberi mélysége. Ha egyszer összeállítják az elmúlt évszázad legértékesebb magyar közéleti írásainak a válogatását, abban kétségkívül ott lesz kettejük levelezése.

Kiss Sándor kezében, fejében és szívében összegeződtek, rendeződtek a Magyarországról kijutott tájékoztatások. Fáradhatatlanul levelezett, írta tanulmányait, szerkesztette a rádióprogramokat, tartotta előadásait. Közszereléseit misz-

sziónak tekintette. Egy ilyen közszerepléséről, az 1982-es *ITT-OTT* konferenciáról hazatérőben szenvedett halálos autóbalesetet és halt meg szeptember 15-én. Hamvai 1983. május 4-én hazatértek, azóta Vásárosnamény temetőjében nyugszanak. Mellszobra ott áll a kisváros főterén. Életem egyik legmagasztosabb eseménye volt, amikor – 2000. március 15-én – szobrának a felavató beszédét mondhattam. Legyen az ő politikai hagyatéka felrázó és megerősítő üzenet mindnyájunk számára egy balsors-tépte korszakból és a magyar függetlenségi mozgalmaktól. Immár azáltal is, hogy Kiss Sándor kéziratait minden érdeklődő olvashatja a Ráday Levéltárban.

HORVÁTH JÁNOS

Kiad: Muharay Elemér

cm

MUHARAY ELEMÉR ÉLETE ÉS MŰVEI*

Olyan embert ünneplünk, aki mindannyiunkhoz közel állt.

Olyan embert ünneplünk, aki sokat tett nemcsak a népművészetért, hanem az egyetemes magyar kultúráért.

És olyan embert ünneplünk, akit el lehetett felejteni. Ma kevesebben ismerik nevét és értékeit, mint kellene.

Azért is így történt ez, mert valahogy ő is így akarta. Mert ő nem magamagának akart alkotni, nem a maga hírét-nevét kereste, hanem apostol volt. Annak apostola, hogy mi mindnyájan, az egész társadalom alkotó életet élhessen. Ez volt életének értelme.

Olyan ember volt, aki nagyon tudott vetni. Amerre járt, mindig kezdeményezett, élesztett, nevelt, tanított. Fialokat kapcsolt be és látott el életre szóló jó tanáccsal, és öregeket segített kikászálódni a tanácstalanságból, amikor már elvesztették a hitüket. Rengeteg a tanítványa, még több a követője, olyanok is, akik nem is tudnak róla.

Olyan ember volt, aki nem törődött az aratással. Ki tudja, talán neki volt igaza. Ő talán jobban tudta, hogy a vetés a bátrak dolga, akik egyaránt vállalják a kezdést és az újrakezdést, és megporhanyósítják a földet. Azután már könnyű dolga lesz azoknak, akik úgy aratnak, hogy voltak előttük, akik vetettek.

* Vitányi Iván és Hoppál Mihály tanulmánya elhangzott 2001. november 30-án a Hagyományok Házában a Muharay Elemér 100. születésnapján tartott emlékülésen.

Muharay Elemér élete ezt példázza. A Bartók Béla és Kodály Zoltán utáni nemzedék tagja. Gyökerei az egész magyar kultúrából táplálkoznak, termései az egész magyar kultúrát gazdagítják. Ő maga színész, rendező, színházi ember. De író is, egy neves irodalmi lap, a Kelet Népe szerkesztője. E munkájának során ismerkedett meg feleségével, Zakar Edittel, életének hű társával, akit mindannyian tiszteltünk és szerettünk, tisztelünk és szeretünk, és akit szeretettel üdvözlünk itt most körünkben. Tavaly jelent meg verseinek gyűjteménye.

Álma volt a filmművészet. Voltak tervei, amiket csodálkozva hallgattunk. Egy új stílust akart megteremteni, amely egyszerre népi és modern. Sose jutott hozzá, de meg tudom mondani, hogy milyen lett volna. Ha látta volna tanítványának, Jancsó Miklósnak nagy filmjét, a Szegénylegényeket, bizonyára bólintott volna.

De fogékony volt a többi művészetre is. A zenét és a táncot nem művelte, de ismerte, ezért tudott alkotó módon közreműködni az együttes zenei-táncos munkájában. A képzőművészettel való kapcsolatait pedig testvérének, a festő Muhoray Mihálynak példájával szemléltethetjük, aki Elemér bácsi szellemében alkotott kongeniális képeket Sinka István balladáskötetéhez.

Muharay Elemér alkotó munkásságát a magasművészetben kezdte. Megalapította a Művész Stúdiót, amelyben fiatal művészekkel keresett új utakat. A legjobbak jöttek hozzá, Bihary József, Várkonyi Zoltán, Bánhidya László. A koncepció Bartókot követte: a legősibbet és a legmodernebbet akarta összefogni. A néphagyományt és az avantgárdot. (Közel állt hozzá például a prágai Burián Színház.) Ígéretesen kezdtek, de nem tudták folytatni. Mi hiányzott? Elég egyet említenem, mint a falusi történetben a nagyharangot, és ez volt a pénz. Meg az a közönség, amely ki tudja kényszeríteni a támogatást.

Elemér bácsi akkor már benne élt a népi írók világában, mélyen átérezte Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond, Kodolányi János gondolatait. Azt következtette belőlük (és a maga tapasztalataiból), hogy művészként is mindekelőtt a néppel kell törődnie. Az író talán ülhet otthon és alkothat, műve talál majd olvasóra. De a közösségi műfajoknak eleven közönség kell. A közönséget pedig nem egyszerűen nevelni kell, valamilyen felülről lefelé való magatartással, hanem eleven mozgalmat kell létrehozni, amelyben a közösség maga is alkotóvá válik.

Ettől kezdve fordult azokhoz, akik az új, népi közösséget alkothatják. A fiatalokhoz mindenekelőtt, minden társadalmi osztályból és rétegből. A parasztfiatalokhoz legelőbb, ekkor szervezte a Fóti Faluszínpadot. Ekkor tanított fáradhatatlanul a népfőiskolákon. Aztán megszervezte az együttest, értelmiségi fiatalokból, diákokból, és – ezt sem tette meg más – külön figyelmet fordított arra, hogy munkásfiatalok is legyenek a csapatában. Köztük szervezett munkások, a szó klasszikus értelmében. Neki nem pusztán szó volt a társadalom egysége, hanem mindennapi gyakorlat.

Az együttesben igazi művészetet akart. Népi és modern művészetet. Látványosat és katartikusot egyszerre. Amit egyszerű diák-munkás és parasztfiatalok is meg tudnak teremteni, de amely színvonalában magasrendű. És úgy gondolta, hogy ezzel nemcsak egy új művészet, hanem egy új életforma, egy új emberi magatartás megerősödését szolgálja. Amely a modern technika és a modern társadalom viszonyai között is megteremti az alkotás lehetőségét. Ugyanúgy, mint egykor a népművészetben volt. Ezért indult ki a népművészetből, mint olyan formavilágból, mert az ezt a lehetőséget garantáltan biztosította. De nem a néphagyomány helyreállítása volt a célja, hanem újjáteremtése. A hagyomány kiindulópont, támasz és segítség, nem szentség, amit imádni kell.

A GÖDÖLLŐI AGRÁRTUDOMÁNYI EGYETEM VÍZTORNYA, 1955
Megyeri Barna réz szélkakásával
Fotó: Hajdú József

Egészen természetes, hogy ez társadalmi koncepciót is igényelt. Muharay szocialista volt, egy ideális, méltányos, hagyományőrző és minden érték iránt nyitott szocializmust vallott. Azt remélte, ez annyira megerősödik, hogy Magyarország a világháború után ezt az utat magabiztosan járhatja. Élesen szemben állt a német fasizmussal, és tanítványaival együtt vállalta az ellenállási harcot is.

Idealizmusában csalódnia kellett. Azokat a nagyvonalú terveket, amiket ez idő tájban szőtt, nem tudta megvalósítani. Fokozatosan visszaszorult. De nem adta fel. Akkor jött a Népművelési Intézetbe és vállalta a hagyományőrző együttesek istápolását. Nagyon nagy érdeme van abban, hogy ez a mozgalom ilyen magas színvonalon tudott fennmaradni, olyan körülmények között is (az ötvenes években), amikor minden társadalmi-hatalmi tényező ellene szólt. Hasonló jelentőségű munkássága a népművészet (néptánc, népzene, népi játék) gyűjtésében, szintén nehéz körülmények között. De hál' istennek voltak társai, Széll Jenő védte, Poór Anna, Martin György, Pesovár Ernő segítette. És ismét fiatalokat gyűjtött maga köré, ezúttal Csoóri Sándort és társait.

1956-ban ő is a forradalom mellé állt, mint legtöbb tanítványa. Ez vezetett ahhoz, hogy mindent elvettek tőle. Összeomlott, és bár magát hitegette, belül úgy érezte nincs tovább. Alkotókészsége teljében kellett elmennie, hatvanévesen.

A népművészeti mozgalom azonban halála után is az ő szellemében újult és erősödött meg újra. Így volt ez a Röpülj páva-mozgalomban, melyet tanítványa, munkatársa, Vass Lajos élesztett. És így volt ez a hetvenes években, a táncházmozgalomban is. Igaz, hogy akik elindították (legalábbis a zenészek), már nem dolgozhattak vele. De mondtuk az előbb, hogy közvetve azokat is tanítványai közé sorolhatjuk, akik személyesen már nem ismerték. Ő már nem érte meg sem a Pávát, sem a táncházat, de

mindkettő olyan volt, mintha ő találta volna ki. A vetés ekkor érett meg.

Sosem volt egyedül a munkájában. Együtt volt – a teljesség igénye nélkül említve néhányukat – még 45 előtt Balla Péterrel, Molnár Istvánnal, Szabó Ivánnal. (Molnárral a két dudás alapon nem jöttek ki, de most utólag elmondhatjuk, hogy hasonlóképpen dudáltak, ugyanannak a magatartásnak alkották két változatát.) Aztán 45 után is voltak alkotótársai, a táncban Szabó Iván, zenében Vásárhelyi Zoltán, Székely Endre, Vass Lajos. És sokan tanítványai. Nem sorolom fel, engedjétek meg, hogy csak azokat említsem, akik művészi pályára léptek, vagy elméleti vonalon maradtak a pályán: Jancsó Miklós, Papp Oszkár, Benedek Árpád, Körtvélyes Géza, Kaposi Edit. Vannak, akik már nincsenek közöttünk, mint Béres Ferenc, Pálfi Csaba és László Bencsik Sándor. De nem akarok belefogni a nevek sorolásába, hiszen akármerre kerültünk, mindannyiunknak megvan a maga története Muharay Elemér magunkban hordott örökségével.

Volt tehát aratása, amit ő is megért, és még több, ami utána érlelődött meg, de az, amire ő gondolt, amit hitt, az nem következett be. Mint ahogy Kodályé sem, az éneklő nép. Sőt, ma mintha messzebb lennénk tőle, mint a népművészet revivalének hősi korszakaiban, a harmincas évek végén, 1945 után, majd a hetvenes-nyolcvanas években. Vagy úgy van ez is, hogy az aratáshoz mindig újra és egy kicsit újat is kell vetni, mert a földet újra meg újra meg kell dolgozni.

Akárhogy is, mi, akik tanítványai, követői és harcos-társai voltunk, most is ugyanúgy gondolkozunk. Most is valljuk, hogy a kultúra nem csak arra való, hogy nagy szellemek, nagy gondolkozók üzengessenek egymásnak, meg azoknak, akiknek pénzük és idejük van hozzá. A kultúrának mindig is, most is két funkciója van. Itt születnek meg azok az új gondolatok, új tartalmak és új formák, ame-

lyek az emberiséget előreviszik, a tehetségnek teret adnak, a legmagasabb rendű kín és öröm forrásául szolgálnak. De ugyanakkor a kultúra minden ember örömét, a közösség összetartozását, mindannyiunk magunkra és egymásra találását is ki kell fejezze, a legmagasabb szinten, az igazi érték jegyében.

Ez Muharay Elemér üzenete, amit megőrzünk és továbbadunk. Tisztelettel és szeretettel emlékezünk tehát mesterünkre, születésének századik évfordulóján.

VITÁNYI IVÁN

9. Tanulmány

A világ jövőjében jó néhányan fontos szerepet tulajdonítanak a hagyományok megtartásának

al

A HAGYOMÁNYALAPÚ TÁRSADALOMRÓL

Még 1988-ban tartottunk egy nemzetközi konferenciát itt Budapesten a *hagyományról*. A szimpózium anyagát, melyen örmény, magyar, orosz, francia, amerikai, japán és holland kutatók vettek részt, néhány évvel később László Ervin, aki maga is részt vett a tanácskozáson, jelentette meg világhírű folyóiratában, a *World Futures* 34. évfolyamának különszámaként. (vö. Hoppál ed. 1992), vagyis a világ jövőjével foglalkozó folyóirat közölte a hagyományról szóló eszmefuttatásokat. Talán több mint jelképes, hogy a világ jövőjében már akkor jó néhányan fontos szerepet tulajdonítottak a hagyományok megtartásának. László Ervin, aki a fenntartható fejlődés elméletének egyik kidolgozója volt, a konferencián a fejlődés kulturális dimenziójáról és a kultúrát meghatározó (*cognitive map*) tudati mezők/térképek jelentőségéről szólt. Vitányi Iván *Hagyomány és modernitás* című dolgozatában Gadamert idézte, mondván, hogy „a hagyomány megőrzi a korábbi korok racionális tudásanyagát, melyet a korábbi nemzedékek felhalmoztak”, vagyis ilyen értelemben a hagyományt nem kell szembeállítani a racionalizmussal, ami igen gyakran a régi, az idejétmúlt eltörlését szorgalmazta. Nem véletlen, hogy eszmefuttatása végén éppen Bartókra hivatkozott, mint aki össze tudta egyeztetni az ősit és a modernet (Vitányi 1992), s a ketből alkotott időtállót.

A magyar szerzők közül kiemelkedően eredetiek az etológus Csányi Vilmos gondolatai, aki „a kultúra evolúciójá”-nak replikatív modelljét és annak működését vázolta

fel, megállapítva, hogy az utánzó ismétlés mechanizmusa alakította ki az emberi közösségekben az együttműködés mechanizmusait, amelyek lényegében a megszerzett tudások ismétlődő átadásán alapult (Csányi 1992). Voigt Vilmos és jómagam a kulturális tradíciók szemiotikai modellezését vázoltuk föl dolgozatainkban (Voigt 1962). A kulturális hagyománynak különösen azt az aspektusát tartjuk fontosnak, melyet korábban meglehetősen elhanyagoltak, nevezetesen, hogy a kulturális folyamatokban egyszerre két mechanizmus működik, egy időben. Az egyik az ún. innovatív vagy revolucionista hatás, amely az új és még újabb elemek beépítését, a rendszer megújítását szolgálja és szorgalmazza – ez az, amit a 20. században annyira túlhangsúlyoztak Keleten és Nyugaton, a kommunizmus és a kapitalizmus ideológusai egyaránt. Míg a másik mechanizmus a rendszer, a kultúra folyamatosságát kívánja biztosítani, vagyis a hagyományok lehetőleg zavartalan átadását, és annak továbbvitelén munkálkodik. Ennek érdekében használunk többféle jelrendszert, többféle kódot és kódolást, szimbólumokat, nyelveket és gesztusokat, éneket és táncot, ételeket és ünnepi étkezéseket. Mindezek együttesen biztosíthatják a közösség számára fontos információk, a közösségre jellemző ismertetőjegyek biztonságos (gyakran túlbiztosított) átvitelét (Hoppál 1992). Miért van erre szükség? Azért, mert csak így biztosítható, hogy a közösség tagjai hosszú távon is megőrizték az önazonosításhoz szükséges tudás legfontosabb elemeit, megőrizték identitásukat. Azt mondhatjuk, hogy ez a „multikodalitás” – hogy Jurij Lotman kifejezését használjuk – adja a kultúrák csodálatos rugalmasságát, azt az alkalmazkodóképességet, amely nélkül nincs túlélés. A két mechanizmus, az új elemek beépítése és a régi struktúrák megőrzése, egyensúlya, illetve koronként változó dinamikája az, ami a hagyomány működésének legfontosabb jellemzője. Amikor az egyiket a másik rovására túl- vagy visszafejlesztik, akkor megbomlik az egészséges

egyensúly, és a kultúra megmerevedik, vagy éppen ellenkezőleg, elemeire esik szét és elveszti folyamatosságát. Pedig éppen a folyamatosság biztosítása az, ami a tradíció egyik legfontosabb funkciója.

Különösen így van ez ma, a globalizáció korában, vagyis egy posztmodern korban, ahogy jellemezni szokták a mai világot. A globális egységesülés korában, mintegy annak ellensúlyozására, felértékelődnek a lokális hagyományok (Siikala 2001). A helyi kulturális értékek szerepe megnőtt (Hoppál 1999) a közelmúlt évtizedekben, mert a közösségek ráébredtek arra, hogy a helyi szinten felmerülő problémák megoldását hiába várják a távoli, országos szintű intézményektől. A globális vállalatok a kizsákmányolásban, a gyors építésben és rombolásban érdekeltek, s aztán hamarosan továbbállnak, s nem érdekli őket a helyben maradók identitásválsága, se a visszamaradó környezetszennyezés. A korábban összetartó kis közösség szétesik, a világméretű migráció pedig teljessé teszi az identitásvesztés folyamatát.

Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a világ uniformizálódásának idején, a farmerdivat és a baseball egyen sapka korában, a McDonald's-ételek íztelensége és a Cocalanizáció nyomásával egy időben sohasem álmodott reneszánsza kezd kibontakozni az etnikus tudatosságnak. Az ideológiai vagy fogyasztási internacionalizmus idején (mint ma) a lokális kultúra jegyei mint etnikus jelképek kerülnek felmutatásra (Kapitány-Kapitány 1999), hogy ezáltal megerősítsék a kulturálisan (történetileg, nyelvileg, vérségileg) összetartozó csoportok identitását.

Különösen, akkor lesz/lehet fontos az identitás megerősítése, ha a csoport a kisebbségi lét szorításában éli mindennapjait. Ilyenkor minden apró gesztusnak, szólásnak, nyelvi fordulatnak, dallamnak, színnek, jelnek, viseletdarabnak, ünnepnek, ételnek jelképes értelmet tulajdonítanak. A hagyomány az ellenállást erősíti, és az ellenállás a hagyományt élteni, abból meríti szimbolikus fegyverkész-

letét. (Ezért nem volt véletlen Jancsó Miklós filmjeinek, különösen a Szegénylegényeknek a kirobbanó sikere a hatvanas években, mert tele volt olyan utalásokkal, jelképekkel, dallamokkal, amelyeknek „nemzeti” tartalmát az akkori rezsim elnyomta, elfeledni akarta, sőt parancsolta! De hogy egy másik példát mondjak, ugyanez történt a szibériai samizmussal, amely ahogy lehetőség volt rá, azonnal színre lépett, és manapság a függetlenségi törekvések egyik ideológiai alapja a belsőázsiai-szibériai népek oroszellenes kulturális küzdelmében.) És a példákat lehetne folytatni a lappok és a jakutok, vagy Japánban az ainuk, Kínában az ujgurok kulturális köntösben zajló függetlenségi törekvéseiről. (Ezek a példák utazásaim élményeiből valók!)

A globális világrénd egyik leggyakrabban hangoztatott szlogenje, hogy új társadalmat kell felépíteni (mennyire ismerős ez az 'új világ' jelszó!), egy új információn alapuló, az információk szabad áramlását biztosító társadalmat. Ennek mai változata a tudásalapú társadalom gondolata (*Knowledge based society* – mondják angolul, a nyelvi imperializmus világnyelvén). Ez az elképzelt szép új világ azonban utópia, hogy ne mondjuk, hazugság! Egyszerűen azért, mert az információ nem teríthető egyenlően, a tudás egyformán nem elosztható. Már technikailag sem, mert nincs mindenhol villanyáram – tehát a számítógépek nem jutnak el mindenkihez egyformán. Sőt az is kiderült, hogy ez nem cél – hiszen az információ, a tudás hatalom. Arról nem is beszélve, hogy most az emberiség több mint háromnegyede még mindig írástudatlan.

Ezzel szemben a hagyományok egyenlően eloszthatók, illetve csak közösen megélhetőek. Mindenki annyit vesz belőle, amennyit akar, és mégse fogy el. Minél többet veszünk magunkhoz, annál inkább erősítjük közösségépítő erejét! A helyi tudás tárházából mindenki meríthet, a gyógynövények ismeretét mindenki megtanulhatja, a csillagokhoz kapcsolódó mítoszok a tiszta égboltról leolvashatók,

a táncban mindenki részt vehet, a közös dalolásban még botfűlű is részt vehet, a lakodalom és a temetés rituális idejét mindenki átélheti, az ünnepi ételekből is mindenki ehet, egy-egy közös munkában, vadászaton, vagy szertartáson mindenkinek lehet valamilyen szerepe. Röviden a hagyományalapú társadalom az egyenlőségen alapuló közösségépítés modellje, amelyben „a hagyomány egy lokális közösség bizalmi tőkéje, egy-egy közösség önmegtartó ereje, ami nélkülözhetetlen lesz a jövőben, mert fontos szerepet tölt be közösségformáló, kohéziós öntudatosító hatásával... A hagyományalapú társadalom olyan értékvilágot, életmínőségvet közvetít, amelyben az immateriális elemeknek (a szellemi javaknak – H. M.) van inkább jelentősége, ez pedig olyan erkölcsi rendet képes teremteni, amelyben szilárdan állhat a jellem.” (Csörgő 2001). Ezt a tudatos hagyományörzést lokális szinten a jövőtervezők szeretnék kiegészíteni a hagyományokat megújító és hagyományfejlesztő aktivitásokkal, amelyek szerves részét képezik a helyi gazdasági adottságok fejlesztésének és megerősítésének. Ez a jövő útja – nem a jelmondatok, hanem az értékmegőrző és -teremtő cselekvés szintjén.

Nem véletlen, hogy az UNESCO is rájött arra, hogy a világ fejlődése, a fejlődés problémái nem oldhatók meg a különböző kultúrák egymástól eltérő értékrendjének és tudásvilágának (*cognitive map, Weltanschauung*) figyelembevétele nélkül. Ezért fontos, hogy kialakuljon egy széles körű párbeszéd a kultúrák között. A nemrég megtartott (2001-es) közgyűlésen erre az interkulturális párbeszédre külön hangsúlyt helyeztek, meg arra is, hogy elismerték a kulturális pluralizmus tényét, illetve hogy azt fontos értéknek tartják. A kulturális sokszínűség védelme külön kiemelt feladat az UNESCO szerint, s ez lényegében a kisebbségi kultúrák védelmét jelenti (Isohookana-Asunmaa 1998). A fenyegetett helyzetben lévő kisebbségek nyelvét és folklóráját, a szellemi örökséget (*intangible culture*) kell

óvni, és minden eszközzel segíteni fennmaradását. Felismerték, hogy nemcsak a tárgyi emlékeket (régie templomok, várak, épületek), hanem a szellemi hagyományt, az orális népköltészetet, a zenét és táncot, a népi dramatikus hagyományt is védeni kell. A korábban meghirdetett 'Living Human Treasure' program kiszélesítése mellett meghirdették az „Emberiség orális és más szellemi örökségének mesterművei” összegyűjtésének és megőrkítésének pályázatát, sőt ki is hirdették az első 19 nyertes pályázót (UNESCO... 2001). Igen tanulságos a díjazott pályázatok és a nyertesek sora, valóban sokféle, az emberi alkotókészséget dicsérő, értékes folklóralkotás kapott elismerést. (Így például karib-szigeti és afrikai orális hagyományok előadói, bolíviai népi karnevál, szicíliai bábjáték, a kínai népi színház, valamint a japán nógaku és az indiai szanszkrit színháték, a marokkói Marrakesh régi főterének mesemondói, a grúz többszólamú éneklés, és a litvániai temetői keresztfaragás First Proclamation... 2001).

Mindezen szemléleti változások híven jelzik a helyi hagyományok felértékelődését napjainkban. Egyben azt is jelentik, hogy Muharay Elemérnek a negyvenes-ötvenes években igaza volt, megelőzte korát és az UNESCO-t.

HOPPÁL MIHÁLY

Irodalom

- CSÁNYI V.
1992 *The Evolution of Culture*. World Futures 34: 3–4: 215–223.
- CSÖRGŐ Z.
2001 *A hagyományörzés és fejlesztés lokális projektjei* (kézirat)
First Proclamation...
2001 *First Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity*. Paris: UNESCO

- HOPPÁL M. (ed.)
1992 *On Tradition* in: Special Issue of World Futures vol. 34: 3–4.
- HOPPÁL M.
1992 *Cultural Tradition as Sign Process*. World Futures vol. 34: 3–4: 201–208.
- 1999 *Local Cultures in a Global World*. EFI Communicationes No. 8. Budapest: Európai Folklór Intézet.
- LÁSZLÓ E.
1992 *Culture and Development*. World Futures 34: 3–4: 225–230.
- KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G.
1999 *Magyarság-szimbólumok*. Budapest: Európai Folklór Intézet.
- SIKALA, A.-L.
2001 *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak – Az identitás keresése*, EFI Communicationes No. 6. Budapest: Európai Folklór Intézet.
- SOHOOKANA-ASUNMAA, T.
1998 *Endangered Uralic Minority Cultures*. (Report-Committee on Culture and Education) Council of Europe. Strasbourg. UNESCO...
UNESCO/Japan Fund-in-Trust...
- 2001 *UNESCO/Japan Fund-in-Trust for Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO
- VOIGT V.
1992 *Tradition Toward the Future*. World Futures 34: 3–4: 257–261.
- VITÁNYI I.
1992 *Tradition and Modernity*, World Futures 34: 3–4: 253–255.

K: Schlegel István
Mj: Tanulmány

91

A NEMZETISÉGI TÖRVÉNYJAVASLAT ORSZÁGGYÜLÉSI VITÁJA 1868-BAN*

„S ha mégcsak az volna feladatunk, mi más országoknak, ha a politikában csupán egy vestfáliai békekötésre kellene törekednünk, de amely jobban alapítsa meg honunkban a polgári szabadságot, mint ez Európában a vallásit, ha elég volna, szüntelen tökéletesítvén Kárpáttól Adriáig a népet, egyszerűsmind a történelmi jogokat az észjog eszményeihez minél közelebb emelni és célszerű intézkedések által az anyagi gyarapodás csatornáit megnyitni, szóval szabadelvűnek lenni, nem a pártok szűk és homályos magyarázata szerint, hanem a legtisztább és magasabb értelemben! De nekünk ennél is terhesebb hivatásunk. Kötelességünk előmozdítani a liberalizmust és nem hanyagolni el nemzetiségünket, noha e két hitre-bízottság érdekei olykor meghasonlanak, útjai keresztülvágják egymást, irányai különszakadnak. Kielégíteni az emberiséget és véreinket: ez azon Ulixes-ij, melyet a nyers tömeg minden állati erejével fölvonni soha nem fog.” (Kemény Zsigmond: *Korteskedés és ellenszerei*. in: Kemény Zsigmond: *Változatok a történelemre*. (szerk. Tóth Gyula) Szépirodalmi, Bp. 1982. 55–56. l.)

* A nemzetiség törvényjavaslat országgyűlési vitája, 1868 című kötet bevezetője (Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány és Kortárs Kiadó, Magyar Néző sorozat.)

Amit a reformkorban csak néhányan sejtettek, 1848-ban véres harcok formájában mutatkozott meg: a szabadságharcban a „két hitre-bízottság” – a (magyar nemzeti) liberális és a (nemzetiségi) nacionalizmus – Erdélyben és a Délvidéken brutálisan összeütközött. A „szabadság olvasztó erejében” bízó magyar liberálisok keservesen csalódtak: sem az erdélyi románok, sem a délvidéki szerbek nem fogadták méltánnyalással a „megosztott magyar szabadságot”, miként azt Kossuth 1848 áprilisában elmondott beszédében remélte volt.¹ A szerbek és románok szerb és román szabadságot igényeltek; nemzeti közösségeiknek és nem csupán a magyar állam polgárainak egyenjogúságát követelték. S ha a nemzetiségi felkelésében kimutatható volt is a külső erők hatása, e felismerés nem rejthette el, hogy nem csupán a „reakció ármánya” okozza a bajt. A jórészt azonos gyökerekből táplálkozó magyar, horvát, román, szerb stb. törekvések egymás ellen fordultak. Az 1848. évi „testvérharc” tapasztalatai mélyen beivódtak a kortársak tudatába. Ezek után már senki nem gondolhatta, hogy a nemzetiségi kérdés mintegy magától, pontosabban szólva, a kivívott szabadság áldásának eredményeképpen automatikusan megoldódik.

A tapasztalatok feldolgozása azonnal megkezdődik. 1849 májusában Teleki László Párizsban a közép- és délkelet-európai emigráns politikusokkal tárgyal, ugyanebben a hónapban Kossuth Bálcescut fogadja Debrecenben, Perczel Mór autonóm vajdaságot ajánl a szerbeknek stb. S igaz, hogy már csak a szabadságharc végnapjaiban, de a törvényhozás is intézkedik: a magyar országgyűlés 1849. július 28-án határozatot hoz a nemzetiségi kérdésben, orvosolni igyekeztve a sérelmeket.

Bárhogy gondolták is az egyéni és nemzeti szabadság kivívását célzó harc folytatását, a magyar liberálisok nem feledkeztek meg a tanulságokról. A szabadságharc újrakezdésére irányuló erőfeszítéseknek éppúgy részét képezte

a nemzetiségi kérdés megoldása, mint a kiegyezési stratégiáknak. Ismeretes, hogy az emigrációban több tervezet is születik a nemzetiségekkel történő megbékélésre; aligha gondolhatta bárki is, hogy e probléma megoldása nélkül lehetséges volna egy Ausztria ellen indított felszabadító háború. Kossuth 1851-ben született alkotmányterve, Klapkának a Cuza román fejedelemmel való 1860–61-es egyezkedései, majd Kossuth 1862-es tervezete a Dunai Konföderációról mind-mind azt jelzi, hogy az emigráció vezetői tisztában voltak azzal, hogy a nemzetiségi törekvéseknek valahogyan, valamiben utat kell engedni. „... mentől többet adunk a nemzetiségeknek, annál kevesebbet kellend Ausztriának és az abszolutizmusnak adnunk”² – fogalmazza meg az összefüggést még 1849-ben Teleki László egyik Kossuthhoz írt levelében. De a fegyveres harcot elvető, az Ausztriával történő kiegyezés lehetőségeit kereső mérsékelt magyar liberálisok számára is nyilvánvaló volt, hogy elengedhetetlen a nemzetiségekkel történő összefogás. Akár így, akár úgy vélték megoldhatónak az 1848. évi forradalom nemzeti és liberális követeléseinek teljesítését, pontosan tudták, hogy a magyar nemzeti liberalizmus ereje semmiképpen sem elégséges az osztrák abszolutizmus és a Magyar Királyság lakóinak több mint felét kitevő nemzetiségek elleni kétfrontos harchoz. A „testvérharc” kirobbanásának elkerülését tehát nemcsak a liberalizmus értékrendje, de a politikai okosság is diktálta.

Bár a magyar politikai elit megegyezési szándéka összetetalálkozott a tapasztalatokból ugyancsak okuló számos nemzetiségi politikus szándékaival, mint ismeretes, a probléma megoldása, a nemzetiségi kérdésben lévő konfliktuspotenciál kioltása mégsem sikerült. A most közzétett vita – és persze, a dualizmus egész története, beleértve a „záróaktust”, Trianont is – megmutatta, hogy a kiegyezést követő erőfeszítések nem vezettek el a megoldáshoz. De tegyük rögtön hozzá: bár arra a kérdésre, hogy az alter-

natív javaslatok milyen eredményre vezettek volna, biztos választ nem adhatunk, azt aligha gondolhatjuk, hogy akár a Teleki László elképzelte, nemcsak Ausztriát, de „Szent István Magyarországot” is megsemmisítő, a „Baltikumtól a Fekete-tengerig terjedő” „dunai konföderáció”³ vagy Kossuth ennél szűkebb, csupán az úgynevezett dunai fejedelemségeket magába foglaló államszövetsége – még ha létrejöhetett volna is – a belső feszültségektől mentes maradhatott volna. A huszadik század utolsó évtizedének tapasztalatai, azt hiszem, alaposan megcsappantották az effajta, a rációra épített reményeket. A „két hitre-bízottság” érdekei – legalábbis „olykor” – csakugyan „meghasonlanak, útjai keresztülvágják egymást, irányai külöszakadnak”. Korántsem biztos tehát, hogy volt valamiféle „helyes” megoldás, aminek megtalálását, megvalósítását a kortársak valamilyen okból – ostobaságból, figyelmetlenségből, felkészületlenségből vagy még rosszabból, nemzeti gőgből vagy efféléből következően – elszalasztották.

Az 1868. évi nemzetiségi törvény vitájában elhangzott szövegek – számomra legalábbis – nem ezt bizonyítják. Éppen az ellenkezőjét. A mintegy félszáz érdemi felszólalás szinte kivétel nélkül elmélyült gondolkodást tükröz, jól látható, hogy a szónokok érzik a probléma súlyát és összetettségét. Az érvelés is színvonalas. Országgyűlési beszédekről lévén szó, természetesen jelen vannak a szónokiasság szokásos elemei, az érzelmi ráhatás eszközei, a „nemzeti ébredés” időszakában születő történeti toposzok, ám felhasználják a korabeli tudományosság eredményeit, alkalmazzák a komparatiztika eszközét, fölényes biztonsággal kezelik a joganyagot, jelentős tájékozottságot mutatnak a magyar és az egyetemes történetben. És hát persze egyaránt ismerik – és elismerik – a korszak „uralkodó eszméit”. Néhány nemzetiségi képviselő nem is mulasztja el, hogy a „magyar iskola” jeles képviselőire, így például a teremben ülő Eötvös József írásaira hivatkozzon. Indulatok is parázslanak; oly-

kor felszínre is kerülnek. Ám a vita alaptónusát a racionális elemzésre, értelmezésre irányuló szándék határozza meg. Retorikai szempontból vizsgálva a szövegeket, aligha vitatható el a minőség. A vitában zömében gondolatilag kiérlelt, stilárisan gondosan kimunkált beszédek hangzanak el. Ami persze nem csoda. A diszkusszió résztvevői járatosak voltak mind a politika, mind a retorika terén, s a téma többségüket évek óta intenzíven foglalkoztatja. Közülük nem egy már érett fővel élte – vagy csinálta – végig 1848–49-et, s bőséges tapasztalatokat szerezhetett mindahányuk az abszolutizmus időszakában itthon vagy az emigrációban, a börtönökben vagy éppenséggel a kormányhivatalokban. Járatosak voltak a parlamenti vitában is. A nemzetiségi kérdés körüli vita már az 1861-ben összeült országgyűlésen elkezdődik, s végigkíséri az 1865–68. évi országgyűlés tanácskozásait. Nem 1868 novemberében történik meg e tárgyban először a nézetek ütköztetése.

A nemzetiségi kérdés törvényi megoldása az első, csakhamar megfeneklő kiegyezési kísérlet során felmerül. A magyar politikai elit – még ha akarta volna is – nem kerülhette meg e problémát az udvarral folytatott tárgyalásai, alkudozásai, küzdelmei során. Nem, mert egyfelől az udvar ismét kijátszotta a nemzetiségi kártyát – Ferenc József leiratában nyomatékosan felhívta a figyelmet „Erdélynek nem magyar ajkú lakosai nemzetiségi érdekeire”, az 1848. évi törvényekkel szembeni horvátországi „ingerültségre”, valamint az országban lakó szerbek „ősi kiváltságaira, jogaira és nemzeti érdekeire”, s egyáltalán a Magyar Királyságban élő népek közötti feszültségekre⁴ –, másfelől a tanácssteremben megjelenő közel 40 nemzetiségi képviselő – a megjelentek mintegy 12%-a – is gondoskodott arról, hogy a nemzetiségi kérdés a viták egyik hangsúlyos témájává változzon. Az 1861. évi országgyűlés a nemzetiségi kérdést külön napi-rendként ugyan nem tárgyalja, ám az a vitában többször megjelenik.

Látszólag stiláris problémáról van szó, amikor a felirati vitában egyes nemzetiségi képviselők a „magyar nemzet képviselői” kifejezést az „ország”, „Magyarország” vagy „a magyar hon” „népképviselői”-re, illetve a „magyar érdekek” szerkezetet „hazánk érdekei”-re, a „nemzet”-et „ország”-ra kívánják kicserélni. A szavazástás súlyát azonban a nemzetiségi képviselők csakúgy, mint a magyar nemzeti-ségűek pontosan érzik. S ha netán valaki mégse, az ismétlődő szóváltások egyértelművé teszik mindenki számára, hogy a kölcsönös visszafogottság mögött mély ellentétek parázslanak.

Az uralkodóval szembeni egységes fellépést akadályozó fel-fellobbanó vitának Eötvös egy javaslattal igyekszik elébe vágni. A „tüzetes tárgyalás” előkészítésére egy bizottság kiküldését indítványozza, mondván: „... ne tárgyaljunk ezen legfontosabb kérdést, melytől milliók nyugalma s jövője függ, ne tárgyaljunk véletlenül s incidentalis úton”. Az okot is megmagyarázza: „Ha itt véletlen tanácskozás tárgyává tesszük ezen fontos kérdést – éppen mert az egyes kitételeket mindenikünk előre meg nem gondolhatja –, olyan szavak mondathatnak, melyek sértésnek vagy kicsinylésnek vétethetnek. Itt nincs senki – teszi még hozzá nyilvánvalóan megnyugtatóként –, aki a hazában lakó különböző nemzetiségek iránt mást érezne, mint a legnagyobb testvériséget és a tökéletes jogegyenlőség érzetét, s azon meggyőződést, hogy e hazában csak hasonló polgárok vannak, és hogy éppen a tökéletes egyenlőségben fekszik a hazának jövője.”⁵ A javaslatot végül elfogadják, s néhány nap múltán megválasztják a közel felében nemzetiségi képviselőkkel álló bizottmányt, ám a meg egyezés nem csupán az idő hiánya – az országgyűlés csakhamar bekövetkező feloszlata – miatt nem születik meg. Az egymás ellenébe feszülő két álláspont különbsége nem olyan természetű volt, hogy azt – miként Deák felirati javaslatának 31. szakasza fogalmazta volt – a „félreértések el-

háríttatásával” vagy a szavak helyes megválasztásával át lehetett volna hidalni. Elvi különbségekről volt szó, amit a közös érdekek, a politikai okosság és a mindkét fél részéről őszintének tűnő megegyezésre törekvés némiképp elfedett ugyan, de meg nem semmisített.

Az ellentétek tehát a tanácssteremben is felszínre bukkantak. A szerbek nevében felszólaló Branovácsky István „a szerb nemzet történelmi külön jogainak” érvényben tartását – azaz valamiféle szerb autonómia kiépítését – kívánta, a román Popovics János pedig a magyarok és a románok „egymáshoz ragaszkodásának” előfeltételeként a román nemzet „egyenjogú testvérnemzetként” való elismertetését kívánta. Az alapkérdést tekintve a magyar nemzetiségű képviselők se kertelnek. Egyfelől leszavazták a kisebbségi javaslatokat, másfelől szavakban is elutasítják azokat. Kazinczy Gábor egyenesen a „türelem keresztényi erényében” való gyakorlottság bizonyítékának tekinti már azt is, hogy a képviselőház ellenvetés nélkül hallgatta végig „a magyar álladalom létezése ellen” indított „valóságos megtámadásokat”, sokat sejtetően hozzátéve: „Ha ezen tárgy szőnyegre jön, majd akkor szemek közé nézek annak alaposabban.”⁶

A nyelvi vita mögött voltaképpen az unitarista nemzetállam és a föderalista államszerkezet közötti ellentmondás rejlett. A magyar fél által a „politikai nemzet” értelemben használt, az ország minden lakosát magában foglaló „magyar nemzet” értelemszerűen nem foglalható magába több „politikai nemzet”; e szemlélet alapján az „egyenjogúság” nemzetek között nem, csupán egyének, esetleg „népek” közötti viszonyként értelmezhető. Külön intézkedések tehát a nyelvhasználat terén szükségesek és lehetségesek. A „politikai nemzet” fogalmát természetesen a nemzetiségi képviselők is ismerték. „Én igen jól tudom, s ismerem azon különbséget, mely a természeti vagy genetikusan és a politikai nemzetiség között

létezik – mondja Wlad Alajos –, s mivel a politikai nemzeti-
ség nem egyéb, mint egy poliglott országban élő külön-
féle népiségek politikai és történeti múltjának, életének
s közös működésének s érdekének diplomatikai kifeje-
zése; részemről nem találnék benne semmi megütközni
valót.” De aztán így folytatja: „... a tegnapi napon e ház-
ban tett nyilatkozatok után, melyek szerint az ez ország-
ban lakó nem magyar népiségek nemzeti léte kétségbe vo-
natván fajokká süllyesztettek le, a netáni félreértések s az
ezekből eredhető kellemetlen következmények elhárítá-
sa tekintetéből... inkább neutrális természetű kifejezése-
ket [tehát a „magyar nemzet” helyett az „országot”] aján-
lani szükségesnek vélem”.⁷

A nemzetiségi bizottság tárgyalásai megmutatták,
hogy félreértésnél sokkal többről volt szó. A két alapelv
közötti különbséget a bizottság sem tudta áthidalni, ho-
lott a nyelvi eszközökben rejlő lehetőségeket – nyilvánva-
lóan politikai megfontolásokból – maximálisan kihasz-
nálta.

A többségi javaslat a „nemzet” és a „nemzetiség” je-
lentésének megkülönböztetésével kívánta tisztázni a „poli-
tikai” és a „genetikus” nemzet fogalmi különbségét. Az
előbbi az állam polgárait „nemzetiségüktől”, nyelvi-kultu-
rális meghatározottságaiktól függetlenül fogja össze, tehát
nincs etnikai minősége. Az utóbbinak pedig nincs politi-
kai dimenziója, mivel jelentését, tartalmát csak és kizáró-
lag a nyelvi-kulturális sajátosságok adják. A „nemzet” és
a „nemzetiség” fogalmának ilyenén megkülönböztetésé-
hez konzekvensen ragaszkodva, a többségi javaslat a „ma-
gyar” jelentését is megkettőzte: a „magyar nemzet” szó-
összetételben a „magyar állam történelmi fogalmára” utaló
„politikai nemzet” jelzője, míg a „nemzetiségek” között is
felsorolva, az országban élő *egyik* nyelvi-kulturális közös-
ség megnevezése lesz. A verbalitás szintjén megszületett
tehát a „félreértéseket” eloszlató kompromisszum.

De hogy mégsem csupán definíciós nehézségekről van szó, a jelentés elvi bevezetése világossá teszi. Dicséretes nyíltsággal már az első mondatokban kimondja, hogy a bizottmánynak két, egymást kizáró lehetőség között kellett választania. Az egyik: „... a honban létező egyes nemzetiségek formulázott kívánalmai, mint azok a túrócszentmártoni gyűlésnek e bizottmányhoz általtett emlékiratában és köztudomás szerint a szerb kongresszuson, úgy az erdélyi románok részéről is lőnek”. A másik: „... kijelölése azon határoknak, amelyeken belül az egyes nemzetiségek saját e részbeli igényeiket szabadon érvényesíthetik”. Másként fogalmazva: az előbb említett álláspont a nemzetiségeket *politikai* entitásként fogta fel, és az állam szerkezetét ennek megfelelően a Magyarországon élő nemzetek szövetségéként kívánta felépíteni, az utóbbi a nemzetiségek igényeit nyelvi-kulturális törekvésként fogadta el jogosnak és teljesíthetőnek, amit az egységes államon belül, de ugyanakkor az állami szférán kívül – ha tetszik, mellett és alatt – gondolták kielégíteni.

A két alapelv között kompromisszum nem volt létrehozható, így választani kellett. A bizottmány többsége – részletesen megindokolva – a másodikat választotta, meghatározva egyszersmind azt a két fő elvet is, amelyre a nemzetiségi törvényt építeni lehet: „a)... Magyarországnak minden ajkú polgárai *politikai tekintetben* csakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő *egységes és oszthatatlan magyar nemzetet* képezik; és b)... az országban lakó minden nép, név szerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz sat. – egyenjogú *nemzetiségeknek* tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az *ország politikai egységének korlátain belül* az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.”⁸ [A mi kiemeléseink.]

A szóhasználat kétségkívül konzekvens, hiszen a magyart is besorolja a „népek” és a „nemzetiségek” közé, egy-

A VÍZTORONY NYUGATI KAPUJA
Borsos Miklós bronz domborművével
Fotó: Hajdú József

értelműen elválasztva egymástól a „politikai nemzetet” a „genetikus nemzettől”, a „nemzetiségtől”. Aligha hihetjük, hogy ezen aggályosan pontos megfogalmazás ne oszlathatta volna el Wlad Alajos imént idézett félelmeit, ha csakis és valóban a „félreértés” lehetőségéből fakadtak volna. Ám mégsem ez történt. A Popovics Zsigmonddal közösen megfogalmazott különvélemény első paragrafusaiban „Magyarország politikai nemzetéről” beszél, nyomatékosan hangsúlyozva, hogy az így felfogott politikai nemzetet a „magyarral egyenjogú nemzeteknek elismert” „nagyobb számban tömegesen lakó külön nyelvű népek”, „jelesen a magyarok, románok, szlávok, szerbek, oroszok és németek” képezik.⁹ [A mi kiemelésünk.] A politikai nemzet tehát nem az állam polgárainak összessége által alkotott politikai közösség, hanem hat, a politikai jogok birtokában lévő nemzetből, hat politikai entitásból áll. Megnevezése természetszerűen nem lehet a „magyar”, hisz a magyar csupán egyike azoknak a politikailag egyenjogú nemzeteknek, amelyek szövetsége alkotja „Magyarország politikai nemzetét”. A különvélemény tehát a „politikai nemzetet” kettőzi meg: egyfelől vannak a politikai jogokkal rendelkező „genetikus nemzetek”, másfelől pedig létezik az ezek összefogásából keletkező állam, Magyarország politikai nemzete. Láttuk, a „népiségek” nemzet-létének kétségbevonása Wlad szerint „fajokká való süllyesztését” jelenti.

Ha a két tervezet konkrét, például a nyelvhasználatra vonatkozó javaslatait nézzük, a különbség nem oly nagy, hogy az alkukészség, a kölcsönös jóakarát ne vezethetett volna megegyezéshez. A többségi javaslat is kilátásba helyezett széles körű nyelvi jogokat, s a kisebbségi javaslat is elfogadta a magyar nyelvet „országgyűlési hivatalos és köztanácskozási nyelvnek”. Az alapelvekben megmutatkozó ellentmondás viszont sem jóakarattal, még kevésbé stiláris eszközökkel nem volt feloldható. A bármily

őszintének látszó megegyezési törekvés, a bármily körültekintően megválasztott nyelvi formák nem lehettek alkalmasak arra, hogy az állampolgári jogegyenlőség liberális elvére épülő egységes nemzetállam és a nemzetek szövetségéből keletkező föderatív állam között valamiféle kompromisszumot jelentő, „harmadik típusú” államot alkossanak, vagy akár csak elgondoljanak. Mert az igaz ugyan, hogy a különvélemény egy külön paragrafusban erősítette meg, hogy „ezen törvény az ország integritásának soha semmi szín alatt nem prejudikálhat”, de a többségi vélemény nem csupán az ország területi integritását, hanem egyfelől az „ország politikai egységét”, másfelől az egyéni szabadságjogok teljes érvényesülését is kívánta. E két feltételnek – a többségi vélemény szerkesztői legalábbis így gondolták – a különvélemény alapjául szolgáló elv nem felelt meg. Miként írták: „az egyes nemzetiségi kongresszusokon és gyűléseken, valamint a különvéleményben megfogalmazott elvek érvényesítése oly (...) területi változásokat, kikerekítéseket tételne föl, melyek az ország politikai egységét veszélyeztetnék, vagy pedig a nagyobb nemzetiségek területén lakó kisebb nemzetiségi töredékek végelnyomására vezetne (...) legbiztosabb eszközül szolgálna arra, hogy az egyes nemzetiségek közti súrlódások fenntartassanak, s az egyenlő jogkör határain belül egyesek úgy, mint testületek részéről kifejtethető és üdvös eredményekre vezető szabad versenyt az elnyerendő jogok körüli meddő vetélkedés háttérbe szorítsa.”¹⁰

A többségi javaslat – Eötvös *A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az államra* című, még az ötvenes évek első felében írt munkájában kifejtett elméletével összhangban – az ellenkező utat, az állam és a „nemzetiségi eszme” szétválasztását választotta. Eötvös ekkor is, és – mint az e kötetben közölt beszédében láthatjuk – 1868-ban is úgy vélte, a kulturális közösségként értelmezett „nemzetiségre”

alapozott államok létrehozása a kevert etnikumú Európában sem igazságot, sem megnyugvást nem hozhat: megvalósulása egyik nemzetnek a másik felett való uralmát, a nemzeti szabadságra és egyenjogúságra irányuló törekvés pedig az egymás ellen folytatott harcok sorozatát, a civilizációs folyamat megakasztását, az „európai polgárosodás” megtörését eredményezné, miként Eötvös állambölcseleti értekezésében fogalmazta volt. Az „uralkodó eszmék” egyikének tartott „nemzetiségi eszmét” természetesen nem elfojtani kívánta; társadalomfelfogása alapján ez amúgy is lehetetlen lett volna. Viszont a másik két „uralkodó eszmével” – a szabadsággal és az egyenlőséggel – való együttes érvényesülését csupán akkor vélte lehetségesnek, ha az államot nem a „nemzetiségi eszmére” építik, sőt, ha a „nemzetiséget” elválasztják az államtól, azaz az „uralomra való törekvéstől”. Ami a nemzetiségi törekvéseknek politikától való távol tartását, a nemzeti törekvések politikai kérdéssé válásának megakadályozását jelentette volna, azaz az állam olyan berendezését, amelyben a helyesen értelmezett nemzetiségi igények a nem állami, a nem politikai szférában találják meg beteljesedésüket. Eszközként az állammal szemben autonómiával rendelkező önkormányzatok hálózatát és a kiterjedt, a korábban állami feladatoknak tekintett funkciók jelentős részét magára vállaló egyesületi életet ajánlotta.

Amennyiben a nemzeti eszme valóban a nyelvi-kulturális törekvésekre korlátozódik, amennyiben e kulturális igények az állam közreműködése nélkül is kielégülhetnek, amennyiben az egyes nyelvi-kulturális csoportok valóban nem törekednek a más csoportok feletti uralomra, az Eötvös által elgondolt államban valóban nem lennének a nemzetiségek között politikai konfliktusok, s ha mégis, azokba az állam nem avatkozhatna bele. Eszköze se lenne hozzá, de késztetése sem, hiszen ez az állam etnikai értelemben teljességgel neutrális lenne. Eötvös így vélte a század egyik

uralkodó eszméjét – a nemzetiség eszméjét – a másik két uralkodó eszmével, a szabadsággal és az egyenlőséggel, s ezen uralkodó eszméket a történelmileg kialakult államok fennmaradásával összeegyeztetni. Gyakran alkalmazott analógiája jól tükrözi elképzeléseit: a vallások közötti békét is a lelkiismereti szabadság elve, az egyház(ak) és az állam szétválasztása, egymástól való függetlensége, és nem a vallásfelekezetekre épülő államok rendszere oldotta meg.

A szakirodalom által Eötvös alkotásának tekintett 1861. évi javaslatban e gondolat ekként jelenik meg: „Magyarország sajátos etnográfiai viszonyainál fogva éppen utalva látszik oda törekedni, hogy a nemzetiségi kérdést oly törvényes intézkedések által fejtsse meg egyszer s mindenkorra, melyeknek paizsa alatt az egyes polgároknak e részbeni jogos követelményei a haza területének bármely részén szintoly mértékben védve, mint az egyes nemzetiségeknek mint testületeknek szabad egyesülés útján kifejlődhetése biztosítva legyen. Ilyen törvényes intézkedések elemeit nyújtják nálunk a századokon keresztül fennállott községi önkormányzás, az egyes vallásfelekezeteknek nemcsak egyházi ügyeikre, hanem tanodáik belrendezésére és kezelésére is kiterjedő autonómiája és mindenek felett azon helyhatósági rendszer, melynek észjogi alapját éppen az individuális szabadságnak az államhatalom túlterjeszkedése ellenébeni megóvása s úgy a fizikai, mint morális egyediségeknek az államegység legszükségebb korlátain belüli mozoghatása képezik.”¹¹

A kisebbségi javaslat ellentétes logikára épült. A „nemzetek” egyenjogúsítása mellett a nyelvi szempontból lehetőleg homogén közigazgatási egységek – megyék, kerületek – létrehozásával vélte a „genetikus nemzetek” közötti súrlódásokat csökkenteni. A politikai-jogi egységesülés helyett a közigazgatási-kulturális elkülönüléssel, s az így megalapozott, megerősített „nemzeti egyéniségek” állami szintű integrációjával kívánta megteremteni az ország egységét.

Az elvi ellentétek áthidalhatatlanok, a szemben álló államszervezési elvek összeegyeztethetetlenek, összebékíthetetlenek voltak. Ilyen esetekben – ismételjük az imént mondottakat – a döntés csakis a két lehetőség közötti *választás* lehet. A politikai okosság, az empátia, az emberi és politikusi tisztesség legfeljebb megédesítheti a keserű pirulát, elfogadhatóbbá teheti, netán valahogyan, valamiféleképpen ellensúlyozhatja a „legyőzöttek” veszteségeit. Viszont az is igaz, hogy egy elv igazságát sem a ráció bármennyire is logikus érvei, sem az erőszak, sem a többség akarata nem semmisítheti meg. „Itt állok, másként nem tehetek”. A lutheri hitvallás ismételten hangzott el a nemzetiségi kérdésben folyó vitákban.

Természetesen nem tartjuk feladatunknak az igazságtevést, még csak az egyes „igazságok” mellett felsorakoztatott érvek és ellenérvek további sorolását sem. Az 1868. évi nemzetiségi törvény országgyűlési vitájának fontosabb szövegeit kezében tartó olvasó amúgy is igen gazdag érvkészletet talál a két álláspont mindegyike mellett, s persze ellenében is. Itt csupán annyit tartunk fontosnak leszögezni, hogy a nemzetiségi kérdés megoldására törekvő gondolkodás már 1861-ben is két irányba tartott. A korabeli szóhasználattal élve, az egyik a nemzetiségi jogokat az egyéni szabadság és az állampolgári jogegyenlőség elve alapján az egységes – etnikai szempontból „semleges” – állam keretei között kívánta biztosítani, a másik viszont úgy vélte, hogy a szabadság és az egyenjogúság mindenekelőtt és mindenekelőtt az országban élő „nagyobb számmal tömegesen lakó külön nyelvű népek” nemzeti szabadságát és egyenjogúságát kell jelentse. Nyersebben fogalmazva: az előbbi nyelvi-kulturális problémaként, az utóbbi politikai-hatalmi kérdésként kezelte, kívánta megoldani, lévén abban a meggyőződésben, hogy politikailag megformált erő nélkül a nyelvi-kulturális jogok sem biztosíthatók.

A szakadás tehát nem 1868-ban, s nem is a kiegyezés megkötésével jött létre. Legalábbis nem teljesen felel meg az igazságnak sem az a korabeli, a nemzetiségiek által képviselt állítás, miszerint az Ausztria elleni harcban győztes magyarok megfélemeztek volna korábbi ígéreteikről, sem pedig az utókor által megfogalmazott vád, mely szerint a magyar liberálisok elmulasztottak volna valamit, amit megtehettek volna, ha kellő bölcsességgel rendelkeznek. Mi úgy véljük – és számunkra legalábbis a nemzeti törvény vitája is ezt bizonyítja –, hogy az adott korban, az adott szereplők számára, az adott álláspontok közötti „harmadik út” nemigen létezett. Vagy ha mégis, azt a résztvevők egyike sem ismerte föl, hiszen mindegyikük saját korának gyermeke, ha tetszik, saját kora eszméinek – értékrendjének, társadalomszemléletének, emberképének, egyszóval világnézetének – foglya volt. Tegyük hozzá – nem mentséggként persze, csupán magyarázatként –, hogy nemcsak Magyarországon, hanem a világon máshol is.

Az viszont kétségtelen, hogy a konfliktusok 1868-ra élesebbekké, a pozíciók merevebbekké váltak. A nemzeti törvény napirendre kerülésével e kérdés a napi politika kérdésévé vált, annak minden következményével együtt: táborok szerveződtek, elkezdődött a tömegek mozgása és mozgósítása, beindult az államgépezet, sőt, alkalmanként az igazságszolgáltatás is egy-egy nemzeti politikai ellen. Erősödtek a félelmek is; a nemzetiségiek politikai mozgalmában látható alakot öltött a magyar politikusok által mindig is létezőnek gondolt „nemzeti mumus”, a nemzetiségieket érő sérelmek pedig a magyarokat a nemzeti létüket elpusztítással fenyegető rémmé növekedtek. A nemzeti törvény meghozatalára így kétségtelenül más politikai klímában került sor, mint ami 1861-ben, de akár még 1865–66-ban is uralkodott. És hát persze, gyengült az indulatokat féken tartó, az érdekekből, a politikai okosságból, s talán a be-

látásból is származó megfontolások alkotta korlátok mérséklő hatása is. A nyelvi formák is egyszerűsödtek: a szavak egy része jelszóvá, sőt jelképpé alakult át. A nemzetiségi törvény bekerült a politika forgatagába, „pártkérdéssé” változott. A történéseket most már a pártküzdelmek logikája és cselekvésmódja határozta meg. A „magyar párt” – amelyhez persze nemcsak magyar, hanem jó néhány más nemzetiségű képviselő is tartozott – nyelvi kérdésként kívánta a problémát megoldani, a „nemzetiségi párt” – 24 román és szerb, valamint egy ruszin képviselőt fogott össze – a nemzetiségek mint „kollektív személyiségek” elismerését, politikai jogokkal történő felruházását követelte. A „közbülső” megoldást keresők vagy elhelyezkedtek e dichotóm szerkezetben, vagy pedig tartózkodtak az állásfoglalástól.

E folyamatba illeszkedik a „verbális kompromisszumnak” most már a „magyar párt” részéről is megtörténő felmondása. Mint a kötetben is olvashatjuk, a vita első felszólalójaként Deák módosító indítványt nyújt be, beemelve a törvényszövegbe a már sok vitát kiváltó „politikai nemzet” kategóriáját, aminek említését – feltehetően a konfliktust kerülendő – a bizottsági javaslat elhagyta, ám a törvényjavaslat koncepciójában érvényesítette.

A diszkusszió sarokpontja természetesen e fogalom lett. De aligha hihetjük, hogy a hallgatással egyetértést lehetett volna teremteni. Hiszen a Ház asztalán feküdt a Mocsonyi Sándor és 23 képviselőtársa által benyújtott kisebbségi javaslat, amely az „egyetlen politikai nemzet” kategóriájában kifejezésre juttatott egységes állam koncepciójával a „hat egyenjogú nemzetből” álló föderatív államot állította szembe. A régi vita folytatódott tehát, jórészt a régi szereplőkkel. A különbség csupán az volt, hogy most már valóban a nemzetiségi kérdés állt az összecsapás centrumában, s a résztvevők ennek megfelelően cselekedtek, érveltek, kerültek szembe egymással. „Pártok” szerveződtek, ennek minden következményével: nem független egyének,

hanem „táborok” képviselői csaptak össze, akik nemcsak vitapartnerüknek, hanem saját közönségüknek, a közvéleménynek, sőt, a „művelt Európának” beszéltek. Az egyre inkább tömegpolitikává váló politika nyelvét használták tehát, amely egyre kevésbé volt azonos a többé-kevésbé egyívású „úriemberekből” álló „honorácior-parlamentek” zártkörű kaszinóra, esetleg tudományos akadémiára emlékeztető beszédmódjával.

De hát a „demokrácia korában” másképp nem történhetett. A „nemzeti eszme” tényleg megragadta a tömeget, s így szükségképpen a tömegharcok tárgyává változott. S Kemény Zsigmond jól sejtette: a „nyers tömegek állati ereje” sok mindenre alkalmas ugyan, de a finom distinkciókra, az összefüggések és következmények gondos számbavételére, a racionális mérlegelésre, a probléma összetettségének megfelelő bonyolult megoldások megtalálására, a vágyak és félelmek, szavak, gesztusok szigorú kontroll alatt tartására képes aligha lehet.

A törvényjavaslat késői megszületése – tárgyalására csak 1868 novemberének végén, az országgyűlés feloszlását alig több mint egy héttel megelőzően kerül sor – aligha az érdektelenséget, mint inkább a bizonytalanságot, talán a probléma megoldhatóságába vetett hit meggyengülését mutatja. A nemzetiségi feszültségek oldására, a megbékélésre irányuló szándékoknak már nem csupán a másik „párt” elképzeléseivel kellett vitába szállni, hanem a saját táborukban felerősödő „túlzásokkal”, a magyar és nemzetiségi radikalizmussal, ha tetszik, a másik „hitrebizottság”, a liberalizmus némely alapértékével szembe forduló nacionalizmusokkal is. Nem csoda, ha az 1861-ben még talán valóban létező bizakodás megingott.

Mi legalábbis ilyesmit vélünk felfedezni a vezető magyar liberális politikusok beszédeiből – és hallgatásaiból – felsejlő rezignáció mögött. A törvényjavaslatot betervező miniszter – Eötvös József – mond ugyan egy lendületes be-

szédet, ám már a záróbeszéd jogával nem él. Egyetlen mondatot szól, jelezve Deákkal való egyetértését. A részletes vitában nem vesz részt. Deák – furcsa és szokatlan módon – a törvénytervezet már-már újrafogalmazását jelentő módosító indítvány benyújtásával, s egy meglehetősen szárazra sikeredett, túlságosan is tárgyyszerű indoklással kezdi meg a vitát. A kötetben láthatjuk: zárszavában ő is csupán egyetlen mondatot mond. Fájdalmát fejezi ki amiatt, hogy a tanácskozások során „sok olyan mondatot a tárgy fölött, mit igen óhajtanék, hogy ne mondatott volna”.

De a nemzetiségi képviselők szavaiból is mintha a reménytelenség csendülne ki. Némelyek – mint például a szerb nemzetiségű, de nem nemzetiségi politikusként fellépő Nikolics Sándor, vagy a bár nemzetiségi programot megfogalmazó, de valamiféle megbékéléshez vezető „harmadik utat” kereső Sztratiurovics György – inkább a döntés elhalasztását óhajtanák, mondván, a kívánatos célhoz, a megbékéléshez sem a többségi véleményt támogató „magyar párt”, sem a különvéleményt megfogalmazó két tucat román és szerb képviselő alkotta „nemzetiségi párt” álláspontja nem vezethet el. A megoldást kínáló „harmadik út” azonban nem körvonalazódott. A vitában kialakult pozíciókat az unitarista és a föderalista államszervezet ellentéte határozta meg.

A felszólalók többsége a két – egymással összeegyeztethetetlen – törvényjavaslat egyike vagy másika mellett, vagy ellene érvelt. S mint már mondtuk, zömükben igen felkészülten, retorikailag hatásos beszédekben. Az hisszük, mindent elmondottak abból, ami az egyes álláspontok mellett és ellen elmondható. Mi legalábbis igen erőseknek tartjuk mind az egységes állam, mind a föderatív állam mellett felsorakoztatott érveket. De fogalmazhatunk úgy is: ha a mindkét oldalról elhangzott ellenérveket figyelmen kívül hagyjuk, igencsak elképzelhetőnek, megvalósítható-

nak, a kor „uralkodó eszméivel” – a szabadság, egyenlőség és a nemzetiség eszméivel – összeegyeztethetőnek gondolhatjuk el mind az egyik, mind a másik megoldást. Abban az értelemben – véljük – egészen biztosan, hogy – amennyiben sikerült volna valamennyi szereplőnek a két álláspont egyike mellett felsorakoznia – az együtt élő nemzetiségek közötti konfliktusoknak nem kellett volna feltétlenül heves politikai összecsapásokhoz, s olyan „végső” következményekhez, mint a „nemzetiségek halála” vagy „Magyarország szétdarabolása” elvezetniük, miként azt nemegyszer az egyik és másik oldalon szigorú logikával levezették volt. Csak hát a mindkét oldalról felhozott ellenérvek sem voltak gyengék. Azok mögött is erős hitek, meggyőződések, tapasztalatok, valószínűsíthető előfeltevések, érzelmek, félelmek, indulatok, sérelmek, gyanakvások álltak. A politikai cselekvésben bizony ezek is súlyosan latba eső „tények”; s olykor súlyosabbak, mint amelyeket a ráció produkálhat. (Az utólagos bölcsességnek persze mindig igaza van. Ám mielőtt ítélkeznénk, nézzünk magunkba. Mi valóban képesek vagyunk mindig, mindenben a tiszta ész útjait járva dönteni?)

A törvényjavaslatokról folyó vita 1868. november 24-től 29-ig tartott. Öt teljes napon át – november 24-től 28-áig – folyt az általános vita, amely lényegét tekintve megismétlése, összefoglalása, kibontása volt annak a polémianak, ami már többször lezajlott az ülésterem falai között, de a nyilvánosság más szinterein, megyei közgyűléseken, népgyűléseken és természetesen a különböző sajtóorgániumokban is. Amit a parlamenti illem megengedett, az elhangzott. Néha talán több is; de a vitában a kimondatlan gondolatok is szerephez jutottak, olykor sejtetések, nemritkán a tetszés vagy a nemtetszés „metanyelvi” eszközeivel. A gyorsírói megjegyzések mutatják, hogy a tanácskozás résztvevői nem csak a szónokok voltak.

A vitát – miként a parlamentekben lenni szokott – szavazás zárta le. A név szerinti szavazás során a huszonnégy „nemzetiségi párti” képviselő magára maradt 267 szóval szemben, míg 113 képviselő ilyen vagy olyan okokból nem vett részt a voksolásban.

A szavazás után a „nemzetiségi párti” képviselők egysegesen kivonultak. A részletes vita számukra már érdektelen volt. A parlamenten kívül keresték az igazukért vívott harc folytatásának lehetőségeit. 1869 januárjában összeül a szerbek, 1869 márciusában a románok Nemzeti Pártjának megalakítását kezdeményező konferencia...

* * *

Az általános vitában több mint ötvenen szólaltak fel, s mintegy húszan voltak kénytelenek – a harmadik naptól kezdve már egyre türelmetlenebbé váló Ház nyomásának engedve – a szótól elállani. A kisebbségi vélemény mellett érvelő „föderációs párti” nemzetiségi képviselők – ellenállva a többség hangulatának és élve a szólás jogával – természetesen elmondták az egyre inkább hitvallás-ként hangzó beszédeiket. Az utolsó két napon már szinte csak ők beszéltek. A „magyar párti” többséget egyfelől az idő sűrgette, másfelől viszont – mint egyikük a harmadik napon ki is mondta – „érdekeltsége” is lankadt, mivel világossá vált, hogy „... az egész vitatkozásnak remélt sikere nincs... főképpen azért, mert az álláspontok, melyeken állunk, nagyon különbözőek”.¹²

Amennyiben a vitát csupán a konszenzushoz vezető eljárásnak tekintjük, a képviselőnek igaza volt. A mi szempontunk azonban más, amikor e dokumentum bemutatására vállalkozunk. Úgy véljük, egy nagyon tanulságos, sok mély és bölcs gondolatot tartalmazó, szép és tiszta érzelmeket felmutató szöveg-együttest prezentálunk. Ez esetben talán megengedhető emelkedettséggel fogalmazva:

egy dráma szövegét, amelyben nem a jó és a gonosz áll szemben, hanem értékek ütköznek meg egymással. Miként a sorstragédiákban.

Terjedelmi okokból válogatnunk kellett; az elhangzott ötvennél több beszédből alig harmincat közlünk. Sőt – nagy fájdalomunkra – rövidítenünk is kellett; annak érdekében, hogy több szempontot, több érvelési módot, stílust szemléltessünk, olykor igen jelentős mértékben kellett megkurtítani egy-egy szöveget, megtörve ezzel a retorikai ívet. A kihagyásokat minden esetben jelöltük. A közölt szöveg a teljes anyagnak mintegy felét teszi ki. Mindenesetre arra törekedtünk, hogy a lehető legteljesebben, az egyes táborokon belüli árnyalatokra is figyelve mutassuk be az álláspontokat, a jellegzetes érveket, érvelési módokat és azt a hangulatot, amelyben a diszkusszió lezajlott.

A Függelékben a három törvényjavaslatból csak kettőt közlünk; a Mocsonyi által benyújtott kisebbségi indítványt és a központi bizottság Deák által módosított szövegét. Az eredeti javaslatot tehát elhagytuk, elsősorban terjedelmi okok miatt, de azért is, mert a lényegi különbségek Deák beszéde alapján rekonstruálhatók.

A szövegközlés *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. Tizenegyedik kötet (szerk. Greguss Ágost) Pest. 1868. alapján történt.

SCHLETT ISTVÁN

Jegyzetek

- 1 Kossuth beszéde az újvidéki szerb küldöttséghez (1848. április 8.) in: Kossuth Lajos összes munkái XI. (Sajtó alá rendezte Barta István) Akadémiai Kiadó, Bp., 1951. 732. l.
- 2 Teleki László Kossuth Lajosnak (1849. május 14.) in: Teleki László *Válogatott munkái II.* (Szerk. Kemény G. Gábor) Szépirodalmi, 1961. 28. l.
- 3 Uo.

- 4 Őfelségének 1861. július 21-dikén kelt leirata az országgyűlés első feliratára. in: *Deák Ferenc beszédei. III.* (Szerk. Kónyi Manó) Franklin, Bp., 1903. 199–200. l.
- 5 *Az 1861-ik év ápril 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának naplója. II.* Pest, 1861. 88–90. l.
- 6 I. m. 101–112. l.
- 7 I. m. 89. l.
- 8 *Az 1861. évi képviselőházi nemzetiségi bizottmány jelentése.* Közli Galántai József: *Nemzet és kisebbség* Eötvös József életművében. Korona Kiadó, Bp., 1995. 155. l.
- 9 Az 1861. évi nemzetiségi (Wlad-Popovics-féle) különvélemény. Uo. 158. l.
- 10 *Az 1861. évi képviselőházi nemzetiségi bizottmány jelentése.* I. m. 155. l.
- 11 Uo.
- 12 Justh József felszólalása (1868. november 27.)

K: HABAS Górný

Am

A FELVIDÉK ÉS A PÁRIZSI BÉKERENDSZER

II.

A Duna-Ipolyszög visszacsatolásának magyar terve^{ről}

A magyar béketervezet leszögezte, hogy az Ipoly-határ kétségtelenül olyan határszakasz, amelynek létrejötténél bizonyos fait accompli szempont érvényesült. Ez Beneš 1918 őszén Párizsból hazaküldött üzeneteiből tűnik ki. November 29-én Kramarnak a következőket írja: „Kérem, törekedjék via factira. Minden feltűnés nélkül a területeket megszállni, mihelyt első katonaságunk megérkezik. Itt fait accompli dönt. Végre kell hajtani lárma nélkül, és uralni kell a helyzetet. Jogot adtak nekünk. Erre vonatkozólag azonban a nyilvánossággal ne közöljenek semmit.”¹

A Gyöngyösi János vezette külügyminisztérium az 1945-ben összeállított béketervezetben azt is rögzítette, hogy: „A Duna-Ipolyszög területe sohasem szerepelt a szlovák területi követelések között, mert mindig magyarok lakta területrész volt. Midőn 1861-ben szlovák részről először fogalmazták meg a szlovákság konkrét területi követeléseit, a követelt terület déli határa messze elkerülte a Duna-Ipolyszöget, jóval északabbra, Léva (Levice) felett vonták meg. Ugyanígy Ernest Denis párizsi egyetemi tanár, a csehszlovák kérdés kiváló szakértője és Masaryk elnök szoros munkatársa 1917-ben megjelentetett térképén olyan déli határt jelölt meg Szlovákia számára, mely Duna-Ipolyszöget egy tőle északra fekvő területsávval együtt Magyarországnak hagyta meg.”² A béketervezet részben csehszlovák politiku-

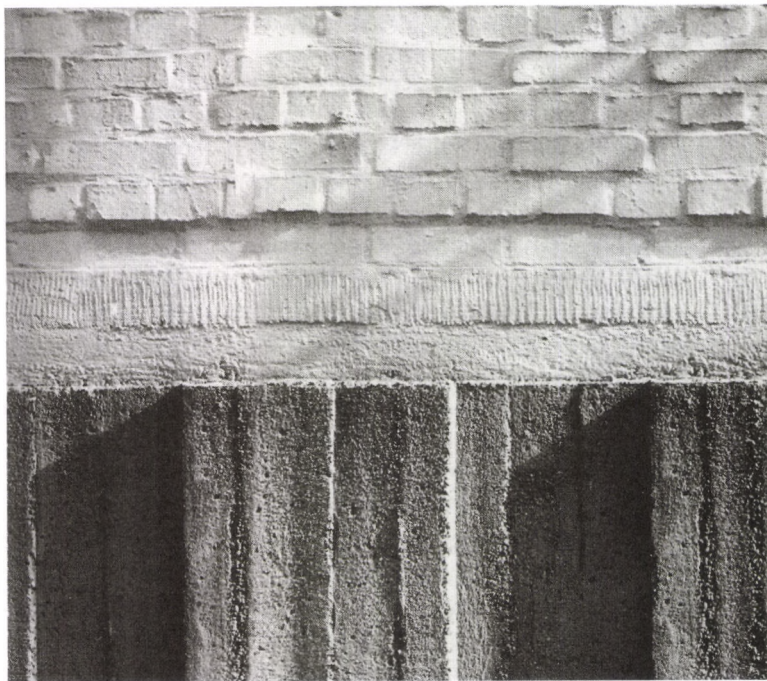
sok korábbi kijelentéseire hivatkozott, továbbá arra, hogy 1938 és 1945 között, amikor ez a terület ismét Magyarországhoz tartozott, bebizonyosodott, hogy ennek a vidéknek a szociális fejlődés szempontjából is érdeke, hogy a magyar államkeretbe utalják. A magyarság ősidők óta lakta ezt a térséget, amelynek a magyar államhoz való tartozását az önrendelkezési jog elve is alátámasztotta. Ugyanakkor ez a megoldás Csehszlovákia szempontjából nem jelentene komoly veszteséget.

Egy esetleges áttelepítéssel és a lakosság nemzetiségi kicserélésével szemben is állást foglaltak, kijelentve, hogy ez igazságtalan lenne, mert a magyar etnikumnak nem is annyira a peremterületekről, mint inkább a magyar etnikum belsejébe benyúló területéről van szó, mely szinte az ország központja felé hatol előre, és sohasem volt tartozéka a szlovák etnikumnak. Ezenkívül megállapítható, hogy útja és vasútja tölcseyszerűen Párkány–Esztergom, illetőleg Budapest felé irányul. A Duna ezen a részen sohasem jelentett közigazgatási vagy gazdasági határt. Esztergom és Komárom megyék, melyekhez a területrészt legtöbb községe tartozik, ősidőktől fogva a Duna mindkét oldalára terjeszkedett. A magyarországi Esztergom és a csehszlovákiai Párkány közötti híddal összekötött, egybeépített városok, egyesítésük a magyar időben csupán közigazgatás-technikai okokból késett, és helyzetük teljesen azonos a Duna két partjára épített Komárom városával. A Duna jobb parti hegy- és iparvidék a Duna bal parti mezőgazdasági vidékkel árucseretekintetében egymásra van utalva és tökéletesen kiegészíti egymást. Az Ipoly folyó sem tájegységi, sem stratégiai határ, nyáron olyan csekély vízállású, hogy gyalog át lehet rajta járni.

A magyar diplomácia a tervzetben rámutatott arra, hogy azok a közlekedési akadályok, melyekre hivatkozva 1919-ben az Érsekújvár–Ipolyság vasútvonalat Csehszlovákiához csatolták, időközben módosultak. A csehszlovák

időben építettek egy vasútvonalat, mely részben pótolja a korábbi hiányt és a zvolen–krupinai összeköttetést, amely nem magyar, hanem szlovák etnikum területén kapcsolódik az ország vasúthálózatához. Így teljesen jogos volt a Budapest által kért Duna–Ipolyyszög vonalára helyezett országhatár, amellyel Magyarország megszakítás nélkül birtokolta volna a Párkány, Csata, Vámosegyháza, Drégelypalánk, Balassagyarmat vonalat. Közutak tekintetében a dokumentum azt hangsúlyozta, hogy a visszacsatolás a szlovákiai etnikum szempontjából semmi hátrányt nem jelentene. Ugyanis a határmódosítás esetén a korábbi összeköttetések helyreállnának. A visszacsatolandó országutak a garamvölgyi Vezekénytől és Érsekkénytől, a nyugat felől jövő Nagyölvedtől, Csúztól, Bátorkelesztől és a Duna-parti Dunaradványtól mind egyenesen Esztergomba irányítják a forgalmat.

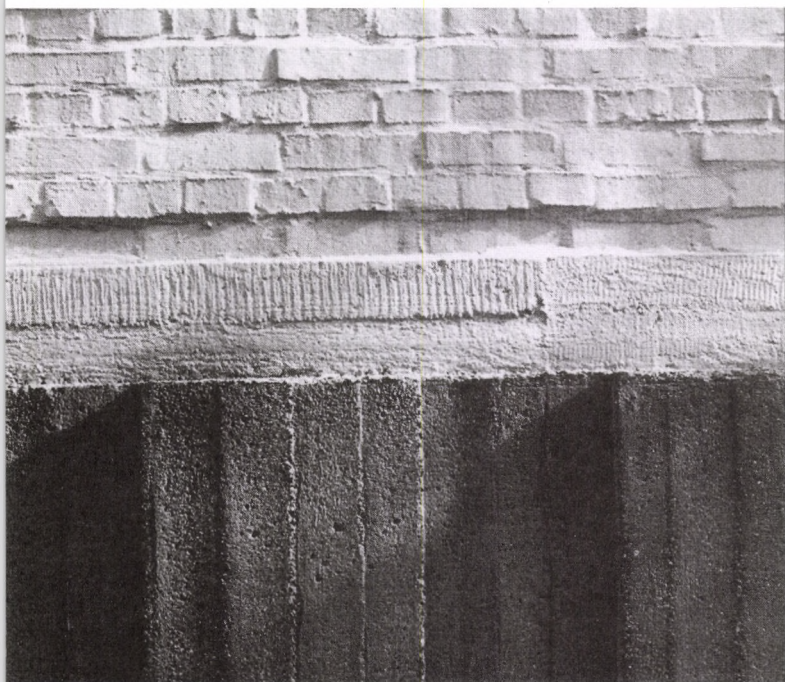
Csehszlovákia Duna-határával és dunai kijáratával kapcsolatban is elmondható, hogy a magyar elképzelések teljes mértékben szem előtt tartották Csehszlovákia érdekeit. A Vág-torkolat és a Helemba közti Duna-szakasz Csehszlovákia számára csak stratégiai jellegű, gazdasági szempontból nem lényeges, mert a folyó part menti sodra miatt kikötőt létesíteni itt nem lehetséges. A stratégiai szempontok az új, demokratikus Európában már amúgy sem jönnek számításba. Ennek figyelembevételével a magyar béketervezet javaslatot tartalmazott arra vonatkozóan, hogy a Duna ezen szakaszának birtoklása nélkül Csehszlovákia egy második Duna-kikötőt tudjon létrehozni Érsekújvárnál, Dél-Szlovákia legforgalmasabb városában, közvetlenül a vasúti fővonalhoz kapcsolódva. A javaslat készítői tekintetbe vették Csehszlovákia vízi közlekedési szükségleteit. Elég, ha arra gondolunk, hogy Prága a pozsonyi Duna-kijáratral és kikötővel a folyam mindkét partját birtokolta, továbbá, hogy a magyar pozíció megvalósulása esetén mindkét kikötő szlovák nyelv-

LAKÓHÁZ A TÓTH ÁRPÁD SÉTÁNYON, 1962–63
A meszelt nyerstégla fal kapcsolata
a beton lábazattal

területeken feküdt volna. A második csehszlovák kikötő tervét a magyar kormány Ógyalla alatt gondolta megvalósítani. Ez esetben a kikötőt a Nyitra és Zsitva folyók összefolyásánál javasolta megépíteni, ahová egy Guta és Martos községeket összekötő vonal mentén kiásott vízduzzasztó csatorna útján a Vág-Duna vizét is részben át lehetne vezetni.

A Duna–Ipolyiszög gazdasági és szociális tényezőinek tárgyalásánál is figyelembe vették mindkét állam alapvető érdekeit. Jóllehet Csehszlovákia ipari állam, és rá

van utalva mezőgazdasági területekre, ennek a területnek a visszacsatolása mégsem érintené hátrányosan, mivel a leadás miatt szántóterületének mindössze 1,3%-át, kertszőlő, legelő-rét területének 0,6%-át vesztené el. A határmódosítás az energiaforrások vonatkozásában Magyarországnak jelentene lényeges előnyt, mivel a garamvölgyi Oroszka és az ipolyvölgyi Ipolypásztó magasságában létesítendő energiaforrás 23 200 000 kilowattóra áramot tudna termelni. Ez Csehszlovákia számára nem bírna nagy jelentőséggel, mivel az ország középpontja messze esik az ener-

giaforrástól. Ugyanakkor a magyar félnek fontos lenne, mivel Budapest alig 50 km távolságra fekszik az építendő erőműtől, amely az észak-dunántúli iparvidéket is ki tudná szolgálni.

A visszacsatolás kulturális szempontból is indokolt, mivel a lakosság az anyaország fővárosának vonzáskörzetében él, élvezvén ezen körülmény minden művelődési előnyét.

A különböző forгатókönyvek politikai kihatásait elemezve a tervezet leszögezte: „... nem volna helyes egy Magyarország fővárosához ennyire közel fekvő magyar lakosságú területrészt anyaországtól elvágni. Ez kétségtelenül ismét olyan sérelme lenne Magyarországnak, amelybe az ország közvéleménye megint csak nem tudna belenyugodni. Az ilyen erőszakolt jellegű országhatár-megvonás, mint amilyent a Duna-Ípoly határ szóban forgó szakasza jelentene, nem keltheti a véglegesség benyomását, és a megrövidített fél szempontjából való sérelmessége folytán újabb ellentétek és viszályok csíráját hordozná magában”.³

A magyar Külügyminisztérium béke-előkészítő tervében épp ilyen körütekintéssel járt el a többi magyar többségű terület visszacsatolásának megindoklásával. Egyetlen esetben sem érthette a magyar kormányt az a vád, hogy figyelmen kívül hagyta a szomszéd ország érdekeit. A kormány a trianoni határ melletti, csehszlovák oldalra került vidékekről – a Csallóköztől Mátyusföldön és Dél-Gömörön át – pontos felmérést kívánt terjeszteni az 1946-ban Párizsban megtartott békekonferencia elé. Annak érdekében, hogy az országhatár lehetőleg természetes vagy táji választóvonal legyen, a terv összeállítói hangsúlyozták, hogy a kétes stratégiai előnyökért a múltban elhanyagolták az etnikai szempontot, ami azután a súrlódások forrása lett. Az etnikai problémák rendezése esetén megszűnik a súrlódás okozója, és ebből következőleg kevésbé szükséges a stratégiai vonatkozások szem előtt tartása.

A terv kidolgozói az utolsó pillanatig abban bíztak, hogy a nagyhatalmak nem fogják megismételni az első világháború után elkövetett hibákat, és abban a szellemben ülnek össze és döntenek népek sorsáról, amely egybeforrasztotta őket a világtörténelem legnagyobb háborús koalíciójában. Azt hitték, hogy mivel a háború az emberi jogok megvédéséért is folyt, nem követheti egy olyan békekötés, amely ezeket a humánus szempontokat mellőzi. Éppen ezért tervezetükben nem azt hangsúlyozták, hogy mit ér a szóban forgó terület geopolitikailag, hadászatiilag, gazdaságilag, vagy közlekedésileg, ahogy ezt az elvet a trianoni határok meghúzásánál érvényesítették. Helyette az önrendelkezési jogot akarták biztosítani, hogy tisztán a népi tömbök, etnikumok alkossák az államokat Európa ezen térségében. A terv elkészítésének idején a valódi hatalmat gyakorló orosz megszállók az etnikai elvet ellenezték, mert a saját elképzeléseiket akarták megvalósítani. Moszkva ugyan érdeklődött az etnikai terv után, de csak azért, hogy az ötödik hadoszlop szerepét játszó kommunista párt segítségével megakadályozzon minden ilyen kezdeményezést.

„Amikor a Magyar Kommunista Párt – írja Nagy Ferenc miniszterelnök emlékirataiban – arról értesült, hogy a Független Kisgazdapárt határozottan foglalkozik a béke-tervekkel, azonnal támadást intézett a békecélok ellen, sovinizmus és revizionizmus vádjával illetve mindazokat, akik bizonyos igényeket mertek felvetni Magyarország javára a békekonferencián. Hogy ezek mögött a támadások mögött ott állott a Szovjetunió is, az csak később, a Szovjetunióknak a májusi párizsi döntéséből, majd a békekonferencián Magyarországgal szemben elfoglalt álláspontjából derült ki.”⁴

Még az Ideiglenes Nemzeti Kormány idején, 1945-ben megindult a csehszlovák sajtóban a támadás a magyar kormány ellen. Revizionizmussal és imperialista törekvésekkel vádolták Magyarországot, ugyanakkor a csehszlo-

vák sajtóban egyre gyakrabban jelentek meg olyan cikkek, amelyek nemcsak Magyarország és Németország, de Ausztria és Lengyelország kárára is területi követelésekkel léptek fel.

A Svobodné Noviny című cseh lap 1945. június 30-án Stloukalnak a tollából cikket közölt. Ebben Stloukal határkiigazítást követelt Magyarországgal szemben:

„A régi határvonal itt mindössze néhány kilométernyire fut Pozsonytól délre, úgy, hogy Szlovákia fővárosa nehéz lövegek hatósugarán belül fekszik. Ezért nyomatékosan kell a pozsonyi hídfő kiszélesítését követelnünk, csupán a Lajta vonaláig, esetleg a Fertő tóig. Ez a határvonal nagyszerű természetes határt alkotna a három dunai állam között. A Lajta folyó képezte egyébként a régi osztrák–magyar határt is. Burgenlandot a trianoni békeszerződés nem egészen indokolt módon Ausztriához csatolta. Burgenlandban jelentős számban él jugoszláv kisebbség, ezért a burgenlandi kérdés már természeténél fogva is határkiigazítást követel. Ismeretes, hogy Masaryk elnök annak idején összekötő folyosót akart létesíteni Csehszlovákia és Jugoszlávia között.”⁵

Amíg Magyarországon a Külügyminisztérium béke-tervével szemben Moszkva utasítására éppen a kommunisták léptek fel a pártokban beépített ügynökeik révén, addig Csehszlovákia esetében pontosan fordítva történt. Ezt bizonyítja a „Dél-Szlovákia gazdag földjét – a szlovákoknak!” című röpirat, melyet a szlovák kommunista párt adott ki.

A csehszlovák propagandával szemben a magyar béke-előkészítő bizottság: „A magyar propaganda feladatai Csehszlovákiával szemben” című tanulmányában a csehek és szlovákok túltengő önérzetével szemben a következőket írja: „A csehek büszkéek rá, hogy 1938-ban ők lettek első áldozatai a fasiszta erőszaknak, s az első csehszlovák köztársaság a nyugati demokráciák eszményeinek védelmében bukott el a germán imperializmussal szemben”.⁶

Ehhez az önteltséghez még hozzájárult az, hogy Prága szerint a demokrácia és humanizmus hagyományait Hus, Chelcicky, Palacky és Masaryk nemzete képviseli a legkifejezettebben Közép-Európában.

„Önérzet fúti – olvasható a tanulmányban – a mai szlovákság kebelét is. A szlovákok elfelejtik azt az időt, amikor Hitler leghűségesebb kiszolgálói voltak. A beszercebányai felkelés igazolja őket a világ előtt, és a győztesek mellé utalja őket. A szlovákoknak ez a zavartalan önérzete különösen a magyarsággal szemben nyilatkozik meg sértő módon. A magyarság szerintük bűnös a fasiszta háború előkészítésében. A szlovákság ártatlan, s ha akad is sorai-ban olyan, aki vétett a demokrácia ellen, a partizánfelkelés általános amnesztiát biztosított mindenki számára. Ez az amnesztia nem tréfadolog. A Vörös Hadsereg bejövetele után a Hlinka-rendszer számos vezetőjét letartóztatták, de ezeknek jó része azóta szabadlábra került, sőt számos hlinkás vezető pozíciónak örvend az új népi demokráciában. A régi emberek túlnyomó többsége át tudta magát menteni a jelen számára. Sok Hlinka-gárdista ma a magyar vidékre húzódott le, és a magyar népnek ad leckét a demokráciából. Adatok bizonyítják, hogy ez így történt. A csendőrséget, mely valamikor a cseheket és a zsidókat hajtotta ki az ország területéről, úgyszólván teljes egészében igazolták. A legnagyobb büntetés az áthelyezés volt. Pozsonyban 3 híján valamennyi ügyvédet visszavettek a kamarába.”⁷

A csehszlovák sajtópropaganda Gyöngyösi János külügyminiszter prágai tárgyalása után még erőteljesebben rápendített kedvenc érvelésére, mondván, hogy Magyarország nem tanult a vesztes háborúból, és – ez a magyar béketervre volt célzás – továbbra is imperialista álmokat szövöget és hódítani akar. Ennek a rágalomhadjáratnak az ellensúlyozására hívják fel a béketerv készítői a magyar sajtó képviselőit, hogy teljesítsék magasztos feladatukat,

és a Magyarországról terjesztett rágalmakat, tévhiteket bátran, ha kell, harciasan, példákkal cáfolják meg. Nem megengedhető, hogy a Pravda olyan rágalmakat terjesszen, hogy a magyar írók azért hallgatnak, mert reakciósook.

„A magyar sajtónak – írja a Külügyminisztérium nyilatkozata – résen kellene lennie. Cikkek, közlemények, rádióközvetítések sorozatával kellene a külföld felé is propagálni azt, hogy a néprajzi elv nem jelenti a régi revizionizmust, nem jelenti az ezeréves határokat, hanem egy olyan demokratikus rendezési elvet, mely sokkal elfogadhatóbb, mint a fasiszta módszerekre emlékeztető kitelepítés.”⁸

Az 1945–46-os erőfeszítések voltak az utolsó hivatalos megnyilatkozások magyar oldalról, amelyben a népek önrendelkezési jogának megfelelően kívánták a területrendezést megoldani.

A rákövetkező évtizedekben, a Moszkva érdekeit kiszolgáló hatalom mindent elkövetett a nemzeti öntudat szétzilálására, és közvetett módon sem lehetett a határon kívülre szorult magyar milliók sorsát szóba hozni.

HAAS GYÖRGY

Jegyzetek

- 1 XIX-J-a-IV-85. Küm. B. E. O. 18–19. l.
- 2 Uo.
- 3 XIX-J-a-IV-88. Küm. B. E. O. 39. l.
- 4 Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. I. köt. 246. l.
- 5 XIX-J-1-a-5466. Küm. B. E. O., 1947. 2. l.
- 6 XIX-J-1-a-1653. Küm. B. E. O., 1946. 1. l.
- 7 XIX-J-1-a-1653. Küm. B. E. O., 1946. 2. l.
- 8 XIX-J-a-1653. Küm. B. E. O., 1946. 11. l.

K: Többézzé Könyv Köt: Tóth Ilona

Tóth Ilona halálos ítéletéről
Bűnös volt-e nyomtat-
ban

An' A NÉMA TALP x 34: 93

Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja

I.

Tóth Ilona nem ölt embert. Tóth Ilonát ártatlanul ítélték halálra.

Nehezen és több hónapos kutatás után írom le a súlyos és felelősséggel járó mondatokat. Véleményem ellenkezik a Legfelsőbb Bíróság és a Legfőbb Ügyészség vezető tisztségviselőinek véleményével, kik már a rendszerváltozást követően, jogállami körülmények között, alapos és megfontolt vizsgálat után mondták ki határozatukat: Tóth Ilonát nem lehet mentesíteni – napjainkban sem – súlyos ítéletének hatálya alól.

Véleményem ellenkezik magának Tóth Ilonának és két, szintén halálra ítélt társának vallomásával, kik az eljárás kezdetétől a halálos ítéletig folyamatosan és teljes mértékben elismerték bűnösségüket. Talán a legnehezebb – majdhogynem megoldhatatlan – feladat, mikor egy jogásznak az önmagát bűnösnek valló vádlottal szemben kell bizonyítani az ártatlanságot. Jogi képviselői pályám során egyetlenegyszer találkoztam ilyen esettel: akkor hatalmas nehézségek után sikerrel jártam. Most sokkal nehezebb az ügy, a feladat: nem vonom kétségbe, hogy a Legfőbb Ügyészségen és Legfelsőbb Bíróságon a legkiválóbb jogászok foglalkoztak lelkiismeretesen az ügygel; ugyanakkor Tóth Ilona ártatlansága mellett hasonló nagy tekintélyek álltak ki: dr. Balsai István igazságügy-miniszter, dr. Kahler Frigyes büntetőbíró, a megtorlás ügyeinek tudós szakértője, valamint napjaink neves orvosprofesszor szakértői.

A feladat, az ügy súlya hatalmas: valaki egyértelműen téved. Tóth Ilona ügye ma is megosztja a szakembereket. A megosztás hangsúlyozottan *nem politikai* erővonalak mentén történik: az ellentétek, az ellenvélemények mindkét oldalon a korrekt szakszerűség vonalán találhatók. A közvélemény, az orvosi kar ugyanakkor túlnyomórészt ártatlannak, a forradalom mártírjának tartja Tóth Ilonát.

Az ügy súlyának megértéséhez a történetet napjainkban kell kezdenünk.

Dr. Kahler Frigyes, az Igazságügyi Minisztérium Büntetőjogi Főosztályának vezetőjét 1992. május 4-én a Pofosz megbízásából felkeresi Wittner Mária és Horváth Tamás, és kéri a „teljesen tisztázatlan” Tóth Ilona-ügy felülvizsgálatát.¹ Dr. Kahler Frigyes ezután, 1992. június 9-én bekéri az ügy iratait a Fővárosi Bíróságtól, és áttanulmányozza azokat. Mivel neki is súlyos kételyei támadnak az iratok áttanulmányozása után, 1992. július 10-én levelet ír dr. Balsai István igazságügyi miniszternek, melyben szakértői vizsgálatokat javasol, mivel „az ítélet számos ténybeli aggályt támaszt, mind ténybelileg, mind néhai Tóth Ilona személyiségét illetően”². Dr. Balsai István hozzájárulása után felkéri dr. Buris László egyetemi tanárt, a DOTE Igazságügyi Orvostani Intézetének vezetőjét, dr. Bodroghy Péter igazságügyi grafológus szakértőt, dr. Benedek István pszichiáter professzort szakvélemény készítésére.

A beérkezett szakvélemények alapján alapvetően megkérdőjelezhetők a korabeli szakértők s a büntetőítélet ténymegállapításai. (Később ismertetjük a szakvéleményeket.) A vizsgálatok a sajtó útján nyilvánosságra kerülnek. Ekkor dr. Szöllősi József – aki 1956 decemberében ügyész volt, s kapcsolatba került a Tóth Ilona-üggyel, közli, hogy saját, személyes tapasztalatai alapján már 1956 decemberében lépéseket tett – eredménytelenül –, „hogyan esetleges koholt per megindítását megakadályozza”³.

Megrázó fejlemény, hogy Tóth Ilona évfolyamtársai 1992. október 30-án évfolyam-találkozót tartottak, ahol ötvenheten egy nyilatkozatot írtak alá, mely többek között ezt tartalmazza:

„Mérhetetlen megrendüléssel gyászoltuk Tóth Ilonát, évfolyamtársunkat, aki évfolyamunk legkülönb diákjai közé tartozott. Számunkra elképzelhetetlen rágalmak azok, amelyeket az 1957-es koncepció anyag tartalmaz. Tóth Ilonát sem előre megfontolt szándékú gyilkosnak – akinek nem sikerült a gyilkosság –, sem kapkodó, gyáva, önvédelemből ilyen szörnyű cselekedetre képes fiatal lánynak nem tudjuk elképzelni. Nem ilyenek ismertük! A forradalomban tanúsított hősiessége egyezik a megismert jellemével, de a rázúdult gyalázatos rágalmak elfogadhatatlanok.” A nyilatkozatot dr. Rubovszky Andrásné küldi el dr. Kahler Frigyesnek, azzal, hogy a találkozón végig ott volt Tóth Ilona képe egy gyertya mellett, s utána többen kimentek sírházhoz. Reméli, hogy Tóth Ilona rehabilitációja gyorsan befejeződik, „és mi – akik úgy érezzük, hogy vele együtt minket is, mint orvosokat sikerült az ördögien agyafúrt koncepció perben meggyaláznai – megkapjuk a teljes elégtételt, amelyre nagyon-nagyon szükség van, hiszen tűrhetetlen, hogy Tóth Ilonát egy jogállamban mártírként tiszteljük, amellet, hogy a jog bűnösnek tartja őt”.⁴

Ezután dr. Balsai István igazságügy-miniszter 1992. október 12-én levelet írt dr. Györgyi Kálmán legfőbb ügyészhez, melyben törvényességi óvás előterjesztését kéri, s többek között megállapítja: „Az 1956-os forradalommal kapcsolatos jogtörténeti kutatások – amelyek kiterjedtek a bírói gyakorlat vizsgálatára is – több lényeges adatot hoztak felszínre, amelyek megerősítik, hogy a Tóth Ilonára vonatkozó ítélet aligha állja ki a tárgyilagos bírálatot.

Vizsgálódásaink során fény derült olyan bizonyító erejű tényekre, amelyek alapvetően kérdőjelezik meg az ítélet megalapozottságát.”

Néhány, az ítélet megalapozatlanságát alátámasztó tény a levél alapján:

– a sértett holttestét sem a boncoláskor, sem később nem azonosították;

– a tárgyalás során nem tisztáztak perdöntő ellentmondásokat, például a beismerő vallomásban szereplő tűszúrások nem találhatók a holttesten;

– a sértett halálát nem a Tóth Ilona által elismert cselekmény okozta;

– a bíróság nem tett eleget indokolási kötelezettségének.⁵

Dr. Györgyi Kálmán 1994. augusztus 29-én – tehát 22 hónap után – már dr. Vastagh Pál akkori igazságügy-miniszternek írja elutasító levelét, melyben a legfőbb ügyész elmondja: perújítási nyomozást rendelt el az ügyben, s beszerezte az ETT szakvéleményét. Ennek alapján úgy látja, hogy egy új eljárásban nem lehet feloldani azt az ellentmondást, mely az alapügyben elfogadott szakvélemények s az utóbb készített szakértői vélemények között van. Véleménye szerint „Az ítéleti tényállásból pedig az elbírált bűncselekmény társtettesi elkövetésének ismérvei egyértelműen kitűnnek”.

A legfőbb ügyész egyetértően hivatkozik a Legfelsőbb Bíróság 1990. október 6-i határozatára, mellyel elutasította Tóth Ilona testvérének kérelmét az ítélet semmissé nyilvánítására:

„Kollár István életének kioltása Tóth Ilona terhelt részéről rendkívüli brutalitással, az eszközök többszöri változtatásával, az orvosi hivatás gyakorlásának felhasználásával történt. Kollár István csupán annyiban kapcsolódik a népfelkelés eseményeihez, hogy ávosnak vélték (jóllehet nem volt az), ezért került sor a teljesen ártatlan, 26 éves sértett életének kioltására, melyben Tóth Ilona részt vett.”⁶

A fenti mondat a Legfelsőbb Bíróság NT. III. 307/1990/4. számú határozatában található. A határozat

nem vitatja az (Legfelsőbb Bíróság által) 1957-ben elfogadott ítéleti tényállást, csupán azt vizsgálja, hogy a népfelkeléssel összefüggésben méltányolható körülmények között történt-e a köztörvényes bűncselekmény elkövetése. A Legfelsőbb Bíróság 1990-ben megállapítja, hogy „az előre kitervelten végrehajtott ölési cselekmény Tóth Ilona I. r. terhelt részéről a népfelkeléssel összefüggésben történt ugyan, de az méltányolható okból elkövetettnek az orvosi foglalkozást gyakorló vádlott esetében semmiképpen nem tekinthető”.

A magyar igazságszolgáltatás legfelsőbb szervei így egybehangzón elutasították Tóth Ilona rehabilitálásának kérelmét, s helyesnek, jogszerűnek fogadták el az 1957-es eljárást, a bíróságok ítéleteit.

Utóbb az Országgyűlés megalkotta a 2000. évi CXXX. törvényt, melynek alapján az 1956-os forradalom és szabadságharc után „köztörvényes” bűncselekményekben elítéltek mentesítésére nyílt lehetőség. Ennek alapján a Fővárosi Bíróság 9. B. 56/2001/2. végzésével semmissé nyilvánította a Tóth Ilona-perben hozott jogerős, 1957-es ítéletet. Így Tóth Ilona és társai *törvényi mentesítése* megtörtént.

II.

A Tóth Ilona elleni eljárás nem Tóth Ilona pere. Az ügy történései, fordulatai megmagyarázhatatlanok azon események ismerete nélkül, melyek 1956. november közepétől a per befejezéséig tartottak hazánkban.

1956. november közepére a fegyveres ellenállás megszűnt. A nemzet döntő többsége passzív rezisztenciával, sztrájkokkal, politikai akciókkal fejezte ki ellenállását. A forradalmat és szabadságharcot leverő szovjet hatalom által uralomra jutott Kádár-bábkormány abszolút népszerűtlen volt. A világot megrázta a forradalom és szabadságharc brutális

leverése. 1956 november–decemberében a Kádár-kormány léte-jövője, a kommunista hatalom újra kiépítése teljesen bizonytalan volt. Ezért létkérdésnek számított a belső politikai ellenállás szétverése és lejáratása.

1956. november 12-től a politikai ellenállás kulcshelyszíne volt a Péterfy Sándor utcai kórház, ahol Tóth Ilona szigorló orvos a sebesültek ellátását vezette. A kórházban gyűltek össze néhányan a levert forradalom vezetői és értelmiségi holdudvarának tagjai közül, akik innen folytatták az ellenállást (többek között Angyal István, Szirmai Ottó, Obersovszky Gyula, Gáli József, Eörsi István). A csoport tagjai nagyszámú röplapot készítettek és terjesztettek, itt készült az *Élünk*, innen szervezték a nagy tömegeket megmozgató, sikeres 1956. december 4-i nőtüntetést, Szirmai Ottó új pártot kívánt létrehozni.

A hatalom korán tudomást szerzett a csoport működéséről, ezért 1956. november 16-án razziaát tartottak a kórházban, ahol letartóztatták Angyal Istvánt. (Bár azt megdöbbentő módon napokig nem tudták, hogy a Tűzoltó utcai fegyveres ellenállási csoport vezetőjét sikerült elfogniuk.)⁷ A csoport a razzia ellenére tovább folytatta sikeres működését, annak ellenére, hogy érezték, figyelik őket, tudnak tevékenységükről.

Tóth Ilonát 1956. november 19-én veszik előzetes letartóztatásba, Molnár Józseffel együtt. A csoport többi, ezen perben felelősségre vont tagja – Gyöngyösi Miklós, Gönczi Ferenc, Obersovszky Gyula, Gáli József, Pribelszki István, Bagó Gyula, Lukács József, Kovács Ferenc, Mátéffy Csaba János – 1956. december 5-én és 6-án kerül előzetes letartóztatásba.⁸

Tóth Ilonát gyanúsítottként 1956. november 21-én hallgatják ki először a Budapesti Rendőr-főkapitányságon. A gyanúsítás kizárólag röplap-előállításra és terjesztésre vonatkozik. A szigorló orvosnő elmondja, hogy 1956. október 25. és november 3. között sebesültszállításban vett

részt, majd november 4–19. között a Péterfy Sándor utcai kórház Domonkos utcai részleget vezette, ahol 20–30 sérültet-beteget láttak el folyamatosan. A szükségkórház egyik helyiségében stencilgépet találtak, ahol vezetésével kb. 800 röplapot állítottak elő, amit a később letartóztatásba került nyolctagú csoport tagjai terjesztettek. Tóth Ilonát társaival kapcsolatban is kérdezik. Mindenkit menteni igyekeznek, tevékenységüket minimálisra értékeli. Nagyon érdekes azonban, amit a vele együtt letartóztatott Molnár Józsefről mond első kihallgatásakor: „Őrizetbe vételünk előtt 4–5 nappal érkezett, bizalmatlan voltam vele szemben, ezért tőlem illegális röplapokat nem kaptam, bár vállalkoztam azok terjesztésére”.⁹

Tóth Ilonát 1956. november 24-i kihallgatásán is kizárólag a röpcédulák előállításáról és terjesztéséről vallatják röviden.¹⁰ 1956. december 3-án hosszan hallgatják ki a kórházon belüli működésről: „November 18-án emlékezetem szerint délelőtt »Piri« (Gyöngyösi Miklós), Guszti és Molnár József behoztak egy kb. 170 cm magas kb. 24–25 év körüli férfit, akit árulással gyanúsítottak... Tisztázták, hogy nem volt áruló, ezért elküldték... Ez a férfi egyedül távozott az épületből”.¹¹

1956. december 4-én Tóth Ilona ügye drámai fordulatot vesz. Egész kihallgatása alatt kizárólag csak az általa elismert gyilkossági ügyről kérdezik. Eszerint elismeri, hogy november 28-án (helyesen 18-án) Piri (Gyöngyösi Miklós) és Molnár József behoztak a kórházba egy személyt, akit ÁVH-snak hittek. Marácz József elvette az iratait: az egyik fényképen ez a személy ÁVH-s ruhában, törzsőrmesteri rangjelzéssel volt látható. Gönczi Ferenc, Piri és ő el akarták altatni, hogy „zajtalanul tudjuk megölni”. Ezért ő elment klóretiles ampulláért és altatókosárért. Mire visszaért, az egyik fiú tüket és fecskendőket vitt a szobába. Tóth Ilona benzines ampullából benzint szívott fel a fecskendőbe, s azt a nyaki vénába akarta beadni, de ez nem sikerült, „Így való-

színüleg bőr alá adtam az injekciót”. „Közben állandóanadtuk a klóretilt, hogy esetleg túllátás következtében megfog halni”. Ezután kihívták a szobából. „Utána visszamentem, de addigra már megfojtották. Gönczi Ferenc és Piri, ezt onnan veszem, hogy ketten voltak a szobában... Mikor én felérem, még egyet-kettőt mozgott a fenti személy, és beállt a halál”. Ezután ő, Piri Gönczi Ferenc és Molnár József bevitték az áldozatot a WC-be. „Ott, hogy biztosak legyünk abban, hogy meghalt, én beleszúrtam Piri bicskájával a jobb kamra táján a szívbe, hogy nehogy véletlenül életben maradjon”. Ezután a holttestet a Domonkos utcai templom mellett eltemették.¹² Ez Tóth Ilona első, teljes beismerő vallomása.

Ezt azonban valószínűleg megelőzte Molnár József beismerése, akit szintén 1956. december 4-én hallgattak ki. Elmondja, hogy november 18-án őrségben volt, mikor szóltak neki, hogy a leányszálláson egy államvédelmi beosztott van. A portán átvette a férfit, és Pirivel együtt felvitték a harmadik emeletre. „Piri hallgatta ki. Jelen volt még egy, nem tudom, Feri vagy Pista nevű, vágott arcú fiú... Engem a Piri kiküldött a folyosóra őrségbe, hogy senki ne menjen be. A fenti férfit többet nem láttam kijönni a szobából. Piri kb. 1 óra múlva kijött a szobából, majd utána a vágott arcú fiú. Piri azt mondta, hogy nem történt semmi, a műtét sikerült, azonban a páciens nem bírta ki”.

Ezután Molnár József visszament a portára.¹³ Nagyon fontos kiemelni, hogy *Tóth Ilona neve nem hangzik el*, pedig Molnár József végig a szoba előtt, a folyosón volt őrségben!

S itt térjünk vissza egy pillanatra dr. Szöllösi József korabeli ügyész 1992-ben írt levelére, melyet korábban idéztünk. 1956. december elején ügyészként a Gyorskocsi utcában járt, hogy aláírja az előzetes letartóztatásokat. Itt a vizsgálati osztály vezetője a következőket mondta neki: „Itt van még az Obersovszky-ügy is... Ezt azonban nem

adom oda, mert csupán arról van szó, hogy a Péterffy kórházban fiatalok valamiféle röpiratokat gyártottak és terjesztettek”. Majd hozzáfűzi: az ügy azonban jelentéktelen, s ha új adat nem merül fel, szombaton szabadlábba helyez mindenkit, s ezért nem is kell belenézni az iratokba. „Ezek után meglepetésként ért engem, hogy egy idő után arról értesültem a rádióból, hogy ebben az ügyben letartóztatott Tóth Ilona gyilkosságot követett el, olyan borzalmas körülmények között, ami hihetetlennek tűnt”.¹⁴

A korabeli ügyész szavai kiinduló, alaptényeket rögzítenek az ügyben:

– December elején már „Obersovszky-ügy”-ként emlegetik a Tóth Ilona és társai ügyet;

– December elején „Obersovszky-ügy”-ről csak az után lehet beszélni, mikor letartóztatták Obersovszky Gyulát (december 5.);

– Ekkor viszont már Tóth Ilona és Molnár József megtette

beismerő vallomását (december 4.). Ezért már nem lehetett volna „röpcédulázási, jelentéktelen” ügyről beszélni;

– Mivel erre az időre – az ügyészi előadásból úgy tűnik – megvolt a Tóth Ilona–Obersovszky-ügy alapkonceptiója, nem lehetett az ügyet megmutatni a gyanútlan ügyészeknek.

Vagyis mit lehet eddig összegezni?

– Röplap-sokszorosítás és terjesztés miatt indul eljárás 1956. december 21-én Tóth Ilona és nyolc társa ellen.

– 1956. december 4-én Molnár József utalást tesz egy gyilkosságra, de Tóth Ilona nevét nem említi.

– 1956. december 4-én Tóth Ilona, minden előzmény nélkül, önmagát is terhelő, teljes beismerő vallomást tesz egy ÁVH-s törzsőrmester megöléséről.

– Ugyanakkor december elején az ügygel kapcsolatba kerülő ügyész úgy tud az esetről, mint jelentéktelen

röplapterjesztésről – holott már kialakulóban van a Tóth Ilona–Obersovszky gyilkossági-szervezkedési ügy hamis koncepciója.

Legközelebb 1956. december 14-én hallgatják ki Tóth Ilonát. Határozottan elismeri, hogy 1956. november 18-án ő, Gyöngyösi Miklós és Gönczi Ferenc megölték egy volt ÁVH-s törzsőrmestert, s ebben Molnár Józsefnek is szerepe volt. Az igazolványok és a fényképek alapján határozottan állítja, hogy ÁVH-s törzsőrmesterről van szó. Fontos tény, hogy ugyanannak a rövid jegyzőkönyvnek a tanúsága szerint már kihallgatják Obersovszky Gyula és Gáli József tevékenységéről, valamint az *Igazság* és az *Élünk* szerkesztéséről és sokszorosításáról.¹⁵ December 21-én kiegészíti vallomását. Elmondja, hogy a benzines injekciót a nyaki vénába szúrta, ezután fecskendővel levegőt nyomott be a mellkasba a szegycsont közé, azzal a céllal, hogy nagyvénába találjon bele. „A célom az volt, hogy levegőt nyomok a vénába és ezáltal is embóliát, illetve halált idézzek elő. Ezt három esetben kíséreltem meg. A 2. szúrásnál a fecskendő szétment a kezemben... Később a WC-ben szúrtam szíven az általam ismeretlen személyt.”¹⁶

Tóth Ilonát ezután 1956. december 29-én terhelte nyilvánítják gyilkosság és izgatás miatt. A kihallgatáson elmondja: „A gyilkosságban bűnösnek érzem magamat. A röplapterjesztésben, valamint az *Élünk* című illegális újság szerkesztésében való részvételem tudom, hogy törvénybe ütközik, azonban ebben nem érzem magam bűnösnek”. Az emberölést – úgymond – azért követte el, mert attól félt, ha az áldozatot szabadon engedik, lebuktatja a csoportot.¹⁷

Ezzel Tóth Ilona rendőrségi kihallgatása befejeződött. Kirívónak mondhatjuk, hogy míg a „lényegtelen” röplap-előállítás és terjesztés kapcsolatban november 21-én, 24-én és december 3-án részletesen kihallgatják (összesen 8 jegyzőkönyvi oldal!), addig a „gyilkossági”,

„lényegi” ügyre vonatkozó teljes beismerése sokkal rövidebb (december 4-én, december 14-én, december 21-én, összesen 2 oldal!).

Tóth Ilona nem nevezi meg az áldozatot, kinek neve először az 1956. december 29-i terheltté nyilvánítási határozatban bukkan fel (Kollár István rakodómunkásként). Obersovszky Gyula és társai ügyét már kezdettől fogva kapcsolják a gyilkossági ügyhöz – holott a vádlottak, mint később kiderült, lényegében semmit nem tudtak róla.

1957. január 8-án kerül sor Tóth Ilona ügyészi meghallgatására. Tóth Ilona elmondja, hogy a rendőrség november 19-én vette őrizetbe a kórházi razzia alkalmával. Valamennyi rendőrségi vallomását fenntartja: „a rendőrségen semmi bántódásom nem volt, vallomásomat mindenkor kényszer nélkül tettem” – mondja. Most bővebben szól az állítólagos gyilkosság körülményeiről. Gyöngyösi hívja ki a szobából, ahol az *Élünket* szerkesztették, hogy *be kell adnia egy injekciót.* (!!)) Gyöngyösi a Tóth Ilona előtt ismeretlen férfinak Tóth Ilona szobájában két pofont ad. „Jól ismerlek milyen rakodómunkás vagy te” – mondja és megmutatja az ÁVH-s egyenruhás fényképet Tóth Ilonának. A szobában ekkor már egy fecskendő és egy ampulla benzín van. Ezután Tóth Ilona altatókosárért és klóretilért megy, s azt mondja „Kollárnak”, hogy el fogja altatni. „Kollár” ekkor már „félíg-meddig eszméletlen”. Az altatás után benzint akart a nyaki vénába fecskendezni, s mikor ez nem sikerült, „azonnal megkíséreltem levegőt fecskendezni a mellkasba, illetőleg a szívbe.” Ezután rosszul lettek a klóretiltől, szellőztetni kezdtek, majd kihívták a szobából. Mikor visszajön, látja, hogy „Gönczi lábával a földön fekvő áldozat nyakán áll”. Tóth Ilona ezután megállapítja, hogy az áldozat meghalt. Ezután „Kollárt” társai kiviszik a WC-be, ahova kimegy Tóth Ilona is. Itt egy bicskát nyom Gyöngyösi a kezébe, hogy szúrja szíven az áldozatot. „A WC-ben Kollár szívét késsel átszúrtam”, de csak a rendőrségen

tudta meg, hogy „Kollár” halálát ez okozta. Előadja, hogy „Kollár” iratait társai megnézték, s ő azokat elégette. „Csak később döböntem rá, hogy orvos létemre, orvosi módszerekkel a legsúlyosabb bűncselekményt követtem el.” – fejezi be immár részletes vallomását Tóth Ilona.¹⁸

Tóth Ilonával együtt veszik őrizetbe az ügy későbbi IV. r. vádlottját, fk. Molnár Józsefet. Az ő iratait áttekintve robban fel az ügy egyik bombája.

Molnár Józsefet Tóth Ilonával egy napon, 1956. november 21-én veszik őrizetbe. A nyomozást elrendelő határozat szerint azért, mert „Tóth Ilona társaival együtt 1956. november 18-án egy ember meggyilkolásában vett részt, továbbá illegális röplapok terjesztését követte el.”¹⁹

Hogyan?!!

Még senki nem tett vallomást, még semmi bizonyíték nincs, de 1956. november 21-én már tudják, hogy Tóth Ilona embert ölt? A „hibát” felfedezték a nyomozók, ezért Molnár József ellen az előzetes letartóztatást elrendelő határozatban, ugyanezen a napon, már „izgatást” jelölnek meg az eljárás tárgyaként.²⁰

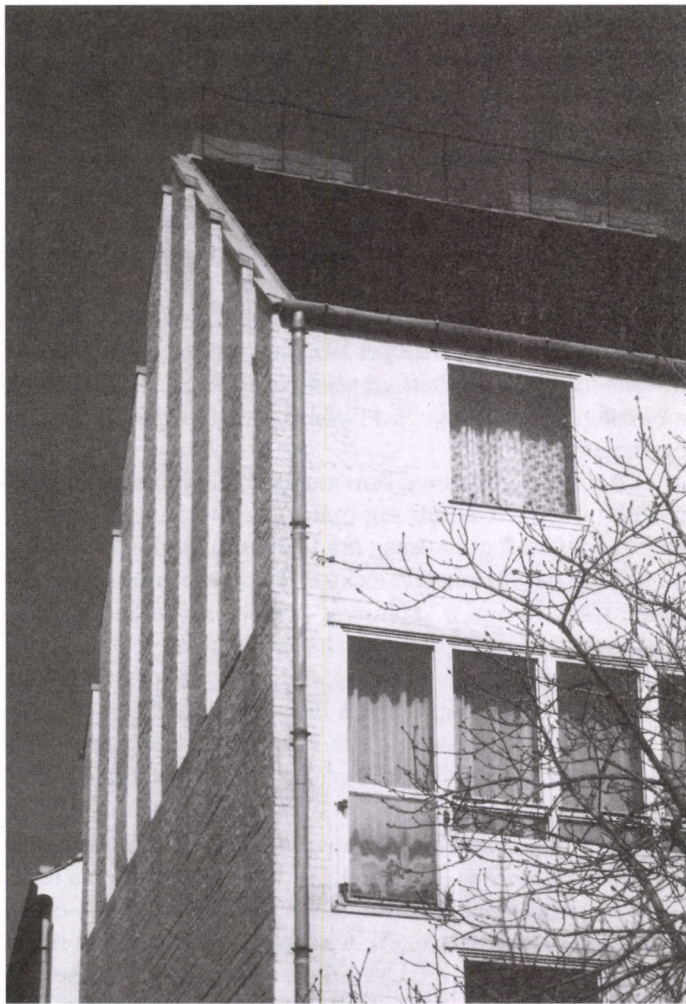
Alapdokumentum az ügy konstruált volta mellett!! A látszólagos apró baki már az eljárás során is szemet szűrt dr. Kardos Jánosnak, Tóth Ilona védőjének, mivel nyilván ugyanazt a hibát elkövették a Tóth Ilona-iratokban is.

Az 1957. március 26-i tárgyaláson a következő történik: dr. Kardos János: „1956. december 4. után tudta meg a nyomozóhatóság a Domokos utcai gyilkosságot. Ezután készült egy olyan határozat, mintha már november 20-a után is gyilkosság miatt állt volna állítólag Tóth Ilona a rendőrség előtt. Tóth Ilona önként fedte fel a gyilkosságot.”

Az ügyész meglepő módon azonnal egyetért az indítvánnyal, s ezután a bíróság a következő végzést hozta:

„VÉGZÉS

Tóth Ilona védői indítványának helyt ad, jegyzőkönyvbe veszi, hogy megállapította a bíróság Tóth Ilona

A TÓTH ÁRPÁD SÉTÁNYON ÁLLÓ LAKÓHÁZ OROMFALA

Fotó: Hajdú József

előzetes letartóztatás elrendeléséről szóló határozatának kelte 1956. november 21. – népi demokratikus államrend elleni izgatás büntette miatt (T. köt. 1–2) és az ugyancsak ezen a napon kiállított nyomozás elrendeléséről szóló határozat már nemcsak a népi demokratikus államrend elleni izgatás, hanem a BHÖ 349. pontjába (megj: gyilkosság) ütköző büntett miatt is nyomozást rendelt el (T. köt. 3. old.). Nyilvánvaló, hogy a két határozat nem egy napon készült.”²¹

A Tóth Ilona nyomozati anyagából az általam megtekintett részből hiányzik a két 1956. november 21-i határozat! *Molnár József iratai között azonban megtalálható.* Mit bizonyít a bírósági jegyzőkönyv, s a nyomozást elrendelő határozat egyértelműen?

Azt, hogy még meg sem indult az eljárás, semmi bizonyíték nincs – de a hatóság már tudja, hogy egy 3 nappal előbb elkövetett gyilkosság miatt nyomoz! A két határozat igenis egy napon készült, ez következik az iratok számozásából. Csak éppen a „Hatóság” rádöbrent végzetes baki-jára, arra, hogy még nem tudhat a gyilkosságról, mert ez csak a „koncepcióban” van meg, de bizonyíték nincs. Ezért ezt a határozatot *kivették* Tóth Ilona anyagából.

Az eljáró hatóságok ezzel kiállították maguk ellen a perdöntő bizonyítékot az egész eljárás konstrukciós jellegeről.

Molnár Józsefet 1956. november 22-én, december 4-én és december 5-én hallgatták ki. November 22-én a feltételezett gyilkosságról nem is kérdezik²², december 4-én teszi meg korábban elemzett beismerését – Tóth Ilona nevének említése nélkül.²³ December 14-én már megnevezi Tóth Ilonát, mint tettest „egy volt av. törzs” meggyilkolásában, mely alatt ő a folyosón őrködött. Gönczi Ferenc kijöve a szobából mondja neki „nehezen akart meghalni, pedig ráléptem a torkára is, még akkor is élt”. Molnár József látta a meggyilkolt volt ÁVH-s személyijét és fényképét, s részt

vett a személy eltemetésében is.²⁴ Molnár Józsefnek szintén nagyon rövid a jegyzőkönyve. Az állítólagos gyilkosságban Tóth Ilonát már mint elkövetőt jelöli meg, nem szól arról, mit csinált – így nem szól a szobából való távozásáról. Az áldozat itt sincs név szerint említve, pedig Molnár József látta az igazolványát. Gönczi Ferenc tényként említi neki a szobában *befejeződött* emberölést. A holttest WC-be való átviteléről és az ott történekről nem szól.

Molnár Józsefet 1956. december 29-én minősítik terheltté, szándékos emberölésben társtettesként való részvétel és röplapterjesztés miatt. (Az áldozat először itt van megnevezve: Kollár István Budapest XIV., Pillangó u. 26. alatti lakos, rakodómunkás személyében.) Gyanúsított meghallgatása során beismerő vallomásait fenntartja, bűnösségét elismeri.²⁵

Molnár József ügyészségi meghallgatására 1957. január 8-án kerül sor. Ekkor sokkal részletesebben szól a gyilkosság elkövetéséről. Elmondja, hogy „a Kollár nevű” személyt ő kísérte fel Tóth Ilona szobájába, ahol hallotta, hogy Gyöngyösi bántalmazza, „majd jött Tóth Ilona, kezében altatókosárral, én kérdeztem, mit akarnak vele csinálni, azt mondták, elaltatják. Én arról nem tudtam, hogy meg akarják ölni”. Ezután látta, hogy a foglyot – akiről nem tudta, hogy halott-e vagy alszik – átcipelték a WC-be. Több megjegyzésből arra következtetett, hogy a foglyot megölték: Gönczi szerint „nehezen akart meghalni, pedig ráléptem a torkára”. Ezután ő is részt vesz a holttest eltemetésében.

Molnár József is november 19-re teszi őrizetbe vételét.²⁶

Gönczi Ferenc ügyében december 5-én indul a nyomozás, s ekkor veszik előzetes letartóztatásba.²⁷ Először december 6-án hallgatják ki.

Részletesen szól arról, hogyan vett részt az *Élünk* és a röplapok szerkesztésében és terjesztésében. A kihallga-

tás végén elmondja, egy gyilkossági esetről tud, ahol Tóth Ilona, Gyöngyösi Miklós s az ÁVH-snak vélt személy tartózkodott egy szobában, „akinek száján kendő volt, az orrából pedig vér folyt. A mellettem álló Miklós a kendőt valamilyen anyaggal fröcskölte.” Ezután Tóth Ilona az ő jelenlétében „a nyak alsó részébe injekciót adott, ezután arról kezdtünk tárgyalni, hová helyezzük a holttestet”. „Miklós javaslatára az általuk megölt ember holttestét a III. emeleti WC-be vittük.” Este részt vesz ő is a temetésben, melynek helyszínét részletesen lerajzolja.²⁸

Mit mond ekkor Gönczi Ferenc? Tóth Ilona csak a nyakba ad injekciót, ezután az áldozat meghal – neve ismeretlen. Nincs szó az ő szerepéről s a WC-beli szívszúrásról.

1956. december 19-én, újabb kihallgatásakor elismeri, hogy mivel az elfogott személy – név nincs – nem ismerte el, hogy ÁVH-s, előbb Gyöngyösi, majd ő többször arcul ütötte. Tóth Ilona és Gyöngyösi vett részt az altatásban, majd Tóth Ilona a nyakába, a karjába, majd a szív környéke adott injekciót. Tóth Ilona kiment a szobából, majd ő a padlón fekvő személy torkára lépett. „Ezután hörgése elhallgatott. Azt hittük, hogy meghalt”. A WC-be vitték, s mivel ott megmozdult a személy, „Tóth Ilona zsebkéssel szíven szúrta”. Gönczi Ferencet 1956. december 30-án nyilvánítják terheltté, meghallgatásakor elismeri bűnösségét gyilkosságban, izgatásban és fegyverrejtegetésben.²⁹

1957. január 8-án hallgatják ki Gönczi Ferencet az ügyészségen. A november 18-án történekről elmondja, hogy „a felhozott személytől elvettük igazolványait és iratait, ezek között egy AVO törzs. egyenruhában készült fényképet találtunk, a katonakönyve is államvédelmi katonakönyv volt. A könyvbe be volt írva, hogy »belső karhatalom«. A cselekmény lefolyását ezután nagyjából ugyanúgy adja elő, mint december 19-én, kivéve a halál időpontját. Nem szól arról, hogy az áldozat a szobában halt volna meg,

hanem a WC-ben még egyszer rángatózni kezdett, erre Ilona azt mondotta, most már a végsőt rúgja. „Biztonságból szíven szúrta.”³⁰

Gyöngyösi Miklós ügyében 1956. december 5-én kezdődik a nyomozás illegális röplap- és újságszerkesztés és terjesztés miatt, valamint azért, „mert 1956. november 18-án részt vett egy személy meggyilkolásában”. Ugyanezen a napon őrizetbe veszik.³¹

Gyöngyösi Miklóst hosszú oldalakon keresztül hallgatják ki az *Élünk* és a röplapok szerkesztéséről, majd az emberölési ügyről kérdezik. Erről mindössze fél oldalon keresztül szól Gyöngyösi. Elmondása szerint behoztak egy embert, kiben a „belügyi szervek beosztottját gyanították”. Gönczi, Molnár, Tóth Ilona elkezdtek a kihallgatást, ahol a behozott ember azt állította, „ő munkás és nem ÁVH-s”. „Mivel nem sikerült a letartóztatottal beismertetniük, hogy államvédelmista, elhatároztuk, hogy megöljük őt”. Ezért Tóth Ilona injekciót, altatómaszkot, altatót és morfinos benzint (!!) hozott. „A letartóztatott arcára rádobta az altatómaszkot és altatót fecskendezett arra, én segítettem a maszkot tartani. Ezután Tóth a letartóztatott bal kezébe morfinos-benzin injekciót adott, miután a letartóztatott hamarosan meghalt.” További részlet semmi! Elismeri, hogy részt vett a temetésben, s lerajzolja a temetés helyét. A megölt ember nevét nem ismeri, az iratokat Tóth Ilona és Gönczi vette el.³²

1956. december 19-i meghallgatásakor Gyöngyösi Miklós sokkal részletesebben – mintegy 1 oldalon – szól az emberölésről. Elismeri, hogy ő is, Gönczi is többször arcul ütöttek az ÁVH-snak vélt személyt, kinél személyazonossági és katonakönyv is volt, melyet ő is megnézett. Gönczi azt mondta, hogy „tegyük el láb alól”. A maszkos altatás után Tóth Ilona „a nyaki vénába akart beadni injekciót”. Mivel az nem sikerült, a bal kar vénájába adta az injekciót. Benzint és morfiumot szívott fel a fecskendőbe. (!) „A tű közben eltört,

új tűt tett a fecskendőbe és azt mondta, hogy levegőt nyom a fecskendővel a szívkamrába. Ekkor a bal szívkamrába szűrte 4–5 alkalommal”. Ezután „Gönczi rálépett az áldozat nyakára, taposta, és azt mondta: „ennek meg kell úgyis dögleni”. Ezután a testet kivitték a WC-be, ahol Gyöngyösi szerint még élt az áldozat, ezért Tóth Ilona az ő zsebkésével szíven szúrta.³³

Gyöngyösi Miklóst 1956. december 30-án nyilvánítják terheltté izgatás és emberölés miatt. Bűnösségét mindenben elismeri.³⁴ Gyöngyösi Miklóst 1957. január 8-án hallgatják ki az ügyészségen. Ekkor már „Kollár”-ként megnevezik az áldozatot. Az események menetét körülbelül ugyanúgy mondja el, mint december 19-én. Újdonság, hogy kijelenti: „az volt az elgondolásom, hogy igazoltatás után, mikor meggyőződtem róla, hogy tévedésről van szó és nem ÁVO-s, Kollárt szabadon fogjuk engedni”. Amikor azonban Gönczi megtalálta az ÁVH törzsőrmesteri fényképet, „láttuk, hogy más lehetőség nincs, mint eltenni láb alól”.

Obersovszky Gyulát 1956. december 9-én veszik előzetes letartóztatásba az *Igazság*, majd az *Élünk* szerkesztése és terjesztése miatt, s emiatt rendelik el a nyomozást is ügyében.³⁵ Ugyanakkor december 6-án már őrizetbe veszik és kihallgatják újságszerkesztés és terjesztés miatt.³⁶ December 19-én hosszan hallgatják ki a lap szerkesztéséről és terjesztéséről, a Tóth Ilona-ügyről nem kérdezik.³⁷ Ezután egy dátum nélküli, kézzel írt rövid „önvallomása” van a Domokos utcai kórházban történt gyilkossági ügyről. Itt arról ír, hogy november 18-án, mikor az *Élünket* szerkesztették, többek közt egy „Ica nevű orvosnővel és egy Feri nevű fiatalemberrel”, kihívták a két személyt, „hogy elfogtak valakit, aki leselkedett utánuk, sürgősen intézkedni kell”. Többéről nem tud.³⁸ December 29-én szembesítik Tóth Ilonával, ahol határozottan kijelenti: „Tagadom, hogy nekem tudomásom lett volna arról, hogy gyilkosság történt. Annyi-

ról tudtam, hogy egy személyt elintéztek, hogy ez milyen módon történt, arról nekem pontos tudomásom nem volt. Én úgy értettem az elintézést, hogy elaltatták, s elvitték valahová a fenti személyt”. Tóth Ilona megerősíti, hogy a gyilkosságot nem közölte Obersovszkyval.³⁹ Obersovszky Gyula ügyében 1956. december 20-án hoznak terheltté nyilvánító határozatot. Az eljárás színvonalára jellemző, hogy a géppel írt szövegben „lázítás” miatt folyik az eljárás, melyet tollal „izgatásra” javítanak át.⁴⁰

1956. december 29-én, mikor előzetes letartóztatását meghosszabbítják, a határozat már leírja: „tudomása volt Tóth Ilona és társai által a Domokos utcai kórházban elkövetett gyilkosságról”.⁴¹

Gáli József „színházi gramaturogot” (sic!) 1956. december 10-én veszik előzetes letartóztatásba. A BHÖ 2 a. pontjában meghatározott „lázítás” miatt (a minősítést később tollal átjavítják a BHÖ 2 b. pontra – izgatás).⁴² December 11-én hosszan hallgatják ki a forradalombeli szerepéről, a lapszerkesztésről, ez megismétlődik december 14-én. Tóth Ilona ügyéről nem kérdezik.⁴³ A december 20-i terheltté nyilvánító határozaton a „lázítás” „izgatás”-ra van átjavítva – ugyanúgy, mint Obersovszkynál.⁴⁴ Az átjavítás döntő lényegi változtatást takar. A lázítás büntetése súlyosabb a korabeli bírói gyakorlat szerint az izgatásnál. December 29-én ő is elismeri, hogy tudott arról, hogy „Tóth Ilonát november 18-án kihívták a szobából”, ő úgy hallotta, hogy „elaltattak egy ÁVH-st és később el is engedik”. Ő megkérdezte Tóth Ilonát, hogy tehetett ilyet, mire ő azt válaszolta „nem tehetett mást”.⁴⁵ Hasonlóan vall december 29-én a Tóth Ilonával történt szembesítéskor.⁴⁶ A nyomozást befejező határozat hosszan leírja Gáli József tevékenységét, azt izgatásnak minősíti, egyben megjegyzi: „tudomással bírt a Tóth Ilona és társai által a Domokos utcai kórházban elkövetett gyilkosságról”.⁴⁷ Ügyészi meghallgatásáról nincs irat.

Lényegi, alapvető koncepcióváltásnak tekinthetjük Obersovszky Gyula és Gáli József esetén cselekményük átminősítését lázításról izgatásra. A kezdetektől a terheltté nyilvánításig *csak* a röplap- és újságszerkesztésről kérdezték a gyanúsítottakat, a Tóth Ilona-ügyről nem. Gyanúsítottak – kiknek eljárása semmi szempontból nem bírálható – ezután röviden elismerték, hogy tudtak a Tóth Ilona-ügyről: ezáltal a Tóth Ilona-ügy közvetett tanúivá léptek elő. Ezzel megteremtődött a halvány összekötő kapocs a két ügy között! Az elsőfokú tárgyalás során még valóban izgatás a vád, ezért viszonylag enyhe büntetést kapnának, másodfokon viszont *átminősítik* szervezkedésnek mindkettőjük cselekményét, melyért mindkettőjüket halálra ítélik.

A nyomozati iratok 277. sorszámmal zárulnak.⁴⁸

Ezt fontos megjegyezni, mert a sorszámozás kettesével történik, vagyis az üres hátoldalakat is sorszámozzák. Így a nyomozati iratok valójában 138 oldalt tesznek ki.

Mit lehet összegezni a nyomozás adataiból:

– A nyomozati iratok közül alapvető dokumentumok hiányoznak. Így nincs az áldozat holttestének megtalálásáról *helyszíniszemle-jegyzőkönyv* – holott pontos rajzok állnak rendelkezésre az áldozat eltemetéséről 1956. december 6-tól.

– Nincs *boncjegyzőkönyv* az áldozatról. (Helyszíniszemle-jegyzőkönyv és boncjegyzőkönyv a bírósági eljárásban sincs.).

– Az áldozatot csak a nyomozás lezárásakor nevesítik – annak ellenére, hogy a gyanúsítottak igazoltatták. Határozottan állítja viszont mindegyik gyanúsított, hogy ÁVH-s személyt igazoltattak.

– Összességében nem történik meg az áldozat *nevesítése* és *azonosítása* a nyomozás során.

– Tóth Ionát és Molnár Józsefet cselekményük elkövetésének másnapján – 1956. november 19. – őrizetbe veszik, s *emberölés* miatt indul az eljárás – holott ezt csak 1956.

december 4-én vallja be Tóth Ilona. Eddig *csak* a röplapelőállításról és terjesztésről hallgatják ki a gyanúsítottakat. Az eljárás megindítására vonatkozó határozat Tóth Ilona iratai közül eltűnik, Molnár Józsefnél azonban megmarad. *Kérdés*: honnan tudhatott a nyomozóhatóság – mikor még semmi adat nincs – gyilkosság elkövetéséről, s ha mégis tudott róla, erről miért nem hallgatják ki a gyanúsítottat.

– Az eljárás iratai között *nincs tanúvallomás*. Gyöngyösi Miklós, Gönczi Ferenc és Molnár József vallomásai lényegi pontokon ellentmondanak saját maguknak és Tóth Ilona vallomásának. Az 1956. december 4–5–6-i beismerések rendkívül rövidek, s ezek december 19-re egyszerre lesznek hosszabbak.

– Obersovszky Gyula és Gáli József esetében a Tóth Ilona-üggyel való kapcsolat elismerése után enyhébben minősítik az ügyet, lázításból izgatássá.

– Az ügy súlyához képest gyorsan, lényegében 6 hét alatt lezárul az eljárás. A nyomozati iratok rövidek – ténylegesen 138 oldal –, lényegében csak gyanúsított kihallgatásokat tartalmaznak.

– A nyomozati iratok 6 gyanúsított iratait tartalmazzák (Tóth Ilona, Gönczi Ferenc, Gyöngyösi Miklós, Molnár József, Obersovszky Gyula, Gáli József).

(A következő számban folytatjuk.)

JOBÁGYI GÁBOR

Jegyzetek

- 1 IM Büntetőjogi Főosztály 35 770/1992. III.
- 2 IM Büntetőjogi Főosztály 35 770/1992. III.
- 3 IM Büntetőjogi Főosztály 35 770/1992. III/5., dr. Szöllösi József levele 3. l.
- 4 IM Büntetőjogi Főosztály 35 770/1992/4.
- 5 Dr. Balsai István levele dr. Györgyi Kálmánhoz, 35 770/1992. III.
- 6 Legfőbb Ügyész BF. 999/1994/I.
- 7 Jobbágyi Gábor: *Ez itt a vértanúk vére* (Kairosz 1998, 162–163. l.)

- 8 Bp. Fővárosi Bíróság B VII. 164/1957. Ítélet – 46
- 9 Bp. Fővárosi Bíróság B VII. 164/1957. nyomozati iratok 7–8. l.
- 10 Bp. Fővárosi Bíróság BVII. 164/1957. nyomozati iratok 11–12. l.
- 11 Bp. Fővárosi Bíróság BVII. 164/1957. nyomozati iratok 14. l.
- 12 Bp. Fővárosi Bíróság BVII. 164/1957. nyomozati iratok 17–18. l.
- 13 Molnár József 1956. december 4-i kihallgatása ld. 9 alatt, 27. l. Tóth Ilona jegyzőkönyvei között
- 14 Ld. 3 alatt 2. l.
- 15 Ld. 9 alatt, 19–20. l. nyomozati irat
- 16 Ld. 9 alatt, 21–22. l. nyomozati irat
- 17 Ld. 9 alatt, 23–25. l. nyomozati irat
- 18 Ld. 9 alatt, 33–35. l. nyomozati irat
- 19 Ld. 9 alatt, 113. l. nyomozati irat
- 20 Ld. 9 alatt, 115. l. nyomozati irat
- 21 Ld. 9 alatt, tárgyalási jegyzőkönyv 310. l.
- 22 Ld. 9 alatt, 119. l. nyomozati irat
- 23 Ld. 9 alatt, 127. l. nyomozati irat
- 24 Ld. 9 alatt, 125. l. nyomozati irat
- 25 Ld. 9 alatt, 127–129. l. nyomozati irat
- 26 Ld. 9 alatt, 133. l. nyomozati irat
- 27 Ld. 9 alatt, 39–41. l. nyomozati irat
- 28 Ld. 9 alatt, 43–49. l. nyomozati irat
- 29 Ld. 9 alatt, 55–57. l. nyomozati irat
- 30 Ld. 9 alatt, 65. l. nyomozati irat
- 31 Ld. 9 alatt, 69–71. l. nyomozati irat
- 32 Ld. 9 alatt, 73–83. l. nyomozati irat
- 33 Ld. 9 alatt, 85–89. l. nyomozati irat
- 34 Ld. 9 alatt, 91–95. l. nyomozati irat
- 35 Ld. 9 alatt, 141–143. l. nyomozati irat
- 36 Ld. 9 alatt, 145–149. l. nyomozati irat
- 37 Ld. 9 alatt, 175–189. l. nyomozati irat
- 38 Ld. 9 alatt, 191. l. nyomozati irat
- 39 Ld. 9 alatt, 193. l. nyomozati irat
- 40 Ld. 9 alatt, 199. l. nyomozati irat
- 41 Ld. 9 alatt, 205. l. nyomozati irat
- 42 Ld. 9 alatt, 213. l. nyomozati irat
- 43 Ld. 9 alatt, 217–255. l. nyomozati irat
- 44 Ld. 9 alatt, 261. l. nyomozati irat
- 45 Ld. 9 alatt, 257–259. l. nyomozati irat
- 46 Ld. 9 alatt, 263–264. l. nyomozati irat
- 47 Ld. 9 alatt, 265. l. nyomozati irat
- 48 Ld. 9 alatt 277. l. nyomozati irat

H: Jókai György Jörcher Ferenc

G: Tanulmány

G_n

ALKOTMÁNYOS REND ÉS GYAKORLATI BÖLCSESSÉG

1 Edmund Burke és a brit konzervativizmus hagyatéka
Molnár Attila Károly monográfiájában*

I.

Molnár Attila Burke-monográfiája az első a sorban magyar nyelven. Előtte még senki nem dolgozta fel idehaza e jeles 18. századi brit politikus-gondolkodó szellemi hagyatékát könyvnyi terjedelemben. Az alábbi dolgozat arra kíván vállalkozni, hogy bemutassa, mennyire fontos feladat ez. Ha Magyarországnak szüksége van egy olyan európai léptékű jobboldali politikára, mely minden szempontból szalonképes, ám nem lesz hűtlen a konzervativizmus értékvilágához – ahogy azt mind a jobb-, mind a baloldali politika hívei hangoztatják –, akkor megkerülhetetlen feladat a modern konzervativizmus nagy alakjainak számbavétele, életművük értékelő feldolgozása. Molnár Attilának sikerült a konzervativizmus „alapító atyjáról” szóló könyvében megneveznie azokat a legfontosabb gondolati összetevőket, melyek e hagyományt felépítik, s mindmáig jelentőséggel bírnak. E tanulmány célja, hogy a burke-i típusú mérsékelt konzervativizmus fogalomrendszerét bemutassa, miközben egyszerre hozza közelebb az olvasót Molnár Attila terjedelmes tanulmányához és Burke életművéhez.

Burke igen változatos szellemi tájékozódással rendelkezett. Az ember társas természete, a gyakorlati tudás mibenléte és jelentősége, a spekuláció, az emberi értelem

* Molnár Attila Károly: *Edmund Burke, Századvég Kiadó, Budapest, 2001.*

túlterhelésének elutasítása, a filozófiával és logikával szembeállítva a retorika jelentősége, a szokások személyiséget és társadalmat formáló hatásának vizsgálata, a vallás politikai jelentősége és a vallásgyakorlat, illetve a kegyelemtan felőli megközelítése, a szkepticizmus fogalmának meghatározott jelentéstartalma, a város korrumpáló hatásának kritikája, a hiúság filozófiájának elvetése, az absztrakt (metafizikus) ember- és világkép elutasítása, a történelem és a véletlenek formálta alkotmány tisztelete meghatározóak a fogalmak gondolatvilágában.

Hogy ezeket az elemeket hogy köti össze Burke saját mentalitásának megfelelően, a francia forradalom hatására, azt vizsgáljuk a továbbiakban.

Politika és vallás

Molnár Attila megközelítésének egyik alapvető érdeme, hogy Burke életművét a korabeli teológiai diskurzusok közegeiben elhelyezve szemléli. Ez az értelmezésmód még meglehetősen ritka a mai magyar politikai eszmetörténeti irodalomban, pedig alkalmazása nagyon is kézenfekvő. E kor könyvtermésének legnagyobb részét még mindig a Biblia-kiadások és a teológiai irodalom teszi ki. A közbeszédet alapvetően meghatározzák a vallásról és hitről szóló eszmecserék. A politika teológiai alapú megközelítése nem állt távol magának Burke-nek a felfogásától sem, hisz soha nem habozott álláspontját kifejteni vallási témákban sem. De akkoriban nem is nagyon lehetett még politikáról beszélni a hit kérdéseinek legalább érintőleges említése nélkül. A két diskurzus szorosan összetartozott, noha épp e kor fog döntő szerepet játszani abban, hogy elváljanak egymástól.

Burke első írása, *A természetes társadalom védelmében* (*A Vindication of Natural Society*, 1756) Lord Bolingbroke felvilá-

gosult deista felfogásának ironikus kritikája volt. A deisták álláspontja alapvetően teológiai fogantatású: az intézményes vallással és a kinyilatkoztatással szemben az Istentől származó értelem áll érdeklődésük középpontjában: úgy vélik, ezen keresztül el lehet jutni a természetes valláshoz és Istenhez. Bolingbroke lordja azonban már a társadalmi viszonyokra alkalmazza e tételt, s egyfajta racionalista politikaformálás mellett tör lándzsát.¹ A politikai vezetők isteni értelmét alátámasztó Bolingbroke-tézist már Pope is bírálta, a „hiúság filozófiájának” nevezve azt. Burke ezt a Pope által elindított kritikát viszi tovább, amikor a mellett érvel, hogy az ember eredendően nem racionális, sokkal inkább vallásos lény, akinek értelme is a vallás ügyét szolgálja.² Ám a Bolingbroke nevével fémjelezhető tendencia megállíthatatlannak bizonyult. Ha a vallásos hit kérdésében egyre nagyobb szerepet szántak az értelemnek, akkor innét már nem volt messze a felismerés, hogy ugyanezt az értelmet kell érvényre juttatni a politika kérdéseiben is. A 18. század során „’a boldogságkutatók’ elfordultak a valástól és a túlvilágtól, és a 18. században egyre inkább az evilági boldogságra törekedtek...”. A század első felében még az értelem lehetőségeivel kapcsolatban vallási vonatkozásban voltak kételyeik egyeseknek, ám mivel a későbbiekben a racionalista paradigma áttevődött a vallás kérdéseiről a politikaiakra is, a század folyamán érthető módon „tevődött át a kétely a filozófiai és vallási kijelentésekről a politikaiakra.” (162–163.)³

A századelő deista racionalizmusa és a századvég radikális politikai nézetei között közvetlen párhuzamot vél felfedezni Molnár. Úgy gondolja, az egyik előkészítője, szálláscsinálója volt a másoknak. „Angliában jellemzően a 18. század végi francia forradalomparti radikálisok – például Godwin, Price, Priestley – a századelő deista nonkomformistáinak világából származtak, akik ellen a *Vindication* íródott.” (93)

Ha e párhuzamra felfigyelünk, rögtön érthetőbbnek találjuk, miért tekinthette Burke a francia forradalmat első-sorban vallásháborúnak. Nem csupán arról van szó, hogy a forradalmárok közvetlen akciók révén próbálták rátenni a kezüket az egyházi javakra. Ennél többről volt szó Burke olvasatában. Valójában politikai mentalitásuk emlékeztette őt kísértetiesen a század elején dívó deista vitairatok nyelvezetére, vitastílusára. Ezért tekintette a francia istentelen forradalmárok ellen vívott harcot a maga részéről is vallásháborúnak. Arra kellett ráébrednie, hogy azok, akik korábban csak az egyház fundamentumát támadták, most már a társadalom alapszövege ellen támadtak, s a politikai berendezkedés átalakítását tűzték célul maguk elé. Pontosabban, akik a vallást támadják, azok ugyanezzel a mozdulattal támadnak a vallásra épülő társadalmi, politikai intézményrendszer ellen is. Merthogy „a vallás... a legfőbb védmű a zsarnokság ellen, és a politikai társadalom létének legfőbb biztosítója”. (268) Ráadásul a vallásra épülő társadalom eszméje Burke-nél nem pusztán a Polübiosztól örökölt eszme átvétele, amely szerint „a régiek azért találták ki a vallást, hogy megmentsek az embereket az anarchiától.” (uo.) Burke ennél jelentősebb szerepet szán a vallásnak az ember életében. Számára a vallás tartalma, tényleges mondandója is fontos. Így például fontosnak látja a hagyományos vallásos hit azon elemét, amely szerint az ember sorsának alakításában nem lehet kizárólagos szerepe az értelemnek. A forradalmárok emberképében azért fonódik össze a vallás- és a társadalomkritika, mert a racionalizmus nem tette lehetővé annak feltételezését, hogy az ember egy isten vagy egy uralkodó kiszolgáltattja legyen – legitim módon. Negatív módon mindezt a következőképp magyarázza Molnár Attila: „az eredendő bűn hiányzott a forradalmárok és a tudományos racionalizmus emberképéből, mivel ez esetben az egyéni értelemben vetett hitüket és reményüket nem tarthatták volna

fenn, és szükség lett (volna) a megváltásra, amely kívül állt volna a tudományosnak, azaz kalkulálhatónak, manipulálhatónak tekintett jelenségek körén". (98)

Ha politika és vallás ilyen szorosan összefügg, akkor azt feltételeznénk, hogy hasonlóan szoros kapcsolatot fejezett föl Burke ezek intézményesült formája, vagyis az állam és az egyház viszonyában is. Ám érdekes és jellemző módon ez utóbbiak között egyáltalán nem helyezte a szoros összefonódást. Álláspontja e kérdésben meglehetősen árnyalt. Bár „számára az állam és egyház a politikai társadalomnak csak két aspektusa”, szerinte „mégsem határozhatja meg egyik a másikat”. (269) Ám irtózása a „politizáló teológusoktól és a teológia leplébe bújt politikusoktól” is sajátosan és jellemző módon Burke-re vall. A két szférát egymásra vetítő gyakorlat valójában teológiai érvekkel kívánja a politika rendjét felforgatni, vagy politikai érvekkel az egyházét.⁴ A francia forradalommal szembeni kritikája nem csak az, hogy az állam az egyház ellen fordult, hanem hogy e tekintetben ugyanúgy összemosták a forradalmárok a két területet, ahogy Angliában a nonkonformisták tették, akik persze a vallás felől indulva fejtettek ki politikai tevékenységet. Bár a két terület sok tekintetben hasonló és egymáshoz kapcsolódik, ez nem ok összemosásukra: „A vallást, ahhoz, hogy valamilyen ereje legyen az emberek értelme felett, és hogy létezzen egyáltalán, a törvények felett állónak és lényegét tekintve függetlennek kell feltételezni bármely emberi intézménytől.”⁵ A funkcionális különbségek hangsúlyozása Burke-nél nem elsősorban valamifajta protestáns hevületből fakad, hanem egyrészt a brit polgárháború tapasztalatának értékeléséből – amely szembesítette a briteket a vallásos viszályok politikai tétjével –, másrészt a brit alkotmányos hagyomány következménye, amelyben a politika intézményeinek önállósága hamar körvonalazódott.

Politika és esztétika

Ha Molnár Burke-olvasatának egyik nagy érdeme, hogy a vallási és a politikai viták összefüggései felől közelítette meg Burke politikai gondolkodásmódját, akkor ugyancsak fontos felismerése, hogy Burke esztétikai és politikai gondolkodása összefüggéseire is érdemes alaposabban odafigyelnünk. Bár azon tudósok, akik Burke esztétikai elméletével foglalkoztak, soha nem is tudták kikerülni, hogy esztétikai és politikai elméletének összefüggéseit kutassák, a politikai gondolkodása iránt érdeklődők korábban általában elzárkóztak attól, hogy az esztétikai nézeteket a politikai nézetek értelmezéséhez is felhasználják. Holott, ahogy ez Molnár elemzéséből is kiderül, a két terület összefüggéseinek vizsgálata mindkét kutatási kör számára hasznosítható megfontolásokhoz vezethet.

Burke esztétikája francia és brit klasszicista és felvilágosult szerzőkre épül (feltételezhető forrásai közé tartozott Bouhours, Dubos, Shaftesbury, Addison, Hutcheson és Hume). E szerzők esztétikájában pedig az ízlés kategóriája kulcsfontosságú volt: olyan képességet jelölt, amellyel a képzett, tanult és művelt ítéshatal rendelkezik, s amely szükséges ahhoz, hogy a kritikus megállapítsa egy tárgy esztétikai minőségét. Burke számára épp az ízlés kategóriája teremtett kapcsolatot az esztétikáról való beszéd és a politikáról való beszéd között. A kiművelt ízlés révén Burke a helyes döntést az idő, a tapasztalat függvényébe állította, s ugyanezt a temporális dimenziót kapcsolja be a szokás fogalma a politikai-morális diskurzusba. Ugyancsak hasonlóság a két fogalom között, hogy a nem pusztán érzéki ítélet értelmében vett ízlésfogalom ugyanúgy normatív tartalommal bír, mint a szokás-erkölc (moral). Molnár szerint Burke a következőképp határozza meg a mesterséges (*artificial*) ízlést: ez az ízlés megfelelő habitust, előítéletet feltételez. E definícióban te-

hát az esztétikai beszédmód egyenesen összeolvad az erkölcsivel: a helyes esztétikai ítélet mintegy feltételezi a helyes morális és politikai ítéletet. Burke írásaiban az esztétika és a szokáserkölc (moral) mindig egymás mellett tűnik fel.⁶ De nincs ebben semmi csodálnivaló. A múlt tiszteletét jelentő konzervatív beállítódás nyilvánvalóan az esztétikai és morális dimenziójában is ugyanazt keresi: azt, ami nem pusztán a pillanat szülötte, hanem az idő által érlelt és benne „a gyakorlat teszi a mestert”. Az ízléshez éppúgy kultúra, kifinomultság kell, ahogy a helyes morális és politikai döntéshez erény (szokássá tett képesség). Molnár ezt a közös elemet a következőképp határozza meg: „A tanult ízlés és szokás egyaránt habitus. Az ízlés, miként a szokáserkölc – a „social”-lal megegyező értelmű „moral” – a valóság kondicionált és kondicionáló megtapasztalása”. (128)⁷

A két ítélettípus hasonló felépítésére vonatkozó burke-i elméletet a szerző máskor másképp vezeti le. Helyesen utal rá Molnár, hogy Burke számára az esztétikai ízlésítélet olykor mintha az emberi (politikai) cselekvés modelljeként szolgálna. (189) A politika világa, csakúgy mint az esztétikum szférája, nem bírja el az absztrakt, univerzális elveket. Olyan folyton változó egyedi döntéseket igénylő területek ezek, amelyek azt feltételezik, hogy az egyén az egyedi helyzetnek megfelelő döntést hoz, vagyis szabályok követése nélkül, pusztán a jó ízlésre, illetve az erkölcsi-politikai bölcsességre támaszkodva ítél. Mind az ízlés, mind a gyakorlati bölcsesség tapasztalaton, kiművelésen alapszik, vagyis időben kibontakozó tudásforma – hisz épp ezt jelenti a konzervativizmus. De persze az alkalmazkodóképesség, az „itt és most”-ra való válaszolni tudás nem jelentheti az ideál hiányát és a pusztá szubjektívizmust sem: Burke a természeti törvényre vonatkozó hagyományos elképzelésből átveszi a dolgok rendjére vonatkozó tételt: vagyis hogy az egyedi helyzetek helyes

megválaszolása nem partikularizmust vagy relativizmust eredményez, hanem az egyedi döntéseken keresztül épp az egyetemes igazság érvényesüléséhez járul hozzá az egyén. Az ítélőerő az egyedi helyzetet mindig az eszmény, egy biztos értékrend viszonylatába helyezi: „Burke egyszerre hitt az univerzális rendben és a változó körülmények fontosságában. A kettő egyeztetése az esztétikai ízlés és gyakorlati tudás, a bölcsesség.” (188)

Végül van Burke-nek egy harmadik magyarázata politikum és esztétikum összefüggésére. E szerint az esztétikum egy olyan fátyol, mely mintegy „megszépíti”, elfogadhatóvá teszi a hatalom működését, amit az értelem egyébként esetleg megkérdőjelezne. A hatalom ugyanis mindig egyeduralomra tör, s ezért félelmetes. Az értelem egyedül nem képes „megszelídíteni” vagy mérsékelni azt. De a politikában érvényesülő esztétikai elem épp arra hivatott, hogy megszelídítse, az egyén számára elfogadhatónak mutassa a hatalmat: hisz az engedelmességre minden hatalomnak szüksége van. Molnár ezt a Burke által hangsúlyozott szempontot a következőképp foglalja össze: „»Az igazi művésznak jótékonyan be kell csapnia a nézőt«⁸, a politikus-művésznak az alattvalókat azzal, hogy fátylakkal takarja el hatalmát, ezáltal élvezhetővé és társadalmivá teszi.” (138) E magyarázatban persze az esztétikai csupán funkcionális jelentőséggel bír, mintegy kiszolgálja a politikait, vagyis alárendelődik ez utóbbinak. Ám az is bizonyos, hogy Burke-öt többek között, sőt jelentős részben épp esztétikai megfontolások vezették a francia forradalom elítélésére: úgy vélte, a forradalmárok épp a hatalom autoritását biztosító, azt megszelídítő fátylat tépték szét, s a modern állam Leviatán-arcát tették láthatóvá.⁹ Vagyis ez utóbbi esetben esztétikai megfontolások uraltak politikai ítéleteket.

Végző soron az esztétika és a politika közti kapcsolat alapja Burke-nél azon meggyőződés, mely szerint a politika

AZ ABLAKOK RITMUSA A TÓTH ÁRPÁD SÉTÁNY FELŐL
Fotó: Hajdú József

gyakorlatát nem is annyira a politikai ideológia, mintsem a politikai kultúra határozza meg, vagy jellemzi adekvát módon. Bármily szép elvek ellenére a viselkedési minták kifinomultsága a legbiztosabb mércéje egy politikai tevékenységnek.¹⁰ Persze a két dolog, ízlés és elvek között szoros kapcsolat van, épp ezért tudja az előbbi az utóbbit megjeleníteni. Csak épp szóban könnyebb hazudni, mint cselekvésben. Ennek pedig épp az a magyarázata, hogy a politika olyan végletesen gyakorlati természetű, s annyira az adott helyzet függvénye, hogy pusztán szabályokkal nem is tudunk megfelelőképp közel kerülni hozzá: egyfajta jártasságot igényel, gyakorlati döntéshozatali képességet, ítélőerőt s nem verbális fantáziát, elméleti felkészültséget, vagy intellektuális meggyőzőerőt.¹¹

Természetjog

Régi vitatéma Burke-vel kapcsolatban, hogy mennyiben tekinthető pragmatikus „*status-quo* konzervatívnak”, s mennyiben értékőrző, a természetjogi hagyományhoz kötődő politikai gondolkodó. Valójában igen erős az az értelmezési hagyomány, amely szerint Burke nagyon is szoros szálakkal kapcsolódik a premodern természetjog örökségéhez. Talán Stanlis az, akinek a nevével ez az értelmezési irány legjobban fémjelezhető.¹² Ám az ellentétes irányzat, mely valamifajta utilitariánus, kompromisszumkereső konzervativizmus képviselőjét látja benne, az utóbbi évtizedekben kezd felülkerekedni.

Molnár tanulmánya nagyon karakteresen, és szerintem helyesen foglal állást ebben a vitában. Úgy láttatja szerzőjét, mint aki már-már katolikus orientációjú mentalitással rendelkezik, s a természetjog klasszikus hagyományához kapcsolódik. E klasszikus hagyományt Molnár Arisztotelész, Tamás és Cicero nevéhez köti. (pl. 343) Kü-

lön is hangsúlyozza azonban Molnár Cicero jelentőségét Burke természetfelfogása kapcsán: „Burke hőse a szkeptikus és a természet törvényt megfogalmazó Cicero volt”. (28) E megfogalmazás azért különösen tanulságos, mert világossá teszi, mit ért szkepszisen a Molnár által értelmezett Burke, és mit nem. A szkeptikus látásmód nem az értékeket kérdőjelezi meg, ellenkezőleg, Molnár hangsúlyozza, hogy Burke értékszemléletű konzervatív: „Szerinte a jónak és rossznak vannak objektív mércéi, a politikát, erkölcsöt is örök természeti törvények szabályozzák, akárcsak a természet fizikai rendjét.” (28) A szkepszis csak ezen örök törvények egyedi helyzetben való megtalálásának nehézségére hívja fel a figyelmet: „a cselekvést a környezet kívánalmainak kell irányítaniuk, ugyanis a következmények a körülményektől függenek.” (Uo.) Mint látni fogjuk, a természet törvény e kétarcúsága: örök értéke és feltalálásának nehézségei, Burke természetjog-konceptiójának egyik legfontosabb eleme. A körülmények tiszteletben tartása semmilyen esetben sem jelenthet értékszkepszist. Még az olyan eltérő jogi-kulturális keretek között sem, mint amilyen Indiában adódott a brit uralom képviselői számára. Burke hosszú éveken át küzdött az Indiában basáskodó, lelkiismeretlen és korrupt brit vezetés, s annak legfőbb képviselője, Warren Hastings ellen, mert meggyőződése volt, „hogy az isteni törvények Indiában is hatnak, s ott sem lehet bármit megtenni.” (64) Felfogásának alapja az, hogy az egyes társadalmak hagyományai „ugyan kontingensek, konvencionálisak, de egészük a természet törvény alapján jött létre”. (165) A természet törvény szabályait nem lehet egyszer és mindenkorra megfogalmazni, mert „(a) politikában és bármely gyakorlati cselekvésben... olyan sokfélék a helyzetek, események, cselekvések, hogy nem lehet őket homogenizáló általános törvényekbe foglalni.” (240. Ennek ellenére feltehetőek előírásai – a gyakorlati bölcsesség révén. „A ter-

mészettörvény Burke szerint a gyakorlati értelemhez tartozik: a kontingenciák és változó körülmények értelmezése, kezelése.” (184–185) A gyakorlati értelem hangsúlyozása azonban nem jelent relativizálást vagy értéksemlegeséget. A gyakorlati bölcsesség révén épp azokat az összefüggéseket pillanthatjuk meg, melyek révén az esendő emberi cselekvések a teremtett világ rendjébe illeszkednek: „egy nagy, változhatatlan, előzetesen létező törvény – amely megelőzi minden eszközünket, minden tervünket, felette áll minden eszménknak és benyomásunknak, megelőzi magát a létünket – hozzáköt és összekapcsol minket az univerzum örök szerkezetével, melyből nem törhetünk ki.”¹³

A Burke által vallott természettörvénynek két eleme van tehát, mely egymással összecseng: az emberi természet és a dolgok, a teremtett világ rendje. A következőkben e két elem burke-i értelmezését vesszük szemügyre.

Az emberi természet

Molnár Attila Burke Adam Smithnek írott levelét idézi egy helyen. E levélben, melyben a levélíró Smith első jelentős könyvének, az erkölcsfilozófiai témában írt *The Theory of Moral Sentiments* című tanulmányának megjelenése alkalmából fejezte ki tetszését, Burke a kettejük felfogása közti hasonlóságot a következőképp fogalmazta meg: „Nemcsak örömmel töltött el az elméleted kiválósága, de meg vagyok győződve biztos volta és igazsága felől is... Egy olyan elmélet, mint a tiéd, amely a változatlan emberi természetten alapul, akkor is fönnt fog maradni, amikor a mindig változó emberi véleményeken alapuló elméleteket el fogják és el kell feledni.”¹⁴ Vagyis Burke-nek az emberi cselekvések és vélekedések kontingenciájára, változó, a körülményekhez igazodó természetére vonatkozó szkeptikus meg-

győződése nem az értékek relativitása mellett szóló érv volt, hanem épp ellenkezőleg. Ez tette szükségessé számára a változások közepette is biztos támpontot nyújtó természettörvény keresésének programját. Ennek pedig, mint a fenti idézetből is láthatjuk, az emberi természet állandónak tekinthető adottságai adták egyik bázisát: „nem tudom megváltoztatni az ember természetét. Ez a tény.” – írta egy másik helyen.¹⁵ Burke szerint minden politikának erről a bázisról kell kiindulnia, s azok a politikusok, akik erről az alapról nem vesznek tudomást, eleve kudarcra vannak ítélve. A francia forradalmárokkal kapcsolatban is ez egyik legfontosabb kifogása: hogy mit sem törődnek az emberi természet alapvető sajátosságaival, azzal szemben próbálnak politizálni. Ahogy a *Töprengésekben* fogalmaz, a politizálás: „az emberi természet és az emberi szükségletek, s mindama dolgok mély ismeretét követeli meg, amelyek megkönnyítik vagy akadályozzák azon különféle célok megvalósítását, amelyekben a polgári intézmények gépezetének munkálkodnia kell.”¹⁶

A „dolgok rendje”

Az emberi természet állandóságát a dolgok rendjének alapvető meghatározottsága biztosítja. Amikor az emberi cselekvéseket, hogy értelmezni és értékelni tudjuk őket, megpróbáljuk tágabb kontextusba helyezni, akkor nemcsak az emberi természet sajátosságaival kell számolnunk, hanem a külső világ rendjének természetével is, melybe e cselekvések beleágyazódnak. Az ember ugyanis nem magában áll a világon, o is csak része a teremtett világ egészének – erre utal a dolgok rendje elképzelése. A dolgok rendje ugyanis „egy rend, ami mindent a maga helyéhez köt”; „feltételezem, hogy Teremtőnkől ered a dolgok rendjében elfoglalt helyünk; ... az Ő akarata és nem a mienk ren-

delt oda minket.”¹⁷ Az embert nemcsak természete korlátozza, hanem azok a viszonyok is, melyekbe beleszületik: a dolgok tőle független, mert rajta kívülálló rendje. A politikának tehát erre a rendre is tekintettel kell lennie, cselekvésünk akkor helyes, ha megfelelő pontossággal tud illeszkedni a bennünket körülvevő világhoz. A francia forradalmárok ebben az értelemben is vétének a természettörvények ellen, hiszen „az egyenlősítők ... csak átalakítják és eltorzítják a dolgok természetes rendjét; felborítják a társadalom építményét, amikor a magasba repítik azt, ami a szerkezet szilárdságának kívánalmai szerint a földön kellene, hogy maradjon.”¹⁸

A dolgok rendjére vonatkozó burke-i tanítás fontos eleme még, hogy a rend nem tervezett, nem emberi akarat terméke, s ennek megfelelően az emberi racionalitás számára nem is feltétlenül hozzáférhető. A láthatatlan kéz és az „*unintended consequences*”, vagyis cselekvéseink nem-szándékolt következményeinek a skót felvilágosodás elméletírói által kidolgozott elmélete alapján Burke is hangsúlyozta a rend spontaneitását. „Semmi sem abszurdabb és veszélyesebb, mint babrálni a társadalom természetes alapjaival annak reményében, hogy azt lehetséges bizonyos kiagyalt módokon fenntartani.”¹⁹ Ennél már az is jobb, ha inkább nem csinálunk semmit, hagyjuk a dolgokat a maguk rendje és módja szerint folyni: „A dolgok természetes működése, ha magukra hagyjuk őket, általában mindent a maga helyére tesz.”²⁰ Csak a legkifinomultabb politikai bölcsesség képes oly módon beavatkozni a társadalom működésébe, hogy azáltal se az emberi természet, se a dolgok rendje ellen ne vétessen. A világ rendje nem merev és változatlan, csak épp változásának sajátos törvényei vannak, s ritmusa sokkal lassúbb annál, amit az ember szeretne. A helyes emberi cselekvés e ritmust tudja felvenni, s a természetes változás folyamatába illeszkedik bele: „Az volna a bölcs, ha követnénk a dolgok

rendjét, és nem kísérelnénk meg siettetni a természet lassú, de finom és egyenletes menetét.”²¹ Ehhez olyan erényekre van szükség, mint amilyen a gyakorlati bölcsesség, a mérséklet, s az elért eredmények megőrzésének képessége.

Mérséklet és gyakorlati bölcsesség

Burke szerint a természettörvényt nem egy eleve lefektetett absztrakt-univerzális normarendszerként kell elképzelnünk, hanem olyan elvárásként, mely minden helyzetben másként és másként fogalmazódik meg. Azt is láttuk, hogy a természetjogi hagyományban ő az arisztotelésziszent-tamási hagyomány folytatójának gondolta magát. Mindezen szempontok azt eredményezik, hogy Burke politikai filozófiája nagyban támaszkodik az antik-keresztény erénytani hagyományra. E nézetrendszer szerint ahhoz, hogy egy politikai közösség élete virágzó legyen, nem elegendő az intézmények zökkenőmentes működtetése. Szükség van még a polgárok és vezetőik erényeire is. Az erény kiválóságot jelent, olyan képességet, mely eligazíthatja alanyát az elé kerülő nehéz helyzetekben. Az erénytani felfogás szerint a normák nem tőlünk idegen, rajtunk kívül álló, elvont eszmék, ideálok, elvek, hanem olyan elvárások, melyeket interiorizálnunk kell. Csak ha szokássá, második természetünké válnak az erények, akkor képzelhető el, hogy életünk nehéz helyzeteiben helyesen tudunk dönteni.²² Az ember számára ugyanis nem adatik meg a tiszta racionális kalkuláció a nehéz helyzetekben. Ezek ugyanis olyan egyedi helyzetek, melyekre az általános elvek nem vagy csak nehezen vonatkoztathatók, s a körülmények egy része eleve rejtve marad a döntésre készített egyén előtt, így a minden szempontú higgadt és logikus döntés lehetősége eleve kizárt. A nehéz

helyzeteket az jellemzi továbbá, hogy a döntésre fordítható idő igen rövid, így a racionalizáció ismét csak bajos. Végül az egyén nézőpontja eleve nehezen elképzelhetővé teszi, hogy egy-egy helyzetet a maga egészében, az összes vonatkozó körülmény figyelembevételével ragadjon meg a ráció, az intellektus. Egy ilyen egész-szemponthuságra csak olyan mechanizmusok segíthetik rá az egyént, mint amilyen a *common sense* (józan ész, hétköznapi értelem) vagy a *sympathy* (szimpátia, rokonszenv) erénytanból ismert fogalmai.²³

Az eszmetörténetből jól ismert, hogy az antik politikai nevelés egyik legfontosabb feladatának tekintette az erények kialakítását az egyénben: ennyiben volt az antik politikai képzés mindig tágabb értelemben morális képzés is. Ugyanez a szemlélet átmentődött a keresztény tanításba is, amely a morálteológiában ismét a keresztény erények fogalmaira épült, és ezt a hagyományt terjesztették ki a középkor politikai filozófusai a politika terrénjára. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a reneszánsz idején olyan szerzők, mint Machiavelli, az antik hagyományhoz való visszatérést a keresztény erénytantól való elfordulás-ként is megfogalmazták. Amikor tehát Burke vonatkozó elméletét vizsgáljuk, először azt kell világossá tennünk, hogy ő a lehetséges alternatívák közül melyiket választotta saját szemlélete előzményének. Bár Burke számára is antik szerzők, elsősorban, mint láttuk, Cicero volt meghatározó jelentőséggel, mindig gondot fordított arra, hogy az antik szerzőket mint az antik-keresztény²⁴ hagyomány részeit értelmezze.

Politikai felfogása szempontjából a kardinális erények közül kettő látszik különösen fontosnak. Ezek a mérséklet és a gyakorlati bölcsesség (okosság, körültekintés) erényei. Bár számára is alapérték az igazságosság, s fontosnak tartja a bátorság erényét is, államelmélete mégis alapvetően a mérséklet és a gyakorlati bölcsesség fogalma-

ira épül. A következőkben azt vizsgáljuk meg, milyen értelmezést ad ennek a két fogalomnak Burke.

(A következő számban folytatjuk.)

HORKAY HÖRCHER FERENC

Jegyzetek

- 1 Erre nézve lásd *A Letter on the Spirit of Patriotism* című írását (1736).
- 2 „Tudjuk, hogy az ember alkata szerint vallásos lény, és hogy az értelmünk és az ösztönünk is az ateizmus ellen szól.” (Burke: *The Works of the Right Honorable Edmund Burke*, London, F. C. and J. Rivington, 1803. (a továbbiakban *Works*), V 174., idézi Molnár, 297.)
- 3 Itt megint hangsúlyozni kell, hogy Molnár szóhasználatában a kétely nem a descartes-i szkepszis, mely épp a racionalizmus kiindulópontja, hanem pont ellenkezőleg: „az antik, a jezsuita, majd a tory kétely az újításokra vonatkozott...” (163)
- 4 Érvelése a következő: „amiképpen a vallás a társadalom egyik kötelemé, nem szabad annak békéje, rendje, szabadsága és biztonsága lerombolásának igazolására felhasználni.” (*Works*, X. 44, idézi Molnár, 269.)
- 5 *The Writings and Speeches of Edmund Burke*, I-IX. kötet, Oxford, Clarendon Press, 1991. (A továbbiakban *Writings*.) IX, 466., idézi Molnár, 269. Lásd még: „... a politikának és a szöszéknek akkor is kevés köze van egymáshoz... A szerepek efféle összezavarása éppoly kevésbé használ a polgári szabadságnak és a polgári kormányzat ügyének, mint a vallásnak”. *Töprengések a francia forradalomról*, ford. Kontler László, Budapest, Atlantisz Kiadó, 1990. (A továbbiakban *Töprengések*), 94., idézi Molnár 297.
- 6 Vö.: *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*, Oxford, Oxford University Press, 1990 (A következőkben *Enquiry*), 15., idézi Molnár, 127.
- 7 Kant, aki egyike Burke értő olvasóinak, épp azt nem fogadja el (saját filozófiai rendszertana miatt sem), hogy ennyire párhuzamos lenne a morális-politikai és az esztétikai ítélet. Gadamer pedig ezt a kanti fordulatot fogja nehezményezni, mivel a königsbergi bölcs és a ráépülő hagyomány az esztétika autonómiájával az ítélőerő egységéről szóló tradicionális tanítást támadja és kísérel meg felszámolni. Lásd Kant: *Az ítélőerő kritikája*, ford. Papp Zoltán, Budapest, Ictus Kiadó, 1997, Bevezetés az ítélőerő kritikájába, Első változat, 17–74., illetve *Igazság és módszer*, Első rész, I. 2. a. Kant tanítása az ízlésről és a zseniről, 52–61.

- 8 *Enquiry*, 70.
- 9 Molnár erre a következőképp utal: „A kedves illúziókat elsöpörte a forradalom, s ezzel lett meztelen és elviselhetetlen hatalom.” (138) Maga Burke a következőképp fogalmazott: „Az összes szép illúzió, mely a hatalmat szelíddé, az engedelmességet kötetlenné tette, s harmonizált az élet különböző árnyalataival, s amely finoman beolvasztotta, bevonta a politikába azokat az érzelmeket, melyek megszépítik a magánemberek társadalmát, s enyhét adják, szertefoszlatnak a világosság és az értelem új, hódító birodalmától.” *Töprengések*, 167.
- 10 Vö.: Molnár, 315., az ízlés és a politikai viselkedés kapcsolatáról.
- 11 „A politika *art* és nem *science*, mivel szabályokba nem foglalható...” Molnár, 348. E felosztás a középkori, arisztoteliánus alapú felosztásra nyúlik vissza. Alapjait megint a *Nikomakhoszi etika* fektette le: „a tudomány bizonyításra alapozott lelki alkat”, illetve „mint Agathón is mondja: 'A művészet kedveli a véletlent, s a véletlen a művészetet.'” *Nikomakhoszi etika*, 1139b, 1140a.
- 12 Peter J. Stanlis, *Edmund Burke and the Natural Law*, Shreveport, Los Angeles, Huntington House, 1987.
- 13 *Writings*, VI, 429., idézi Molnár, 143.
- 14 *Correspondence of Edmund Burke*, szerk. T. W. Copeland, Cambridge, CUP., 1958–1978. (A továbbiakban *Corr.*), II, 130. o. Idézi Molnár, 71.
- 15 *Writings*, III, 122., idézi Molnár, 322.
- 16 *Töprengések*, 148.
- 17 *Writings*, IX, 440; *Further Reflections on the Revolution in France*, Indianapolis, Liberty Fund, 1992. (A továbbiakban *Further*), 160. Idézi Molnár, 238.
- 18 *Töprengések*, 135., idézi Molnár, 261.
- 19 *Writings*, IX, 482., idézi Molnár, 256.
- 20 *Writings*, II, 455., idézi Molnár, 256.
- 21 *Writings*, III, 527., idézi Molnár, 236.
- 22 Az erénnyé vált normák alapja az, hogy az ember nem racionálisan, hanem sokkal inkább utánózva tanul. Nem elvont szabályrendszerre, katekizmusra van tehát szüksége, hanem követhető gyakorlati példákra: „Sokkal inkább utánzással tanulunk, mintsem receptek révén... Ezek alakítják a szokásainkat, véleményünket, életünket.” (*Enquiry*, 45, idézi Molnár 219.)
- 23 Hogy Burke számára is fontosak ezek a korban a skót morálfilozófusok (így Adam Smith vagy Adam Ferguson) által hangoztatott fogalmak, arra két példát szeretnék hozni. A spekulatív rációval szembeállított józan ész fogalma Molnár szerint „Burke korában 'a brit levegőben volt'. A skót whigekre, és szócsovívűkre, az Edinburgh Review-ra volt jellemző a *common sense*-re, a rendesre, elfogadottra, értelmesre, a mindenki által osztott értékekre való hivatkozás.” (207) Mint azt Gadamer eszmetörténeti fejtegetéseiből tudjuk, a *common sense* fogalma etimológiailag

szorosan összekapcsolódik a *sensus communis* fogalmával. Hogy e fogalom is részét képezte Burke szótárának, arra a következő példa szolgáltat bizonyítékot: „a nép tévedhet a választásában, de a közös érdek és a közös érzület ritkán téved.” (*Writings*, IX, 629, idézi Molnár, 282.). Végül még egy megjegyzés: a józan ész és a *sensus communis* fogalma nem csupán ismeretelméleti segédeszközök e hagyomány számára, hanem egyúttal az ember társas természetére utaló jelek is. Ennek alátámasztására a következő idézet szolgálhat: a forradalmároknak „(a)z a céljuk, hogy minden természetes és társadalmi érzületet felesleges hiábavalósággá tegyenek” (*Further*, 48, idézi Molnár, 337).

24 Ma úgy mondjuk, antik-zsidó-keresztény hagyomány.

Kötőművek Géza

Ottlik Géza műveiről

Cs

OTTLIK ÉS OTTLIK

III.

M A szabadság lépcsői

A szabadság mibenlétét többször megvizsgálja a szerző. Körbejárja, igyekszik mindig új oldalról megvilágítani lényegét. Ez a lényeg azonban nem jelölhető egyetlen fogalommal. (Tulajdonképpen a szabadság szó csalóka, mert fokozatai, paradoxonai, egymással ellentétes helyzetei sohasem hordoznak szemantikailag azonos tartalmat.) A *Drugeth-legendában* – amint már céloztam rá – a szabadság előbb elfojtásként, tudatosan fel nem fogott hiányként jelenik meg, majd lázadásként. A magánzendülés hőse, Drugeth Balázs tragikomikus úton tér vissza önmagához, megtagadott őseihez, az emberből kiirthatatlan szabadságigényhez, amikor egy utcalánnyal kötendő házasság terve miatt lemond a rangjáról.

A *Továbbélőkben* és az *Iskolában* a szabadság kivívását önellentmondásos folyamatként mutatja be az író, míg a *Budában* a létalaphoz való visszatérésre helyezi a hangsúlyt (némi ontológiai töprengéssel megtoldva az emberi lény determináltságáról). Ottlik – Heideggerhez hasonlóan – folyamatosan kérdéssé teszi a szabadságra adható válaszokat. Arra keres feleletet, hogy mennyiben sajátja az embernek a szabadság, tekinthetjük-e léte meghatározó vonásának. A szabadságélmény több síkon mozog a regényekben. A transzcendens síkról írt meggyőző tanulmányt Szántó Gábor András. Gondolatmenetének idevágó része – dióhéjban – a következő: válságos helyzetekben, a néven nem nevezett isteni kegyelem (stílszerűen: a Gondviselés) beavatkozik a regény szereplőinek

sorsába. Hozzáteszem: a regény pozitív hőseinek sorsába, akik fölött tulajdonképpen nincs hatalma világi erőknél, míg a negatív figurákkal szemben van. Az *Iskolában* látszólag profán csodák történnek, de az éles szemű Szántó mindegyik mélyén észreveszi a keresztény jelképek célzatos szerepeltetését. A szövegbe ágyazott jelzőmotívumok felfedésével – ilyenek a hal, a hajó, a csillagos égbolt; vagy a hallgatás és a kifejezhetetlen (vö. Isten, Isten neve) azonosításával – meggyőzően bizonyítja, hogy Ottlik regényeiben rejtetten, de érzékelhetően működik a keresztény szellem. A csodák kitágítják a szűkülő hősök univerzumát, és azt tudatosítják, hogy „a világ mégis külön hely, az élet mégiscsak nagyszerűbb dolog, mint amilyennek látszik”. Ezt „közli” a hőésés, az égi kegyelem megnyilvánulása; a szombathelyi országút köznapi látványa, miután szavakon túli transzcendenciával töltődve *kiszabadítja* az elviselhetetlen pillanat fogságából az ámuló Medvét. Ilyen csodálatos, de valóságos vízió a *Budában* az 1956-os forradalom néhány napja. Ottlik ezeken az oldalakon ismét mámoros, érezhetően lazul írói önfegyelme, de nem törődik vele. Minden biztonnal igaza van Szántónak, amikor megállapítja, hogy az *Iskola* „nem egy-egy szorongásos önvédelemre berendezkedett hős belső függetlenségét és reménytelen szkepszisét igyekszik igazolni, hanem a regényhősök és az isteni kegyelem találkozását mutatja be”. Valóban: Ottlik regénye nem az elidegenedés, önpusztítás, nem a dekonstruált, kiüresedett posztmodern én, hanem az ön- és közösségépítés remekműve.

A szabadság *végső* értelmét az író a keresztény etikában találta meg, mely szerint csak akkor lehetünk szabadok, ha a jót választjuk. A kijelentés tételesen megfogalmazva természetesen sohasem hangzik el, ellenben megvalósul. A *Továbbélők* és az *Iskola* morális iránya, a cselekmény hordozta félreérthetetlen mondanivaló egyértelműen bizonyítja a feltevés helyességét. Ottlik alig észrevehetően végigszó textú-

raín egy-egy szabadságszálát. Szándéka némileg eltér Heidegger elvárásától, aki az el-nem-rejtettség műben történő megvalósításában látta a művész feladatát.

Az ottliki szabadság nem alátheia, hanem transzcendenciába-rejtettség. A határ menti iskola pozitív hősei mindkét regény kezdetekor kiszolgáltatottabbak a többiekénél. Merényi és csatlósköre a körülményekhez képest szabad. A *Továbbélők*ből még a választás szabadsága is hiányzik, annak ellenére, hogy a híres lépcsők feltűnnek. Itt azonban nem a választás szabadságához vezetnek, csupán tárgyi valóságukban mutatkoznak meg. Az *Iskolában* viszont a szabadság enyhe mámorát okozzák, amint ezt sokan észrevették és elemezték. Ottlik a szabadságot – néhány zseniális mondattal körbekerítve – a kényszer hiányaként állítja elénk, majd hozzáadja a maga bizonytalansági relációját. (Emlékeztetőül: a jelenetben Medve és Szeredy szabadon választhat, melyik lépcsőt használja, bár a rend kedvéért tegyük hozzá: mindkettő ugyanoda tart.) Az elbeszélő „a szabadságtól enyhén mámorosan” megy lefelé a lépcsőn, és úgy véli, „a szabadság sem helyénvaló kifejezés itt, mert többről van szó. Kötetlenségről, tehermentességről. Az érzékelés szabadságáról, arról, hogy birtokba vehesse a világot. Ehhez nem elég annyi, hogy ne tartsanak semmilyen módon rabságban, hanem még a lelkünk legtitkosabb szerkezetét is meg kell őrizni hozzá sértetlenül.” A *Buda* későbbi tapasztalatával megtoldva: valamit a legteljesebb elnyomásban sem sikerül az ember lelkéből kiölni. Hogy mit, arra Ottlik közvetlenül nem felel.

A növendékek személyisége az *Iskolában* alakul ki. Nincs még semmiféle belső függetlenségük, pszichés autonómiájuk, amit meg kellene és meg tudnának védeni. A gyermekkor feltétlen szeretetigényét hozza a főhős magával a katonaiskolába, a paradicsom emlékét a kiüzetésbe. Egyéniségüket szétmállasztja a drill, minden erejü-

ket igénybe veszi, hogy az első dermedtséget követően kiigazodjanak az új, számukra eddig ismeretlen valóságban. Lelkük legbelső vagy legalsó rétege, amely ellenáll a pusztításnak, tulajdonképpen személytelen. A kezdeti káoszt finoman érzékelteti az író nyelvileg is: Eynatten nevét Hejnakkernek, Hejnatternek üvölti a félszemű felsőéves. Szörnyű és érthetetlen volt – állapítja meg Medve. Minden összezavarodik, „rettenetes sokáig nem fogja látni, amit néz”. Schulze megjelenésével tovább romlik a helyzet. A *Budából* kölcsönözve a mondatot: zúrzavar, és ez is esik szét. „Ezzel – a tiszthelyettes felbukkanásával – elkezdődött életünk igazi zúrzavara. Ha eddig nem értettem egyet-mást, hát most aztán olyan sűrű kód szállt le (...), hogy ettől fogva minden összezavarodott; s napokba, hetekbe telt, amíg annyira tájékozódni tudtam, hogy megtaláljam a saját orromat. De az már nem az én orrom volt. Én sem voltam már önmagam.” Schulze szintén sajátos, érthetetlen nyelvet használ: „Mgye!, Peh.” Az *Iskola* rejtetten, de annál határozottabban követi a mítoszok narrációját: Ottlik a káoszból teremti meg rendezett világot. A gyermekkor emléke pedig végig ott dereng, és aranynapként át-átsüt időnként a cselekményen.

Nem árt azonban tisztázni, hogy az író nem mitológiai, teológiai vagy dogmatikai szempontokat érvényesít. A szabadság nála nem a bűnöktől való tökéletes megszabadulást, még csak nem is Isten irányába fordulást jelent. Éppen ellenkezőleg: Isten fordul a végső szorultságban lévő ember felé. A főhős meglepve tapasztalja, hogy „él. Ketrecebe zárták és Medve Gábor növendéknek hívják. Ő azonban egészen másutt van, teljesen szabad és független (...) él és szórakozik.” A motívum már a *Továbbélőkben* megtalálható. Schulze az osztályt és Damjanit gyötri, aki felfedezi magában a *Budában Nézőnek* nevezett léleklehetőséget: „tisztán érezte, hogy ez a sérthetetlen valami csak figyel és fanyarul neveti Schulzét, önmagát, az egész nyirkos éjsza-

kát." A végső pontosítás: „Itt szereplők vagyunk, rabok, nem választhatunk (...). A néző szabad (...), nem lehet rabbá tenni egyáltalán.” Ottlik nyilvánvalóan a lélek metafizikai, egyéniségen túli részéről beszél. Ehhez kívülről lehetetlen hozzáférni. Szent Pálnál olvashatunk a külső és belső emberről. Azt írja a korinthusiaknak, hogy a keresztyének lelke nem a világtól, hanem Istentől ered. Érzésem szerint Ottlik csupán a szóhasználatot „korszerűsítette”, miután ráébredt, hogy a psziché személytelen alapzata transzcendens, mert – ismét – Pált idézve: „az Isten Lelkéből ered”. Ottlik művét átítatja a keresztyén szeretet. A valóságon túllépve (transzcendens=túllépés) azonban mindössze az utalás, a sejtetés, a hallgatás írói eszközeire szorítkozik.

Módszere – lényegét tekintve – hasonlóságot mutat több, jelentős íróéval. Tolsztoj szintén olyan mélységig jutott a szabadságnak, amely fogalmilag megragadhatatlan. A *Háború és béke*ben Andrej herceg (haldokolva) kiszabadul a lét kötelékeiből, a társadalmi konvenciók fogságából. Belátja, hogy életéből semmi sem maradt: csak a szeretet. Új horizont nyílik előtte, a szeretet boldogságáé, amit nem lehet elvenni az embertől. „Akkor éreztem először (adja Andrej herceg szájába), amikor – a sírom szélén – megláttam az ellenségemet, és megszerettem. Akkor azt a szeretetet éreztem, amely maga a lélek lényege, amelynek nincs szüksége tárgyra.” Szent Pál, Tolsztoj, Ottlik ugyanarról beszél.

A *Budában* Medve, hogy megszabaduljon ellenségétől: megszereti. Első pillantásra meglehetősen tág értelmezése ez a szabadságnak, ám az ottliki halmazba belefér.

A szabadság egzisztencialista felfogásáért többen kárhoztatták az *Iskolát*. Ottliknál tényleg felbukkan a választás szabadsága, de nem az egzisztencialistákra jellemző módon. Tulajdonképpen már jóval Sartre, Camus, Semp-run előtt megfogalmazta Schelling a dolog lényegét, ami-

kor azt állította, hogy a szabadság reális és eleven fogalom, a jóra és a rosszra való képesség. Az egzisztencialisták egyébiránt gyakorta a fatalizmus idétlenségébe fullasztották a választás szabadságát, egysíkú regényekben és abszurd drámákban illusztrálva a tételt. (Camus legszebb írása a szabadság választásáról az 1956-os magyar forradalomnak állít emléket.) Az *Iskolában* Ottlik a szabadság problematikáját véletlenül sem redukálta a választás kérdésére. Nála a szabadság – Kolakowskival szólva – nem kész, kényszerítő lehetőségek közötti választás, hanem alkotó tevékenység, új, előre nem látott dolgok létrehozása. Azért nem lehet az ember lelkét elpusztítani a legteljesebb elnyomásban – a politikai szótár szavával: a totalizmusban – sem, „mert teremt magának egy könyökteret, mozgáslehetőséget, mintegy a létezés új dimenzióját, ahol örökre szabad lesz” – olvashatjuk a *Budában*. A szabadság mámore, a kötetlenség – a világirodalomban – senkinek sem sajátja úgy, mint Kazantzakis Zorbászának. A kazantzakiszi szabadság szintén definiálhatatlan: egyszerűen árad a regényből, a görög főhős egyéniségéből. (Kazantzakis szintén tudott az egzisztencialistákról, filozófiát tanult Párizsban, ha azonban nem ismeri meg személyesen Jorgosz Zorbászt, bizonyosan vérszegény parabola lett volna a regény.) A szabadság tulajdonképpen elméletileg azonosítás, gyakorlatilag átélés kérdése. Zorbász tánca – különösen Teodorakis zenéjével – azt adja a befogadónak, amit szabadságnak nevez. Ennek belső aurájában tűnődik a lépcsőn lefelé haladva az *Iskola* elbeszélője. Megkockáztatom, hasonló élményben lehetett része az ifjú Francesco Bernardorénak, miután nem csupán ruháitól, de minden létét nyomasztó fölösleges tehertől megszabadult. (Az eset akkoriban történt, amikor az egzisztenciát még Istennel azonosították, őt választották a dolgok helyett. Hősünk Szent Ferencként vált közismertté.) A szabadsághoz a léleknek nincs szüksége másra – akárcsak a szeretethez –, mint ön-

magára, hogy birtokba vehesse a világot. Előtte azonban – Ottlik efelől nem hagy kétséget – rabbá kell válni: majd elviselni a lét szédítő könnyűségét. Érdemes eltűnődni – ha csak pillanatra is – az író jelzőin. *Enyhe* mámorról beszél, ittas elégedettségről. A szabadság nem halálközeli élmény, vagy önkívületbe sodró tánc, ami kipörgeti rossz sorsából az embert, hanem a személyiség egyik ottliki állandója. Szabadság és ép személyiség ebben a halmazban feltételezik egymást (létünk sérthetetlen alapján, bármilyen újabb tapasztalatok rakódjanak is erre a rétegre). A túlélés éthosza pedig így hangzik: megmaradni, azután visszaszerezni, felépíteni végleg elveszettnek hitt önmagunkat. Helyreállítani épségünket.

A *Továbbélőkben*, de még inkább az *Iskolában* (a hétköznapi sikon) lépésről lépésre követhetjük, miként haladnak az atomizált egyedek a közösségszerveződés felé, az egyéni rabság kiszolgáltatottságából a kollektív szabadság irányába. Ottlik hihetetlen következetességgel szövi a szabadságnak ezt a rejtett hálózatát regényeiben. Szekszárdi Ferencné készített egy szociometriai ábrát az *Iskola* szereplőinek interperszonális kapcsolatairól – *A zsarnokság vége* című tanulmányában –, amelyik tökéletesen mutatja, hogy míg a pozitív hősök között számos kötődés van, addig a negatív figurák izoláltak, szinte minden szál a csoport centrumában lévő Merényihez fut. Ottlik a cselekmény bonyolításával hozza felszínre, teszi láthatóvá ezt, az emberi lét alapstruktúráját őrző ősrájzolatot. Az elbeszélés morális iránya pedig az erkölcsi mondandót hordozza, bár ellentmondásosan, ahogy Ottliktól már megszokhattuk. A szabadság felé vezető út első állomása Medve lázadása: párbajra hívja Merényit, és annak kimenetelétől függetlenül, lerántja őt a – diktátorok élvezete – érinthetetlen magasságból. A következő zendülés már kollektív. A többség felemásan ugyan, de határozottan elutasítja a távozó Schulze búcsúajándékára szánt, dézsmaszerű pénzbe-

UDVARI HOMLOKZAT AZ ÚRI UTCA 38. KAPUJÁBÓL
Az előtérben középkori falmaradvány

szedést. Inkább megszavazzák, mondván, ennyit megér a tiszthelyettestől való megszabadulás. Itt nem csupán Merényivel szemben lép fel óvatosan Szeredy és a többi növendék, hanem a csatlóskör ellen is. A fennálló rend kerül veszélybe.

Az álszabadság formáit Apagyi tudatlanságán és Tóth Tibor sértett bosszúállásán keresztül tárja elénk Ottlik. (Előbbi senkinek és semminek sem hajlandó engedelmeskedni, semmit sem ért az őt övező világból, csak elszántan, mintegy tagadva a létező valóságot, védekezik bicskájával. Utóbbi individuális sérelmét torolja meg, Isten helyett annak szolgálja, Hanák főtisztelendő úr segítségével. Érdekes még Öttevényi esete, aki a civilizációs önáltatás áldozata lesz: azt gondolja, hogy az elvi síkon hangoztatott igazságok a valóságban is működnek. Feliratkozik panaszra, minek következtében – bár igazza van – őt tanácsolják el.)

Merényiék eltávolítását – Tóth és Monsignore Hanák hathatós közreműködésével – nem érzik győzelemnek: mert hazug dolog volt, bár az eredménye az igazsághoz hasonlított. Ottlik nem mondja ki, miért „nem így kellett volna megtörténnie”, de tudjuk, mire gondol. Az igazi az lett volna, ha csak saját erejükből, segítség nélkül vívják ki szabadságukat, szabályosan. A szabadságnak saját tere és ideje van a regényekben. Azt mondhatnám, az *Iskola* szabadságpillanataiban transzcendens térrel és idővel találkozunk, a *Budában* viszont többnyire profánnal. A szabadság többdimenziós élmény. Az isteni kegyelem akkor válik belső valósággá, kilépve a történet idejéből, amikor tehetetlenné válva, végleg elveszni látszik az ember. Ilyenkor Ottlik átlépi a *határt*, elindul soraival a nyelven kívüli világ felé. A *Továbbélőkben* még nem tudja a helyzeteket olyan erővel, összetetten megírni, hogy légkörükből áradjon a kegyelem levegője. Majd az *Iskolában* teremti meg azt a *könyökteret*, ahonnan a szabadság a hétköznapiakba sugárzik. Polifónia, több sík egymásba játszása, az elbeszélő

nézőpontjának megkettőzése, nem euklideszi valóságértelmezés: nevezzük bárminek, az Ottlik-mű ráismerhető sajátossága. A csodákról van szó természetesen, a leszálló ködről, a hóesésről, Medve kórházi kezeléséről, a Trieszti-öböl képéről.

Az idő a térhez hasonlóan metafizikai töltést kap. Minden lényeges esemény a katonaiskola keserves napjaiban játszódik, ám a kegyelmi idő – az imént felsoroltakban – ugyanúgy jelen van, mint a naptárról, óraszámlepről leolvasható. Ottlik az időt – sejtésem szerint – egyetlen halmaznak tekintette, ezért állítja, hogy semmi sem múlt el, minden pillanata a cőgeráj három évének egy helyében áll, kivéve a mindenség ernyőjén. Máskor tágul, szűkül az idő köre, attól függően, hogy *szabadságon* vannak-e a szereplők vagy az iskolában. A szabadság azonban a szó bizonytalan, kontúrtales miatt definiálhatatlan. (A kiterjedés ez esetben azt jelenti: amit a halmaz magában foglal.) Hol a kifejezés tartalmaz olyan önmagunkban is összetett fogalmakat, mint idő, erkölcs, lét, cselekvés, szituáció, gyávaság, bátorság; hol valamely másik halmazban bukkan fel váratlanul az értelmezés, a szempontváltás, a másik elbeszélőén nézőpontja szerint a szabadság lényege. Ottlik időnként megerősíti, máskor cáfolja a kanti felfogást, miszerint az ember konzekvens etikai lény. Csodálja ugyan a csillagos eget, ám az gyakorta besötétedik fölötte. Az ember élete szétesik és „elkezdheti előlről összerakni”, miként *A kilenc kínaiban*, majd évtizedek múltán a *Budában* elhangzik. A tapasztalat arra tanította Ottlikot, hogy a világban jelenlévő rossz az alapvető emberi konstansa. Nem a politikai rendszerek, a totalizmus sajátja; sokkal inkább személyiség, mintsem rendszerfüggő. Nem pusztán történelmi, társadalmi tényeket akart ábrázolni – írta 1968-ban Tábori Pálnak –, hanem az egyén helyzetét a többiek között, „bármilyen korban, bármilyen társadalomban”. Az ember létezését, ami arról vall, milyen „csodálatosan jól van minden”.

Itt álljunk is meg, ennél a mondatnál nem érdemes tovább menni. Akik megpróbálták már elemezni Ottlik regényeit, azok tudják, milyen reménytelen vállalkozás az ő esetében a dolgok végére járni, a tisztázás egyértelmű igényével lépve fel. A róla szóló írásokat legfőljebb abba hagyni tudjuk, befejezni nem.

MÓRO CZ ZSOLT

K: Szepeni Anna

Köl: Telkiháza

M: Telepüestörténet

ARANYVÁROS

A hajdani felsőmagyarországi bányavárosok büszke szövetségének legkisebbike, Telkiháza ma rejtőzködő falu az abaúji hegyekben. Megtalálni sem könnyű, hiszen csak egyetlen út köti össze a nagyvilággal, ami Göncről, a jó emlékű Károlyi Gáspárról elhíresült faluból, az egykori megyeszékhelyről indul, és Pálházán át Sátoraljaújhegyig kanyarog.

Egyéb út nem vezet ide, a hajdan Aranygombos Telkihányának mondott falucskáig, melynek tornya hegyében a középkorban állítólag valódi aranygomb ékeskedett. Annyira zárt a település, hogy még a közeli falvak, Pányok, Füzér, Zsujta és Hollóháza is csak kerülő utakon, hegyi ösvényeken érhető el. Ahogy az itteni pálosok erdő rejtette és Nagy Lajos királyunk által a Boldogságos Szűz tiszteletére emeltetett kolostorának és templomának maradványához is csak egy karcsú csapás vezet.

Nem könnyű megtalálni ezt a viszonylag épen megmaradt kolostorromot, melynek lakói szőlészettel-borásztatall és molnárkodással foglalkoztak hajdan (a pálos szerzetesek híres mesteremberek voltak) – míg a török hódítók ezt a tájat is feldúlták.

Ahogy a kolostor boldogabb időkre emlékező falait, Telkihányát is elrejtik a hegyek, meg az erdők. Csak akkor tűnik a szemünk elé, ha már benne vagyunk. Az, hogy város volt valaha, szinte hihetetlen. Mert ma falunak is jelentéktelen. Benne az élet lassan csörgedezik, ahogy aszályos időben a patakjai is, melyek csak egy-egy

komolyabb zivatar hatására telnek csurig a hegyekből alázúduló vizekkel. Igaz, ilyenkor semmi sem állhatja útjukat. Görgetik a beléjük csobbant köveket meg az uszadékfákat, melyekből torlaszokat emelnek maguknak, hogy legyen mivel birkózzanak. Számolatlan csermely és ér táplálja ilyenkor az Ósva- meg a Cserenkó-patakot. Némelyiknek neve sincsen, ahogy a sorsa is bizonytalan, hisz a zivatar múltával csak kopár meder marad a nyomában, melynek hordalékában meg-megcsillan egy veres jáspis, aranszínű mézopál, vagy ezüstszálakkal átszótt fekete rög...

A hét büszke bányaváros – mely az 1485-ben létrejött Felsőmagyarországi Bányavárosok Szövetségét alkotta tagjai Telkibányán kívül Igló, Gölnicbánya, Rozsnyó, Jászó, Szomolnok és Rudabánya – kapcsolata rég a múlté. Közülük csak Rudabánya és Telkibánya esik a Trianonban körbenyírt ország területére. Mindegyikük jórészt a múltjából élő település.

Az ember első pillanatra fennakad azon, miért mondták e hét várost „felsőmagyarországinak”? Vajon mivel felsőbbek, mint mondjuk az a másik hét település – Körmöc-, Selmec-, Besztercebánya, Bélabánya, Baka-, Libet- és Újbánya –, melyek az Alsómagyarországi Bányavárosok Szövetségét alkották? Az ok egyszerű: ami Bécsből nézvést közel esik, alsó, ami távol, felső. Nézőpont kérdése...

Telkibányán ma minden az arany visszfényében áll. Aranya ugyan nincsen a falunak, illetve ami van, az mélyen rejtőzik a hegyek gyomrában. Bár itt-ott újra megpróbálkoznak feltárni a föld rejtette, csillogó teléreket. Ám a múlt tükörfényei mégis áthatják a települést. Itt minden az emlékezés jegyében áll. Igaz, az emlékek szegényesek, ám a misztika szerint a Nap és a Teremtő fennhatósága alá tartozó sárga fém ma is meghatározza az itteni életet. Sziporkái valamiképpen ott vibrálnak a levegőben, megcsillannak a hegyek meredélyén, a patakok kőgörgetegében

meg a házak alkonyi tetőin. Mintha az ódon legendák ma is áthatnák a falut.

Nem kétséges, hogy kell az arany itteni jelenlétének felismeréséhez némi történelmi ismeret. Annak megértéséhez, hogy a levegőtől a tájig mindent át- meg átszőnek a sápadt, a legenda szerint szent és rontó nemesfém csillámai. De ez sosincs másképp. A szakrális helyek történeti folyamatok során alakultak ki, és az a csellengő, aki ma megközelelti némelyiküket, esetleg megsejthet valamit az aurájukból, ám a jelentőségüket csak bizonyos ismeretek birtokában, a kollektív emlékezésre ráhangolódva fogja megérteni...

Képzeljünk el egy hegyek karéjozta teknőt, hosszúkás völgykatlant, melynek a közepén domb púposodik. A középkori Telkibánya városa valójában egy ilyen domb tetején állt. Apró volt, de erős fallal védett. Lenn, a völgykatlant át- meg átszővő patakok partján ha voltak is alkalmi házak, azok is a büszke város védőszárnyai alá tartoztak. Ha ellenség közeledett, márpedig ez előfordult, tatár és török hordák, huszita hadak és lengyel martalócok egyaránt portyáztak errefelé – az egyik oldalsó meredélyt ma is „Cseh-dombnak” mondják, ahonnan állítólag a huszita ágyúk pusztították az akkor még valóban „Aranygombos Telkibányát” –, nos, ilyen kritikus alkalmakkor a lenti lakosság, alighanem a Szepesség, Gömör és Zólyom felől érkezett szász bányászok, a városfalak között találtak oltalomra.

Igaz ami igaz, az erődítményfalaknak mára a nyoma is elenyészett. Parasztházak és újonnan fabrikált nyaralók állnak a dombtetőn. Ami némiképp a múltat idézi: az itteni kálvinista temető a templommal, melyről úgy tudják, némelyik része a középkori (és emléktelenül eltűnt) Szent Katalin-kápolna köveiből épült, meg a közelmúltban feltárt, egykor a pálos szerzetesrend felügyelete alatt működő „Ispotály”.

A temető messze földön híres a kopjafáiról. Ezek fából készültek és ötfélék. Négyszögletű alapjukon az egyszerű

ékítmény a megboldogult nemére és korára utal. Ha férfi volt az illető, a faragás előre, a homlokzati rész felé emelkedik. Ha asszony, megfordítva. Mai, bizonytalan hitelű magyarázat szerint azért, mert az itteni férfiak a homlokuk felett kicsúcsosodó, némiképp a Bocskai-sapkára emlékeztető fejfedőt, míg a nők kontyot viseltek. A fiúgyermeket gömb, a leányt pedig négyágú korona jelzi. A családi kopjafa mintegy a férfi meg a női együttese: háztető alakú. Még azt is érzékeltették, hogy az elhunyt fiú vagy leánygyermek milyen korú volt: a gömb vagy négyágú korona méretével.

A kopjafákhoz rovásjelek is tartoznak, melyek az eltemetett életkorára utalnak, és a kopjafa elülső síkján, egymás fölött vízszintesen helyezkednek el. Tíz esztendő egy mélyen berótt sáv. A beléje karcolt tíz „fog” is ezt tanúsítja. Az utolsó, feltehetően csonka, mert be nem töltött évtizedet rövidebb rovátka jelzi, meg a beleékelődő néhány fog. Az is igaz viszont, hogy ez az akkurátus számozás évszázadunk közepére már elfelejtődött. A „modern” kopjafákon funkciótlank a cirádák, csak ékítményül szolgálnak, az évek számát nem jelzik.

Ezeknek az itt-ott régi, de még a huszadik században is használt emlékoszlopoknak a hangulatát manapság csak egyvalami zavarja. Az a tengernyi művirág és műkoszorú, mely harsogó otrombaságával és vásári színeivel temetőinket országszerte elékteleníti. Némelyik kopjafát sűrűn körbekötözték nejlonkoszorúkkal, olyan kétbalkezesen, hogy még az eltemetett nevét sem lehet elolvasni.

A templommal meg a temetővel átellenben ma egy modern épületegyüttes áll, mely diáktábor céljait szolgálja. Mint a falon függő tábla emlékeztet rá: ezen a helyen állt az a valahai iskola, melyben a nagy hírv író és pedagógus, Szepesi Csombot Márton tanított 1613-tól 1616-ig. Innen indult az *Europica varietas* szerzője kalandos útjára, bebarangolni az öreg kontinenst, s feljegyezni mindazt, ami hite szerint emlékezésre érdemes...

Szemben a Templomdombbal – mert a hajdani város helyszínének ez a közkeletű neve – áll egy parányi katolikus temető is. Itt kopjafák nincsenek, csak a mai sírkövek közt árvalkodik emlékeztetőül néhány rozsdásodó kovácsoltvas feszület. Ezek a hajdani Munkácsi Vasgyárban készültek, és a Felvidéken, Zólyomtól Máramarosig közkedveltek voltak. Ami a két temetőben közös: itt is számolatlanul éktelenkednek a penészzöld és téglaveres művirág-koszorúk.

A Templomdombon, a kopjafás református temető és templom közelében áll a település másik nevezetessége: a középkori Ispotály és Szent Katalin-kápolna romkertje. Ez olyan új, hogy a régészek az épületegyüttest csak a közelmúltban tárták fel. A maradék falakat megerősítették, és emlékkápolnát is emeltek ide.

Azt korábban is tudták, hogy állt itt valaha egy középkori templom és a hozzá tartozó kórház. Feljegyzések tanúskodtak róla. Csak épp a helyét nem ismerte senki. Nos, a kilencvenes években végre sikerült az impozáns épületek nyomait megtalálni. Feltárták az Ispotályhoz tartozó temetőt is. Benne szorosan, szinte „egymásra temetve” lelték fel a csontvázakat, ami arra utal, hogy a köves hegyoldalban nehéz volt gödröt ásni. Ami volt, megbecsülték...

A falu két irányban is hosszan beleékelődik a hegyek közötti szurdokokba. Egyrészt a Gönc felé futó országutat követi, másrészt az Ósva-patak szurdokát. Utóbbi rejtve őrzi házait, köztük egy-egy rozoga faoszlopokon álló, tornácos épületet. Alighanem hajdani bányászházat. Mert a nevezetes patak két meredek szirtfal között kanyarog elő a hegyek közül – a „gönci kijárat” szelídebb –, s csak épp annyit helyet hagy, hogy az épületek, némi konyhakerttel meghúzódjanak itt.

Fönn a szirtfalon, a háztetők felett olyan óriás kövek függenek – némelyiket csak a lélegzet tartja –, hogy elgondolni is rossz: mi volna, ha aláhullanának. Hogy ez nem-

csak baljós képzelgés, jelzik a patakban meg a partján heverő kisebb-nagyobb kövek, köztük szobányi méretűek is.

A patakon, mely a Cser- meg a Kiskerek-hegy között bukkan elő, hajdan gabona- és zúzómalmok is álltak. Bár emlékük is alig maradt, ez a patak futását követő, szirtfalak védelmében kacskaringózó út tán a falu legszebbik része. Az Ósva szeszélyesen kanyarog, itt-ott szigeteket alkot, másutt zúgókon csobban alá. Íveket ír le vagy épp egy-egy tágabb völgyben tóvá terebélyesül, hogy aztán annál elszántabban fusson tovább. Oldalt, ahol megcsúsztak a fölötte függő meredélyek, és a szívós növényzet még nem burjánzott el rajtuk, szürkésfekete és veresarany fényben csillámlanak a kövek. És ahogy haladunk tovább, mintha csak a sziklák színével akarnának harmonizálni, átcammog az úton előttünk egy aranyfoltos szalamandra. A magasabb sziklagyepéken keresztes vipera napozik. Odébb a patak habjaiba alábukó vízirigók, meg a parton örökös egyensúlytáncukat járó hamuszürke barázdabillegetők közé egy-egy ritka madárrokon, a hegyi billegető keveredik. Ez is arany-sárga. Jelenlétük mintha arra figyelmeztetné a barangolót, hogy a hajdani nemesfémhányákhoz közeledik. Az ósvilágra emlékeztető óriási páfránylevelek árnyékában egy-egy kékeslila meztelen csiga is felcsillan, trópusi színével némiképp idegenül e tájban, mely az országnak csak ebből a csücskéből ismeretes...

Az Ósva-patak kies hangulata ellenére is kicsiny. Az ember szinte el sem hinné, hogy ezt a szurdokvölgyet maga vájta bele évmilliók során a sziklákba. Nem történhetett pedig másként, hiszen ahol itt-ott egymástól eltávolodnak a bérctfalak, a patakmeder oldalában impozáns kőtornyok magasodnak. Olyanok, mint az ember alkotta menhírek. A hólétől és a zivataroktól nekilóduló patakvíz nyilván elmosta az idők során a kevésbé ellenálló köveket, míg a masszívabbak, a vízárnak jobban ellenállók oszlopszerűen megmaradtak. Hogy pontosan miért, nem tudom:

e vulkáni eredetű kőzetek sokfélék, a hajdani hőfok és az irtoztató nyomás formálta ki őket – de hogy mindez mikor és hogyan történt, vulkanológus legyen a megfejtője...

A szirtfalak kövei szürkések, néhol veres és arany tónusokkal átszóttek. Rajtuk szeder- és vadrózsabokrok csimpaszkodnak, zuzmók kénsárga és szürkészöld telepei tenyésznek. Ahol pedig mélyedés vagy hasadék támadt, megpróbálkozik – szinte a semmiben függve – megkapaszkodni egy-egy fa is.

Van valami impozáns és példaértékű abban, ahogy egy eltévedt gyertyán vagy bükk meghódítja a meredélyt, a kövek repedéseit és platóit. Ahhoz, hogy életben maradhasson, hihetetlen erőfeszítésre kényszerül. A gyökereit sokszor messzire kell nyújtania, hogy éltető talajra bukkanjon. Megteszi. Egy-egy lengő követ, mely az útját állja, föl kell emelnie. Láthatatlan tempóval, de kérlelhetetlen akarattal megteszi ezt is. Körülnövi és tartja a követ. Így él évtizedekig, némelyik tán évszázadokig. Lombjait féloldalt emeli a fény felé. Torz képződmény. Van benne valami polipszerű, ahogy számolatlan óriásgyökerével szertenyülük. A törzse gnómszerű és félig elkorhadt. Némelyik ága fekete csonk. De él, elszántan és derűsen, mint az erő és akarat jelképe...

A település címerében egy vár látható, melynek oldalában két bányász áll. Az építményen két árpádsávokkal és Anjou-liliommal ékes zászló. A virág Nagy Lajos királyunk emlékét őrzi, aki a települést 1341-ben bányavárosi rangjában megerősíti.

A telkibányai nemesfémbányászat – és így az „Aranyváros” – fénykora a 14. századra esik. A települést karéjozó hegyeket szinte ellepték a tárnák és kisebb-nagyobb bányalejáratok. A Kánya-hegyen meg a Baglyas-völgyben éppúgy, mint a Medve- és Rózsa-hegyen, meg a Gyepűnek mondott meredélyen meg a Veresvíz-völgyben. Egyik-másiknak külön „településneve” is volt: Máriabánya, Királykút, Koncfalva. Ezek a helyek valósággal koszorúba fogják

a mai falut. A feltárt és aknákkal át- meg átfúrt területeket aztán elhagyták, s azok „behorpadtak”. A bányászat művelése mellett fontos mesterség volt a mosás és darabolás, a zúzás, őrlés és az ígéretes meg a talmi darabok szortírozása.

Az említett bányák közül legelhíresebb a veresvízvölgyi. Itt 1687-ben egy rettenetes bányaomlásban a krónikák szerint 360 bányász vesztette életét. Királyhalmeci István prédikátor a helyszínen vetette papírra a tragikus sorokat: „Leszakadt a bánya és mind a 360 bányászt oda nyomta és oda ölte...” Az esetet Tompa Mihály is hallhatta vagy olvashatta, mert ennek kapcsán írta balladáját *360 özvegy tánca* címmel...

A tárnák némelyikének ma már a helyét is csak sejtik. Áll ugyan néhol egy-egy „határkő”, mely azt jelezte, mely társasághoz tartozott az adott terület, ám ezek csak hangulatos emlékeztetői a múltnak, jelentőségük nincsen. Időről időre feltűnik néha egy-egy különc, akiről az újságok is hírt adnak, mint „az utolsó aranybányászról”. Ezek a szenvedélyes kincskeresők és elszánt nomádok azonban inkább csak az árnyékfigurák meg a hóbortos lelkek számát gyarapítják...

Ha Telkibányát manapság valamiért mégis megemlítik, az nem a középkori arany- és ezüstbányászat, hanem a porcelángyártás. Történt ugyanis, hogy a közeli hegyekben – nemesfémeket keresve – kaolint találtak, és ezen felbuzdulva a 18. század végéig hétpecsétes titoknak számító porcelángyártással itt is megpróbálkoztak. Magyarországon először. Kezdetben „kőedényeket” gyártottak itt, ami a porcelánkészítés primitívebb foka. A kőedény rusztikusabb a porcelánnál.

Maga a porcelángyár – épülete ma a falu múzeuma – 1820 körül alakult meg itt. Jellemző, hogy a pontos dátum is vitatott. Alapítója Széchenyi István barátja, az osztrák, ám a reformoktól sem idegenkedő Bretzenheim Károly herceg. Kezdetben az itteni porcelánok is „kőedényszerűek”

voltak, ám a messze földről érkezett szakemberek egymásik tehetségesebbike addig kísérletezett, míg végül ki tudott alakítani egy ma is „telkibányainak” (helyi szóval: telkibányinak) mondott stílust, melyet a szürkés- és kékeszöld színárnyalat, továbbá a szőlő- és petrezselyemlevél-minta jellemez. Wittich Gusztáv, a balsors üldözte gyár utolsó bérlője még Mintakönyvet is összeállított a helyi hagyományokat őrzendő és erősítendő, mivel a messziről jött porcelánfestők sokszor idegen motívumokat is felhasználtak, ami kárára vált az alakuló „telkibányi stílusnak”.

A gyár azonban, melyben impozáns vázákat, fedelestálakat, korsókat és tányérokat – köztük mókus- és medvealakkal díszítettet –, továbbá órakereteket, gyertyatartókat, ilyen-olyan szelencéket és kupákat, de megrendelésre egyedi dísztárgyakat is készítettek, a szabad verseny áldozata lett. A közeli Hollóháza porcelángyára diadalmaszkodott felette, és századunk elején becsukta kapuit. Dolgozóinak kisebbik hányadát a hollóházi gyár alkalmazta a továbbiakban, a többieket szélnek eresztették.

Wittich Gusztáv, az említett Mintakönyv szerzője, a gyár utolsó bérlője, aki nem nyugodott bele a telkibányai porcelángyártás megszűntébe, és próbálkozott azt újra elindítani, 1934 februárjában elhunyt. Ezzel a helyi porcelánnak végleg befellegzett.

Arany- és ezüstabányászat ide, porcelángyártás oda: a falu az eltelt közel egy évszázad során már csak az emlékeiből él...

Az egykori büszke Aranygombos Telkibánya, a mai falucska ősszel a legszebb. Októberben, alkonyatkor. Ilyenkor nemcsak a főtca háztetői, a környező hegyek is veresarany fényben állnak. Ekkor valóban aranyváros, legalább is aranyfalu. Télen viszont, amikor útjait és kertjeit eltakarja a hó, úgy belevész a méretlen fehérségbe, mintha nem is volna.

A

K

CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC

Gh Szerbhit

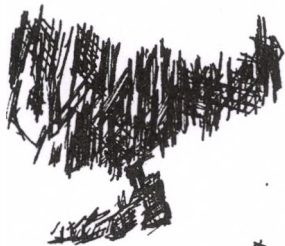
Márton úrnál, a terepjáró hírlapírónál senki jobban nem ismerte Délvidék országát, s a benne terjengő balkáni lelket, ami úgy áradt oda, ahogy az őszi szántást borítja el a Rókahegyről lebocsátkozó köd. Hogy Szőlősgazdával kissé évődjön, s bemutassa szűkebb hazája tudományát: illatos birspálinkával kínálta Szépasszony vendégeit. A birspálinkát az ő bácsikája főzte, aki soha ki nem eresztett a pincéjéből olyan italt, ami előzőleg öt esztendő ne varakozott volna a neki megfelelő hordóban. Az eperpálinka eperfából készült hordóban, a birspálinka birshordóban.

– Fölséges! Csodás! Zseniális! – lelkendezett Szőke adjunktus.

– A pálinkanépek hajlanak az ateizmusra – idézte Hamvas Bélát Barna adjunktus.

Ezt kollégája rossz néven vette. Szó szót követett, az utolsót Márton úr vette magához.

– Mi tagadás, van valami igazság Hamvas úr szavában. Mifelénk, pár éve, a bosnyák háború óta tömérdek telepesség jelent meg a magyar falvakban. A házakat, lakásokat sok helyen erőszakkal foglalták el, az állam, amúgy a szocialista, leginkább csak templomot épít nekik, de sokat és hatalmasat, és pópa is kerül mindenüvé, mert a szerbek egy szálig keresztények. Halálos sértés ezt kétségbe vonni. Igaz, hogy a kommunista gyűléseken elég jól kibírták keresztvetés nélkül, hitoktatás pedig náluk se előbb, se utóbb soha nem létezett.

– Pálinkás? – merengett közbe Szőke adjunktus.

– A pravoszláv papok is borral miséznek – emelte föl kupicáját Márton úr. – Nos, elég az hozzá, hogy a mi falunkban is épült szerb templom, csak úgy ásítózott az ürességtől. A pópa egyszer gondolt egy merészet, végigjárta a kocsmákat, és dörgedelmes szónoklattal dorgálta a telepeseket. Mi csoda dolog, hogy az új, nagy templom kong, miért fityeg akkor minden férfi nyakában félarasznyi ezüstkereszt? Vasárnap mindenki legyen ott a misén!

Igy is történt. Vasárnapra mindenki fölvette az ünneplőt, az ezüstkereszteket kifényesítették, s beültek a templomba. A pópa elkezdte a szertartást, a nép keresztet vetett, a székeket összebb húzta, aztán ki-ki rágyújtott, s kezdte mesélni a háborút, hogyan verte a muszlimokat Boszniában, a butykos pedig körbejárt. A pópa egy darabig tűrte, aztán elfogyott a cernája. Letépte a csengettyűt az állványáról, a hímzett szalagot a csuklójára fonta, s nagy csengésbongással kiverte a népet az Isten házából.

– És mi történt azóta? – érdeklődött Szépasszony.

– A telepések továbbra is harcos keresztények, a pópa pedig misézget a feleségének.

96

1% METAFIZIKA

h Szabados György rovata

Samuvas Bóla Levél V. 7 -hez

A kereszténység eredeti alakjában, ahogy az Evangéliumban megjelent, nem vallás, hanem hagyomány, és pedig minden valószínűség szerint a hagyománynak az a fundamentuma, amely a létezés értelmét maradéktalanul kimondja. Jézus Isten lényének testet öltése, megjelent, nem hogy az embert megjutalmazza vagy megbüntesse, hanem hogy megszabadítsa, a halál kapuját betörje, és a létezés magasabb fokait megnyissa.

A kereszténység megjelenésével hirtelen elértéktelenedett az, amit úgy hívunk, hogy: élet. Rettentő ijedelem az élet semmisége fölött. Pedig az élet nem semmis. Az élet káprázatos tünemény mámore, de a létnek megnyitott felsőbb világaihoz képest elég alacsony fok. Európában több száz évig tartott, amíg az elértéktelenedés következményeit kiheverte, de soha többé az életnek, mint egyetlen értéknek helyreállítása nem volt többé lehetséges.

Bármennyire úgy látszik, ma sem az. A kapu a lét felsőbb szintjei felé megnyílt, és nyitva áll. Az élet gátlástalan élvezete csak rossz lelkiismerettel történhet. Ezért minden merő életéhségből fakadó gondolat, szó és tett semmi egyéb, mint a teljes lét elől való teljes elzárkózás, éppen ezért szellemellenesség. Létrontás. A középkor szellemellenes volt, nem annak a jegyében, amit tanított, hanem annak jegyében, ahogy elárulta azt, amit tanított. A szellemellenesség azonban még nem a legnagyobb baj; az európai újkorban megjelent a szellemidegenség. Különböző neven, mint racionalizmus, mint tudomány, mint materialista

világnézet. A szellemidegenség nem támad, legalábbis nem nyíltan, mint a szellemellenesség; aláás, rágalmoz, gyanúsít, semlegesít, közömbös, elméleteket kohol, az észre hivatkozik. A szellemidegenség az embert elidegeníti mindattól, ami a létezésben komoly, és az embert megtanítja arra, hogy itt és most, egyszer él, és ezért a leghelyesebb, ha az egészet felfalja. Ez a modern európai életéhség súlyosabb, mint a helén–római volt, mert nem ártatlanul pogány. Ez a kereszténység ellen fölheccelt ember korrupt dőzsölése, és a kereszténységen való bosszú. Az életen kívül mindent letagadtak, éspedig tudományos alapon. Mire keletkezett az az elbizakodottság, amely abban a hiszemben kezdett lenni, hogy a toronyból sértetlenül le tud ugrani. A szellem persze nem a legtöbb. Ez csupán az, ami a számunkra elérhető legritkább és legfinomabb halmazállapot, amely a durvábbat és a sűrűbbet át tudja hatni és át tudja világítani.

Az európai újkor embere szellemidegenné vált, és a kereszténységet semlegesítette. De nem az semlegesítette, aki a kereszténységet támadta (tudomány), hanem aki kereszténynek vallotta magát, holott nem volt az, sőt éppen olyan szellemidegenségben élt, mint bárki más.

A kereszténységet a keresztények kompromittálták. A kereszténység mindennemű hatását elvesztette. Kereszténység, mondja Kierkegaard, nincs. Ebből persze egy szó sem igaz. A kereszténység ma ugyanaz, mint amikor az Evangélium szavai elhangzottak, csak az ember szellemidegenségében, hogy gátlástalanabb életélvezetben élhessen, elhitte, hogy papi csalás, legfeljebb száználmas tévedés.

Mi a kereszténység? A létezés egésze felé való megnyílás. Ami a hindu vagy a kínai vagy az iráni vagy az orfikus görög hagyomány, de bizonyos tekintetben valamennyi együtt, mert egyetlen hagyomány sem tudja a többit magába olvasztani, csak a keresztény. A kereszténység minden hagyomány alapállása.

HAMVAS BÉLA: Levél V. J.-hez

Ugy: 15 Magyarországi
K: Gy. Kovács László
KÖRKÉP

X 809

139

Gn' EGY SZEMTANÚ VISSZANÉZ

A szepességi Gölcnibányán (ma Gelnica, Szlovákia) született, német származású Gratz Gusztáv egy 1944-ből való, önvallo-mással felérő kijelentése szerint „politikailag teljesen magyarnak” érezte magát, aki pályafutása során mindig hazája érdekeit tekintette irányadónak. A Kolozsvárott s Budapesten folytatott államtu-dományi és jogi tanulmányai idején jegyezte el magát a publi-cisztikával, s miután az ország szociális és politikai viszonyaival elégedetlen fiatal értelmiségiek tábort gyarapította, nem csodál-kozhatunk azon, hogy már az alapítás évétől, 1900-tól a *Huszedik Század* munkatársa volt, noha egy idő után eltávolodott a laptól, s 1903-ban a szerkesztőségéből is kilépett. Gratz nem tudott azono-sulni a szocializmus iránti szimpátia, sőt elkötelezettség megnyil-vánulásaival. Mindazonáltal a *Huszedik Század* körével ezt köve-tően is találkozott az „eszme-barikádokon”, lévén ő is az általános választójog híve és a korabeli politikai élet sodró erejű naciona-lista áramlatának következetes ellenfele. Miután kora ifjúságától kezdve erős közéleti érdeklődés jellemezte, 1906-ban politikai pá-lyára lépett, s a Szász Néppárt jelöltjeként sikerült is képviselői mandátumhoz jutnia. Az elsősorban szociálpolitikai kérdésekkel foglalkozó Gratz karrierjének újabb lendületet adott, hogy 1912-ben ő került a Gyáripárosok Országos Szövetségének ügyvezető igazgatói posztjára, miközben képviselői és újságírói munkájá-nak sem fordított hátat. A világháború kitörése után fontos szere-pet játszott a hadigazdálkodás megszervezésében, s egyike volt az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország közötti gazda-sági szövetség szószólójának. A Monarchia politikusaként pályája legnagyobb sikereit a birodalom fennállásának utolsó, IV. Ká-roly uralkodását felölelő szakaszában érte el: 1917 januárjában ő került a külügyminisztérium kereskedelempolitikai osztályá-nak az élére, néhány hónappal később pedig Esterházy Móric rö-vid életű kormányának a pénzügyminisztere lett. E három hóna-pig tartó szereplés után visszakerült a külügyminisztériumba, melynek tisztségviselőjeként figyelemre méltó szerepet játszott a breszt-litovszki és a bukaresti béketárgyalásokon. Megemlíten-dő, hogy 1918 nyarán a Monarchia külügyminiszteri posztjának várományosai között Gratz neve is felmerült, végül azonban – rajta kívül álló okok miatt – a minisztérium osztályfőnökeként

KAZINCBARCIKAI KÓRHÁZ, 1962–69
A RENDELŐINTÉZET FELSŐ SZINTJÉNEK FOLYOSÓJA

élte meg az összeomlás zűrzavaros, sötét napjait. A Monarchia meggyőződéses híveként rendkívül súlyos hibának tartotta, hogy az antanthatalmak eltűrték, sőt elősegítették a Habsburgok birodalmának széthullását: élete végéig vallotta, hogy a közép-európai népek érdekeinek mi sem felel meg jobban egy korszerűsített, de hasonló jellegű államalakulatnál. Felfogásmódja, politikai konzervativizmusa ismeretében természetesnek kell tartanunk, hogy az 1918–1919 folyamán kitört forradalmakat elutasította, s 1919 tavaszán Bécsben a Tanácsköztársaság megdöntéséért munkálkodó magyar politikusok körében bukkant fel. Az ellenforradalom győzelme után 1919 novemberétől 1921 januárjáig Magyaror-

szág bécsi nagykövetének a tisztét töltötte be, ezután pedig Teleki Pál miniszterelnök felkérésére átvette a külügyminisztérium irányítását. Alig három hónappal később bekövetkezett lemondása szorosán összefüggött IV. Károly első, 1921 márciusának utolsó napjaiban megindított, hamar kudarcba fulladt restaurációs kísérletével: a legitimista Gratz lelkiismeretével összeegyeztethetetlennek vélte, hogy az uralkodóval ellentétbe került kormányban továbbra is szerepet vállaljon. A következő hónapokban a Svájcba visszatért IV. Károly bizalmi embereként a visszatérésről lemondani nem akaró király és a magyar kormányzat közötti közeledés érdekében ügyködött. A restauráció azonban 1921 októberében éppoly kivihetetlennek bizonyult, mint hét hónappal korábban, s a király számára már csak a szomorú vég: az újabb száműzetés, a trónfosztás és a korai halál volt hátra. Gratzot a restaurációs kísérletben részt vett társaihoz hasonlóan letartóztatták, s bár 1922 elején szabadlábra helyezték, nyilvánvaló volt, hogy politikai karrierjében törés következett be. Szakértelmének és ismertségének köszönhetően azonban megfelelő tevékenységi területet talált magának a gazdasági életben, ahol az évek során számos bank és vállalat vezetőségében foglalt helyet. Publicisztikai munkásságát is folytatta, neve leggyakrabban a *Pester Lloyd*-ban és a *Magyar Szemlé*-ben bukkant fel. A közélettől sem maradt sokáig távol: a húszas évek közepén elvállalta a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein) elnöki tisztét, 1926-ban pedig a német többségű bonyhádi választókeretben országgyűlési képviselővé választották. A politikai életbe visszatérő Gratz mindenekelőtt a szomszéd országokkal való kapcsolatok elmélyítéséért és a toleráns nemzetiségi politikáért szállt síkra. Bethlen Istvánnal és pártjával fenntartásai ellenére is együttműködött, az 1932-ben miniszterelnökké lett Gömbös Gyula politikáját túlzó nacionalizmusa, antidemokratikus és antiliberalis vonásai miatt elutasította. Egyik alapítója majd első elnöke volt az 1930-ban életre hívott Közép-Európa Intézetnek, amely a térség országainak együttműködését kívánta elősegíteni.

Gratz Gusztáv nagy érdeme, hogy a harmincas évek második felében és az 1939-ben kirobbant világháború időszakában is bátran szembeszállt a nácizmussal és hazai szekértolóival. Kötelességének érezte, hogy tiltakozzon a polgári jogegyenlőség elvét sem-

mibe vevő zsidótörvények ellen, s egyike volt azoknak, akik 1943–1944 folyamán Magyarországnak a háborúból való kiválása és a jövőbeni béketárgyalások előkészítése érdekében tevékenykedtek. Miután az országot megszállták a németek, őt is letartóztatták, de néhány hónap elteltével szabadon bocsátották, noha megtiltották neki, hogy a lakhelyéül kijelölt Bécsből eltávozzon. Magyarországra csak 1945 tavaszán térhetett vissza, túl a hetvenedik életévén. Az idős politikust még megbízták egy, a Dunamedencei népek együttműködésének lehetőségeit vizsgáló tanulmány tervezetének elkészítésével, de számottevő közéleti tevékenységet már nem fejtett ki, s erre a sors nem is adott neki lehetőséget: 1946 novemberében Budapesten elhunyt.

Gratz Gusztáv nem volt „szaktörténész”. Ez mit sem von le munkái értékéből: tájékozottságát, objektivitására, pártatlanságra való törekvését jónéhányan megirigyelhetnék. A későbbi kutatókkal szemben volt egy helyzeti előnye: az általa felidézett évtizedek számára a közélet- és a félmúltat, esetleg szülei korát jelentették; akikről írt, rendszerint a kortársai voltak, s a fölelevenített eseményekről nemcsak tanúságtevőként, de sok esetben cselekvő résztvevőként számolhatott be. Ez teljes mértékben vonatkozik az 1934-ben két kötetben megjelentetett *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918* s a következő évben napvilágot látott *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1919* címet viselő, nagy sikert arató munkákra, valamint az ismertetésünk tárgyát képező *Magyarország a két háború között* című könyvre.

Az általunk bemutatandó munkáról idáig csak a kutatók egy szűk körének volt tudomása. *A Magyarország a két háború között* terjedelmes kéziratának az 1920 és 1939 közötti időszakkal foglalkozó része az utószót és a jegyzeteket író s a szerkesztés munkáját is elvégző Paál Vince megállapítása szerint 1943 tavaszán már készben állt, de a szerző úgy vélte, az idő nem alkalmas műve megjelentetésére. A világháború befejeződése után Gratz visszatért a kéziratához, s két újabb fejezetben megírta az 1939. szeptember 1. és 1944. október 15. között történeteket, Horthy balul sikerült kiugrási kísérletének felidézésével vágva el az események fonalát.

A kötetben tárgyalt viszontagságos negyedszázadot a szerző korántsem csak a „krónikaíró”, hanem inkább az összefüggések megismerésére törekvő s az eseményeket és a folyamatokat elemző történész szemzőgéből mutatja be. A megválaszolandó kérdé-

sek sorából öt legkivált az foglalkoztatja, amelyet az ország sorsának alakulása és az 1944–1945-ben bekövetkezett katasztrófa vet fel: valóban a megmásíthatatlan végzet nyilvánult meg abban, hogy történelmünk ezen fejezetét egy apokaliptikus szörnyűségek között végbemenő összeomlás zárta le? A (meg nem válaszolható) kérdés másképp is megfogalmazható: az 1918-ban bekövetkezett széthullás és a trianoni béke alternatíva nélküli kényszerpályára állította-e az országot, vagy pedig – Szekfű Gyula szavaival élve – valahol utat veszítettünk? Gratz tartózkodik a megfellebbezhetetlen igazságok látszatát keltő szentenciáktól, de nem titkolja, hogy ő az úttévesztést tartja a későbbi tragédiák egyik legfőbb okának.

Az indítékok feltárása, az események felidézése és a következő események bemutatása során a szerző ezúttal is a korábbi kötetekből megismert módon jár el: érvelését tényekre alapozza, józanul és logikusan gondolkodik akkor is, amikor érzelmi szempontok és egyéni elfogultságok merülhetnének fel, s mi sem áll tőle távolabb, mint a könyvében felbukkanó szereplők tömjénezése avagy démonizálása, s az akkoriban és napjainkban is jól ismert hatásos, ám hamis és kártékony ellenségképek rajzolgatása. Elemzésének kiindulópontját a régi (az 1918 előtti) és az új (a felbomlás, a forradalmak és Trianon traumáját megélt) Magyarország összehasonlítása jelenti. Azt kell megállapítania, hogy az országcsönkítés által kiváltott súlyos és nemegyszer megoldhatatlannak tűnő gazdasági, szociális stb. problémák mellett egy történelmi léptékű és drámai feladat is napirendre került: „Most következett be az az időszak, amikor a magyarság is az előtt a tűzpróba előtt állt, amely előtt minden nagy csapásoktól sújtott és ezekből újra felemelkedni kívánó nemzet áll, és amelyben be kell bizonyítania, mennyiben tudja a múlt tanulságait a maga hasznára fordítani, és mily gyorsan tud regenerálódásához eljutni.” Gratz meglátása szerint a „tűzpróba” kiállításának voltak bizonyos kedvező előfeltételei, ugyanakkor olyan körülményekkel is számolni kellett, amelyek messzemenően a szerencsés végkifejlet ellen hatottak. Az előbbiek között említi, hogy „a nemzet az új Magyarországon jobban megőrizte a maga lelki egységét” és „a földrengéshez hasonló elemi csapások” (ti. a háborús vereség és a forradalmak) után a lakosság széles rétegei „lassanként visszahelyezkedtek – ha nem is minden téren – a dolgoknak ábrándoktól mentes megítélésébe”.

A helyzetet és a jövőt befolyásoló negatívumok azonban számossabbak voltak és nagyobb súllyal estek latba. A szerző megítélése szerint a vezető körök nem voltak teljes mértékben tisztában a korábbiaknál bonyolultabb problémák mibenlétével és megoldásuk lehetőségeivel, emellett belpolitikai téren „sem vonták le eléggé a lezajlott eseményeknek, kivált a forradalmi időszaknak tanulságait”. Kedvezőtlen volt az is, hogy „a viszonyok a háború után talán túlságos mértékben zökkentek vissza oda, ahol azelőtt voltak”. (Ma már egyértelmű: ez a megfogalmazás a „talán” nélkül pontosabban fejezi ki a valóságot.) A fentebb említett problémák természetesen külpolitikai síkon is sürgető szükségszerűségként jelentkeztek. A szinte felfoghatatlanul nagy veszteségeket szenvedett és a legyőzöttek szegyenkalodájába került országnak meg kellett találnia a helyét a világháború utáni nemzetközi erőterben, hogy a későbbiekben egy, a realitáson alapuló s ugyanakkor perspektivikus és hatékony külpolitikai koncepció jegyében érvényre tudja juttatni az érdekeit.

Gratz e tekintetben is komoly gondokat és hiányosságokat vesz számba. Magyarország irányítói „nem számoltak eléggé azaz, hogy a számban megkisebbedett magyar nemzet ... csak egy elszigetelt, rokonokkal sem bíró (sic!) kis nép a nagy európai népcsaládban, becsvágyának már csak szerény célokat szabhat, s okosabban cselekszik, ha védett helyzetben a fal mellett marad és ott igyekszik barátainak számát növelni és rosszakaróinak számát csökkenteni, mint ha bátran kimerészkedik a nyílt harctérre, ahol a nagy világhatalmak ambíciói ütköznek meg egymással, és ott igyekszik a maga valóságos vagy vélt igazságát győzelemre vinni.” A helyzetet súlyosbította, hogy „a magyar közvélemény nem volt Magyarország gyengeségének tudatában... A magyarságnak az a politikai kérdések terén gyakran észlelhető sajátossága, hogy valóságnak veszi reményeit és illúzióit, ellenben vak a kellemtelen és bántó valóságokkal szemben, ismét megnyilvánult.” Gratz itt a revíziós törekvésekkel kapcsolatos, valóban széles körben élő ábrándokra céloz: tömegek hittek abban, hogy a trianoni béke következményeinek felszámolása rövid idő alatt és különösebb megrázkódtatások nélkül megtörténhet. De pozitívumot is lát „a közeli feltámadás reményének állandó ébrentartásában” Úgy véli, ez az illúzió megerősítette a nemzet önbizalmát és a jövőbe vetett hitét. Aggasztóbbnak látja a külpolitikai orientáció

kapcsán felmerülő problémákat. Hibásnak tartja és elveti a németbarát irányvonalat, amely helyett – s ez a gondolat a könyvben markánsan jelen van – a Duna-medence népeinek közeledését, együttműködését, s ha lehet, újbóli összefogását elősegítő külpolitikát szorgalmazott. Gratznak nem voltak illúziói a szomszédos országokat illetően, tudta, hogy bizalmatlanok s nem egy megnyilvánulásukban ellenségesek velünk szemben. Azt remélte azonban, hogy az együttműködéshez fűződő érdekeiket s mindenekelőtt az 1918-as szétválás ellenére is meglévő sorsközösséget felismerve a Magyarországhoz fűződő viszonyuk megváltozhat, s a remélt közeledés az érintett népek szövetkezéséhez is elvezethet. "Nem véletlen, hogy amikor a szerző külügyminiszterré válásának körülményeit mondja el, akkor a képviselőházban elhangzott bemutatkozó beszédéből az alábbi mondatot idézi: „Kész vagyok tehát megragadni minden alkalmat arra, hogy a közöttünk és szomszédaink közötti viszonylatban politikai tekintetben is bizonyos *modus vivendi* találjunk.”

Mint fentebb már említettük, Gratz Gusztáv az Osztrák–Magyar Monarchia meggyőződéses híve és a legitimizmus képviselője volt, aki IV. Károly első visszatérési kísérletének kudarca nyomán becsületesebbnek vélte a külügyminiszteri posztról való lemondást, az 1921. októberi királypucásban pedig kételyei dacára is aktív szerepet vállalt. Könyvének ezeket az eseményeket tárgyaló fejezetei ezért közel állnak a memoár műfajához, s bizonyos tekintetben érdekesebbek is bármiféle utólagos rekonstrukciónál, hiszen egy koronatanú vallomásáról van szó. A szerző személyes érintettsége ellenére tárgyilagosan idézi fel az 1921 tavaszán és őszén történeteket, s rokonszenves higgadsággal, történelmi, jogi és morális aspektusokra hivatkozva érvel a Habsburgok uralmának fenntartása, azaz a száműzött uralkodó visszatérése mellett. Meggyőződése, hogy a király stabilizáló szerepet tölt(het) be a politikai életben, s a mindennapi pártharcokon felül emelkedve a közéletet pozitívan befolyásoló erkölcsi tekintélyként és példaként lehet jelen a társadalomban. Úgy véli, a királyság adott esetben demokratikusabb fejlődést és liberálisabb viszonyokat garantálhat, „mint ha Magyarország király nélkül csinál politikát”. „A Horthy-rezsim kevésbé volt liberális és demokratikus, mint Ferenc József vagy Károly király rezsimje” – jegyzi meg nem minden él nélkül. A jogfolytonosságon, célszerűsége,

hagyományon s „a magyar nép lelkében” gyökerező (?) királypártiságon túl: elképzelhetőnek tartja, hogyha majdan eshetőség nyílik Magyarországra és az 1918-ig a Monarchiában élt népek újbóli „összefogására”, akkor ez „leginkább egy a nemzetek felett, illetve ezeken kívül álló, egyik nemzethez sem kizárólag hozzá tartozó államfő vezetése alatt történhetnék. Ilyen pedig elsősorban a régi uralkodóház volna.”

Bárhogy is vélekedjünk IV. Károly kudarcba fulladt visszatérési kísérleteiről, méltányolható Gratz következetessége. Királyhű érzelmei nem homályosították el a tisztánlátását, felmérte a várható veszedelmeket, a lojalitást pedig nem azonosította voluntarista, kalandor akciók meg gondolatlan támogatásával. A bukással s annak lehetséges következményeivel is számot vetve tartott az uralkodó mellett. Szemléletmódját jól jellemzi, hogy az általa mélyen tisztelt királyt sem ruházta fel holmi képzeletbeli jó tulajdonságokkal, s nem valamiféle kivételes lényként, hanem egy jobb sorsra érdemes, ám az adott körülmények között a feladatával megbirkózni nem tudó emberként jellemzett, akit megítélése szerint a mindennél erősebb kötelességérzet és szándékainak tisztasága mellett a „legjobb akarat”, „kifogyhatatlan szívjóság”, valamint „a magyar nép iránti megbecsülés és szeretet”. A kor kutatóinak nemcsak joguk, hanem kötelességük is, hogy az egykori uralkodóról árnyalt, a kevésbé rokonszenves vonásokat is megőrkítő portrét rajzoljanak, de helyénvaló leszögeznünk, hogy a szerző IV. Károly meghatározó jellemvonásainak felvázolásakor nem esett elfogadhatatlan túlzásokba.

Nem áll módunkban Gratz Gusztáv nagy terjedelmű és sokrétű munkájának a részletekbe menő bemutatása. Feltétlenül szólnunk kell azonban azokról a portrévázlatokról, amelyek az 1920 és 1944 közötti időszak magyar történelmének a főszereplőit mutatják be. A legrészletesebb jellemzést Horthy Miklósról olvashatjuk, akit a birtokos úri osztály jellegzetes képviselőjeként ír le: „Kifogástalan úri modor, korrekt gondolkodás és kényes becsületérzés, bátorság és kötelességtudás párosult benne... a másokkal való érintkezésben megnyilvánuló külső kultúrával...” – állapítja meg, ám a vonzó tulajdonságok sora ezzel lényegében ki is merül. A Magyarország kormányzójává avanszált tengerésztisztről Gratz tényként szögezi le, hogy híján volt az ily felelős poszton feltétlenül szükséges politikai és közjogi (s tegyük hozzá: gazda-

sági ismereteknek, de nem ez volt a legnagyobb baj. „Olyan veleszületett államférfiúi tehetség és ösztön, amely hiányzó tapasztalatait és ismereteit pótolhatta volna, szintén nem mutatkozott benne” – folytatja a jellemzést, azonban nem vitatja (s nehéz is volna megkérdőjelezni), hogy Horthy „kétségtelenül komolyan fogta fel hivatását”, és „magatartása olyan volt, amilyent Magyarország államfőjétől el lehetett várni. Személye tiszteletet parancsolt, meg tudta óvni méltóságát...” Mindehhez hozzáteszi: „Horthy uralma alatt Magyarország nem látszott boldogtalan országnak.” Ezen uralom negyedszázadának a mérlege mindazonáltal lesújtóan negatív. A szerző súlyosan elmarasztalja Horthyt a végül extremitássá torzuló jobboldaliság térnyerése, a Harmadik Birodalommal szembeni, behódoláshoz vezető szervilis külpolitika, a háború kilátásainak téves felmérése és a lehangolóan kontár módon előkészített és kivitelezett kiugrási kísérlet miatt. Hangsúlyozza, hogy a háborús vereséghez, a nyilasok rémuralmához és az ország pusztulásához vezető hibákért korántsem csak Horthy viseli a felelősséget, de az „teljes mértékben terheli őt is”. Nem vitatja, hogy a kormányzó sem kívánta Magyarország vazallussá süllyedését és – ha későn is – megpróbálta elhárítani a közelgő katasztrófát, de figyelmeztet arra is, hogy az összeomláshoz vezető út „minden egyes szakaszát az ő patronátusa alatt tettük meg”.

Megnyerőbb portré kerekedik ki a kor egy másik főszereplőjéről, gróf Bethlen Istvánról, akiről a történelmi személyiségekkel szemben szigorú mércét alkalmazó Gratz megállapítja, hogy „kétségkívül rendelkezett a politikust az államférfi színvonalára emelő képességekkel is”. Az országot egy évtizeden át irányító miniszterelnököt olyan konzervatív politikusnak látja, aki nem maradiságból, hanem a társadalmi viszonyok túl gyors megváltozásának negatív kihatásaitól tartva választotta a „megfontolt haladás” irányvonalát. Bethlen államférfiúi erényeit számba véve többek között azt emeli ki, hogy tisztában volt az országra leselkedő veszélyekkel, s okkal tekintette a kor legfőbb feladatának „a magyar nemzet ellenállóképességének fokozását”. Imponál neki, hogy a „teremtő, konstruktív” gondolkodású politikus „nem doktriner meggyőződésekből vezette le, hogy a nemzetnek ilyen politikára van szüksége, hanem ellenkezőleg, a nemzet mindenkori szükségletei szerint alakította ki a maga politikáját és elméleti

meggyőződését”. „Nem azért volt politikájában realista – szögezi le Gratz –, mert a lendület hiányzott belőle, hanem mert azt tartotta... hogy eszményekre szükség van ugyan, de a feljűk való törekvésben «megfontolással és önmérséklettel» kell eljárni.” Bethlen vonzó tulajdonságai között említi, hogy „a felelősségvállalástól való félelem” éppűgy hiányzott belőle, mint a hiúság, s akaratának nem hatalma és tekintélye révén, hanem inkább érveléssel és meggyőzéssel igyekezett érvényt szerezni. A nacionalista túlzásokat mindenkor elutasító Gratz különösen rokonszenve a miniszterelnök azon szándékával, hogy az „előzékeny bánásmód” jegyében józanabb, toleránsabb, az 1918 előtti korszak súlyos hibáit korrigálni igyekvő kisebbségpolitika jellemezze az országot. Ellenben többször is kritikával illeti Bethlen külpolitikai koncepcióját, amelynek kialakításakor a miniszterelnök „az egyes nagyhatalmakra – kivált Németországra – való támaszkodást részesítette előnyben a szomszéd államokhoz való közeledés gondolatával szemben.” Gratz nemcsak az 1938 után bekövetkezett fejlemények ismeretében, de ab ovo is elhibázottnak látta azt a törekvést, hogy Magyarország a hűn óhajtott békerevízió érdekében kösse össze sorsát Németországgal és Olaszországgal, abból a feltételezésből kiindulva, hogy az európai kontinensen előbb-utóbb úgyis ez a két ország jut vezető, sőt döntő szerephez. Igaz, megjegyzi: Bethlen a németbarát külpolitika tekintetében is „óvatos, meggondolt, mértékletes és elővigyázatos” volt, de az 1921 óta érvényre jutó külpolitikát értékelve azt állapítja meg, hogy a miniszterelnök (és utódai) által követett út „helytelennek bizonyult. Nem vezetett a szemé előtt lebegett cél felé, sőt Magyarország újabb pusztulását készítette elő”. Az igazságosság követelményét sosem feledő szerző azonban azt sem hallgatja el, hogy Bethlen István később felismerte a hitleri Németországgal kötött szövetség veszélyeit, s maguk a németek is a velük szemben ellenséges politikusok közé sorolták őt.

Gratz érthető módon tág teret szentel a jobboldali radikalizmus és a fajvédelem térnyerésének, amely őt, a liberális eszmék vonzáskörében felnőt, a polgári szabadságjogokhoz és a parlamentáris demokráciához ragaszkodó politikust súlyos aggályokkal és lekűzdhetlen ellenszennvel töltötte el. Ezt a Magyarországot tragédiájának egyik okozójává vált irányzatot elsősorban Gömbös Gyulában, Imrédy Bélában és a hozzájuk képest jelenték-

telen, groteszk figuraként bemutatott Szálasi Ferencben látta megtestesülni. (A német megszállás után miniszterelnökké kinevezett Sztójay Döme csak Hitler akaratának korlátolt és elvakult végrehajtója volt a számára. Teleki Pálról ellenben az őszinte elismerés hangján nyilatkozott, „európai műveltségű, józan belátású és éles szemű” férfiúként jellemezve a néhai miniszterelnököt, „akinek okossága sokszor megközelítette a bölcsesség színvonalát”.) Úgy látja, hogy az ország sorsának előbb kedvezőtlen, majd gyászos alakulásáért igen nagy mértékben Gömbös Gyula volt a felelős. Az egykori vezérkari századost jó taktikusként, ügyes szervezőként és a politikai intrikák „mestereként” írja le, aki „bizalmat tudott ébreszteni maga iránt”. Ezek a tulajdonságok azonban inkább veszedelmesnek bizonyultak egy olyan politikusnál, akinél a hiányzó államférfiúi képességeket a határtalan becsvágy, a túltengő önbizalom és a vezéri elhivatottság „helyettesíti”, s aki a „meglehetősen kis szellemi poggyásza” miatti hátrányokat demagóg szólalmok és jelszavak hangoztatásával kívánja kompenzálni. Gratz szerint Gömbös politikai öröksége terhes és káros volt az országra nézve: az ő bűne, hogy fölerősödtek a szabadságeszmények ellen ható, a jogbiztonságot veszélyeztető tekintélyuralmi tendenciák, megindult a közélet „rettentő elbürokratizálódása”, kialakult „a frázisok és demagóg ígéretek kultusza”. Legsúlyosabb vétkének azt tartja, hogy Magyarország sorsát egyre inkább összekapcsolta a veszébe rohanó Német Birodalommal: „Nagy részben az ő politikájának gyümölcse volt, hogy Magyarország mindinkább elmerült a Németországból felénk zúdult nemzetiszocialista áradatban, hogy messzemenően azonosította saját érdekeit Németország érdekeivel, sőt jóformán teljesen alárendelte ... a magyarság akaratát és erejét a német érdekeknek...” Nem térhetünk ki e helyt annak a részletekbe menő vizsgálatára, hogy Gömbös valóban ily nagy felelősséget viselt-e a németektől való függőség kialakulásában és elmélyülésében, azt azonban lezögezhetjük: Gratz Gusztáv emberi és politikusi habitusát mi sem jellemzi jobban, mint az idézett szigorú ítélet.

Hasonlóan sokatmondó, amit a nyilasmozgalomról és vezérérről ír. Szálasi „zavaros fejű, félig művelt, minden politikai ismeret nélküli” emberként jellemzi, aki „tudatlanságát és jelentéktelenségét homályos és érthetetlen szavak és frázisok mögé rejtette el”, mondandójával komoly kétségeket ébresztve az iránt, hogy „ép-

eszű embernek lehet-e tartani". A nyilasok táborában több, egymáshoz fölöttébb hasonlító csoportot regisztrál: a rendzavarásra mindenkor kész „városi csőcseléket”, a nácizmus és a fasizmus eszméi iránt fogékony, „félművelt” középosztálybeli elemeket és a „becsvágyókat”, akik megfelelő képességek és tudás híján az általuk keltett felfordulás és zűrzavar révén akarnak „felemelkedni”. Figyelmet érdemlő megállapítása, hogy a nyilaskeresztes zászló alatt olyanok is felbukkantak, akik „jól érezték magukat az 1919. évi forradalmi események légkörében, és visszakíváncoztak abba”. A csaknem mindig higgadtan fogalmazó Gratz a nyilasokról csak a megvetés és az utálkozás hangján tud szólni.

Bizonyos, hogy Gratz Gusztáv nagyszabású, gondolatgazdag s nem utolsósorban forrásértékű munkája nem lebecsülendő hozzájárulást jelent a magyar történelem e sokat vitatott és kétségkívül sokarcú korszakának a megismeréséhez. A historiográfia művelői és a történelem iránt érdeklődő olvasók szerencsésnek mondhatják magukat, hogy a kézirat a több évtizedes látszat-lét után előkerült rejtékéből, s immár könyvként éli tovább az életét.

(Gratz Gusztáv: Magyarország a két világháború között Osiris Kiadó Budapest, 2001)

G. KOVÁCS LÁSZLÓ

Ch. Képzőművészetek X 809

ÉLET ÉS MŰ EGYMÁSBÓL TÁPLÁLKOZIK

12: Sturm Zimlő

Szerb Antal tizenhárom éves korától majdnem haláláig vezetett naplót. Feljegyzései azonban nem folyamatosak, látszik, hogy nem az alkotás kedvéért ír, hanem egy-egy problémát követ nyomon. Távol áll tőle az események pusztá rögzítése. Az egyes részek között hónapok, évek maradnak ki, és mindegyik egy-egy önálló életszakasz kérdéseire koncentrálnak.

A kamasz a cserkészmozgalomtól kap olyan ösztönzéseket, amelyek életelvei átgondolására indítják. A közösség, a szervezetség, a kereszténység élménye számos, gyakran ellentétbe kerülő késztetést szabadít föl benne. Egyszerre jelentkeznek az erotikus vonzalmak, az uralmi vágy, a tisztaság igénye, és ezek a lelkiismeret-vizsgálat szókimondó őszinteségében találkoznak. Az önállóság igénye, a rendszerességre épülő napirend, az életvitel tudatosága ekkor szilárdul meg, és mindez fontos marad egész életében.

Igyekszik rendszerezni és helyükre rakni a dolgokat. Megragadó az a naivitásában is nagyszerű törekvése, hogy az érzelmeket és magatartásfajtaikat elkülönítse, megnevezze és kiismerje. „Megfigyelem magamban a gyermeki szeretetet és fejlesztem” – írja például. De a szellemtörténeti beállítottság formálódását is láthatjuk a személyiség alkotórészei iránti rendszerező figyelemben. Gyakran tart leltárt, amelyekre már ekkor jellemző, hogy az elvek helyességét nem csak belső logikájukon méri le, hanem közérzetelakító hatásukon is: „Mennyivel lettem jobb, mióta cserkész vagyok? – I. Önállóságra törekszem. – II. Elveim vannak. – III. Udvarias lettem. – IV. Jókedvű vagyok. – V. Munkámat lelkiismeretesebben végzem el. – VI. Kész vagyok másokon segíteni. – VII. Lelkiismeret-vizsgálatot tartok, és ha hibát fedezek fel, igyekszem leszokni róla.” A rendteremtés vágya néha alulmarad az érzelmeik és jelenségek kavargásával szemben. Kamaszos szertelenséggel, paradoxonokban tobzódva fejezi ki ezt az állapotot az 1917-es rövid fogalmazás, az *Írni akarok*. De ebben is van megfontolandó: „Az emberi életnek hármasszoros mozgatója van: az egyik a fénybe öltöző lustaság. (...) A másik ok a dicsvágy. (...) De a harmadik mozgató: a test derékán alul.” A következő, a tulajdonképpeni naplók közé iktatott kis fogalmazás – *Kölcsey emlékbeszéde Szerb Antal Kristóf sírja fölött* – a játékos stilizálás és az életösszegzés helyzetének fikcióját fölhasználva próbál gátat szabni a világ meghatározhatatlan sokszínűségének. Az 1918-as napló pedig a cselekvés, elsősorban a magatartásmódokkal való kísérletezés programját követi nyomon.

A napló stílusa és szemléletmódja igazán az 1920-tól kezdődő feljegyzésekben válik éretté, mind az események bemutatását, mind az elmélkedéseket tekintve. Szerb Antal 1920 és 1924 között vezette a naplóját a legrendszeresebben. Ekkori feljegyzései a jelen kötetben kétszáz oldalt tesznek ki, szemben az ezt megelőző hatvannal (bár ez a gyorsírásos oldalak megfejtésével majd a duplájára bővíülhet), és szemben az 1927 és 1943 közé eső időszak alig húsz oldalával. A naplók középpontjában az elmélkedéseken kívül az egyetemi évek eseményei állnak: találkozások, irodalmi tervezgetések (például a Barabások társaságával), és mindenekelőtt a szerelem. A naplóban egy folyamatosan alakuló személyiség nyilatkozik meg, tehát az ekkor nyert belátások nem terjeszthetők ki automatikusan az egész életműre. Ugyanakkor tagadhatat-

lan az életmű folytonossága is, így az író egykori önmagától való elhatárolódását is fenntartással kell kezelni, ez legalább annyira stilisztikai fogás és pillanatnyi hangulat kérdése, mint tárgyilagosság eredménye. Ezt bizonyítja, hogy két év múlva a *Könyvek és ifjúság elégiája* sokkal nosztalgikusabban idézi meg, és egyben értelmezi is egykori önmagát, mikor szellemi útkeresése történetét négy korszakra osztja.

Szerb Antal talán ezekben a feljegyzésekben szánja a legtöbb fáradságot arra, hogy az életcélokat meghatározó alapfogalmakat tisztázza. Nem elvont rendszert épít, hanem saját életére is vonatkoztathatót. Számos csomópontja van eszmélkedésének: kultúra és életvágy, szépségvágy és kereszténység, férfi és nő, irodalom és valóság viszonya. Vágyik a – katolikus – hitre, de annak teljességét nem tudja vállalni: „Addig igazi keresztény nem lehetek, míg a szépség iránt való tiszta és – csalhatatlanul érzem – helyes szeretetemet valami módon pogánynak tudom, és nem tudom összhangba hozni hitemmel.” Az összhang egyik ígéretét a személyiség fejlődése és a platonista szemlélet együtt kínálja: „a harmonikusan kiművelt ember, aki belső egysége segítségével a világot is egységesen éli át, az ideák világát elsősorban értve, a vallás, a tudomány, a művészet szintézisét.”

A napló egyik alapfeszültsége az életvágy és az élettávolság igényének egyidejűsége. Akarja a szenvedélyt, de szenved az azzal járó kiszolgáltatottságtól. Szomjazza a kultúrát, de fél annak önmagába záródásától. A szellem és a szenvedély erejét egymáson próbálgatva keresi az erősebb létet. Célja egy új személyiségeszmény kidolgozása: „Az Új Ember feltétlenül a nagyobb szeretet embere lesz, nem valami nietzschés Übermensch, mert hiszen eddig minden Új Ember: a plátói görög, a buddhista, az ókeresztény, a chassidin stb. a nagyobb szeretet és a mélyebb öntudat embere volt.” A szeretet tulajdonképpen a szenvedély és a vágy személyessé nemesedése, az öntudat pedig a szellemé, a kultúráé. Nem csak elmélkedik a „nőtiszteletről és újlavagiságról”, hanem feljegyzései tanúsága szerint valós kapcsolataiban is küszködik az érzelem eszményítésével.

Az öntudat is egyik kulcsszava lesz. Az értelmes élet feltétele, valami olyan logika alapján, hogyha az élet értelmes, akkor minden szintjén érthető kell legyen. Illetve talán nem is érthető, hanem személyes jelentősége kell legyen: „Magasabb szempontból a dolgok

akkor veszik kezdetüket, amikor létezésük tudatára ébrednek. Amit önmagamban nem tudok öntudatra, tehát kifejezésre juttatni, az csak a kislányok számára van: látja, Tóni, én néha olyan különös dolgokat gondolok, de nem tudom, nem tudom elmondani őket. (...) De természetesen van valami objektíven az emberben, mélyebben fekvő, mint a világnézetek és öntudatos élmények – ez sincs olyan mélyen, hogy az öntudat odáig le ne tudna hatolni. (...) ha erre nem eszmélhetne rá, és ilymód nem élhetné át, akkor hiába volt minden és céltalan az élet.” Az öntudatos ember célját egy többször idézett Walter Pater-mondat összegzi (ami lefordítva így hangozhatnék): „Mindig finomtűzű, drágakószerű lánggal égni”.

Az öntudatos és szeretetteli élet a belső szükségyszerűség érzésével és elfogadásával jár, és végeredményben boldogságra vezet. Ehhez az érzéshez kapcsolja etikáját is: „Ethikai erő az egyén *szükségyszerűen-itt-létének* érzése”. Szerinte a saját magunkkal szembeni kötelességekre – az egyének különbözősége miatt – nincsenek általános normák, a mások iránti kötelességeket pedig három csoportra osztja. A patriarchális ethika a család, a szociális ethika a társadalom viszonyait szabályozza, ezek szükségyszerűségén alapul. A legmagasabbrendű a harmadik, a kozmikus ethika, amely az ember „ kozmikus-itt-létének szükségyszerűségét” érzi át, ugyanakkor már „nincsenek előírott törvényei, csak irányvonala: erre! és parancsolón: indulj!” Szerb Antal az útonlévő, a tanuló meghatározásába valószínűleg önmagát és kora szellemi embereit is beleérti: „A tanulóra ugyan még kötöttségek a társadalmis kötöttségek, de immár nem foglalják magukba teljes ittléte szükségességét; az ő ittléte már kozmikus szempontból is szükséges.” Szerb Antal tehát az emberi lényeket a fejlődésképességben, a megvalósítható lehetőségekben látja.

Közel áll hozzá a reneszánsz nagy olasz gondolkodója, Pico della Mirandola, akiről egyik első elbeszélését írta, és akit naplójában is emleget. Talán a szép nevű olasznak sikerült az ember előtt kínáló távlatokat a legszemléletesebb sémába egyszerűsíténi, miszerint az ember Isten és állat között áll, de nem maradhat itt, hanem vagy fölfelé kell emelkednie, vagy lefelé süllyed. Szerb Antal ezt az alapsémát igyekszik tovább árnyalni, például az „állatot”, az emberi ösztönöket nem kiiktatandónak tartja, hanem átértelmezendőnek, mely a maga helyén a fölemelkedés segítője: „Az állat az erdőben él; az erdőben él a tündér (...) Egy vonás választja

el az állatot a tündértől; egy vonás, s az ember lelke rajta. (...) Az állat bennem a tündért akarja, nem éri el, csak akarja”.

Az író szembeállítja a szükségszerűség belső elfogadását a kívülről ránk nehezedő, nagybetűs „Szükségszerűség”-gel. (Ennek egyik formája a társadalom, amelynek se kapitalista, se kommunista, se egyéb, kora által felkínált változatával nem tud azonosulni.) A külső valóságot és a hozzá való eleve adott viszonyunkat szerinte elsősorban a „Faj” határozza meg. Ebből a szempontból értelmezi a zsidóságot mint származási és vallási közösséget. Véleménye szerint a kereszténység elszakad a Szükségszerűség világtól, illetve arra törekszik, hogy azt némileg megnemesítse, a zsidóság viszont számot vet a romlott valósággal, és berendezkedik benne. A keresztény tökéletességre törekszik már most, és hiszi, hogy átléphet a teljesség, a szellemi világába, a zsidó kiegyezik a tökéletlenséggel, mert nem hisz olyan teljességben, amely csak szellemi. Számukra a tökéletesség csak akkor megcélozható, ha a reális világ is fölszabadul. Szerb Antal naplóiban zsidóság és kereszténység gyakran visszatérő téma, a szerző változó hangoltsággal származása és eszményei különbségét tudatosítja általuk.

Már az elmélkedő részek (igen töredékes) felvillantása után is több következtetés vonható le. A különböző feljegyzések egységes szöveggé állnak össze, és így műként is értelmezhetőek. Az egységet az életút folyamatossága mellett a gondolkodás összefüggő folyamata biztosítja. Világnézetileg és esztétikailag is értékelhető. Az elmélkedés azáltal válik élményszerűvé, hogy az elvontat mindig konkretizálni tudja, vagyis életkérdésként nyilvánul meg a gondolkodás.

A napló stílusára is jellemző a Szerb Antal egyéb műveiben megszeretett könnyedség és játékoság. Szemléletes képek, ötletes fordulatok, ironikus megállapítások, élénkítő ritmusváltások, tény és képzelet, elbeszélés és elmélkedés vegyítése mellett fontos szerepe van ebben a műfaji sokszínűségnek. A kimondott naplófeljegyzéseken kívül a szerző felhasználja többek között a vallomás, az emlékbeszéd, a fiktív levél, a traktátus, a mese, a novella, az aforizma lehetőségeit, sőt több saját versét is beiktatja a szövegbe.

De miért ír egyáltalán naplót? Szerb Antal tudatossága itt is elébe megy a kérdésnek, és maga keresi a választ: „A napló célkitűzése: 1. Emléket adni magamnak ifjúságom elfutó napjairól. 2. Fogalmaimat tisztázni a kifejezés által. 3. Leszögezni szellemi életem

leszögezhető eredményeit. 4. Törekedni a nemes önismeret felé. 5. Vallomást tenni magamról. 6. Ellenőrizni és számon tartani munkálkodásomat, amíg nappal vagyon." Az egyik újrakezdés után pedig csak ennyit ír: „Naplót fogok vezetni újra – hogy formát adjak életemnek.” Talán nyersanyagot is várt tőle későbbi művek számára. Én a tisztázás szándékát érzem elsődlegesnek. A rázúduló olvasmányélmények és az ifjúkorral jelentkező személyes érzelmek-tapasztalatok mibenlétének, jelentőségének és viszonyainak feltárása és lehetőség szerinti uralása látszik a fő célnak. A szerelmi élménynek is nem kis mértékben az a tétje, hogy próbára tegye az öntudatos megértés erejét a szenvedély kavargásával szemben, a megfogalmazás és az értelmezés által szellemivé változtassa azt, ami elemi erőként lép föl. De ellentétes irányból is közelíthetünk. A szellemet megóvja a pusztá játszadozássá sülydedéstől, azáltal hogy a szenvedéllyel szembesülve ráébred személyiségmegtartó feladatára. Ez a szembesítés egyúttal az addig sokszor céltalan, mindenevő műveltségnek is irányt ad. Hiszen a műveltség csak a személyes életproblémák távlatába állítva nyeri el igazi jelentőségét. Az életproblémák felismeréséhez önálló élettapasztalat is kell, innen az az élménysóvárság, amely különösen az ifjúságra jellemző, és amelyre a fiatal Szerb Antal is többször utal naplójában (például így: „Vissza akarok térni a közvetlen, eleven élethez, a fantázia, absztrakciók, spekulációk világából”).

Az étellel való találkozás érzését elsősorban az emberi kapcsolatok kínálják. Ember és ember kapcsolatát olyan kulcsszavakkal igyekszik megközelíteni, mint *vox humana* (emberi hang), lelkesülés, nevelés, formaadás. A *vox humana* a bensőséges, személyes megértés vágyát jelzi. Főleg szerelme kapcsán merül föl, de volt tanárával összefüggésben is használja: „ha vele vagyok, hallgatag leszek, és ha beszélek, nem találok meg a drága *vox humana*t, úgy beszélek, mint leányhoz szokott fiú, akárki”, „De Ange drága-szép, és így is szeret kicsit a maga módján, és azt mondja, ő emberinek érzi hangomat”, „megtaláltuk a *vox humana*t”, „Délután Sík úrral sehogysem tudunk emberi hangot találni”. A lelkesülés örök értékeket is feltételez: „lelkeknek egysülni csak egy mód: lelkesülni”, „Már pedig a lelkesedés a szívárványhíd, mely véges ember-mivoltunkat a végtelen értékekkel összeköti. (...) A lelkesedés uszályként hordoz maga után kifele hatni akaró tulajdonságokat – a lelkesedő ember sosem önös.” Föl-

vetődik néha az a – demiurgoszi hatalmában tetszelgő – gondolat, hogy az igazi társ nincs meg, hanem létre kell hozni, a társra találás nem ráismerés, hanem emberformáló nevelés: „Itt csak egy kiút van: nevelni magam mellé valakit”, „nagy színésznőt nevelni belőle, legszebb produktumom volna”.

Gyakori téma a formaadás is, a legkülönbözőbb területeken. A forma a kifejezés, és ezáltal az öntudat, a személyiség, a művészet, a szellem egyik feltétele. Szerb Antal tulajdonképpen hivatását is a formaadásban, a külső és belső káosz öntudatra hozásában, megnemesítésében találja meg. Ezért is vonzódik annyira a stílusművészet nagy korszakaihoz, az erasmusi humanizmus-hoz és a francia rokokóhoz.

Szerb Antal számára a művészi forma lehetősége az élethalakítás valóságát bizonyítja. Az életmód, a világszemléleti beállítottságok is szellemi lehetőségek érvényesítését jelentik, amelyeknek a legkételesebb felmutatása az irodalom, de az igazi tétje mégiscsak a saját életünk. Élet és mű egymásból táplálkozik, egymást tükrözi. A mű (létrehozása, befogadása) is része életünknek, és életünk akkor kap értelmet, ha kifejezhető és érdemes a kifejezésre. Ez a belátás fogadtatja el Szerb Antallal a szellemtörténeti irodalom-szemléletet. A stílusokat, műveket életmódban és mentalitásban megnyilvánuló különböző szellemi beállítottságok kifejezőjének tekinti. (Ez tulajdonképpen valláspótlék is, ami az Egy létét feltételezve lemond a közvetlen szembesülésről és a teljes elkötelezettségről, a szellemig visszavezethető megmutatkozások kutatása révén mégis kapcsolatban marad Vele, úton van Hozzá.) Eszerint ugyanazok a szellemi típusok irányítják a tudományt, filozófiát, művészetet, kultúrát, életmódot és a személyiséget, ezért ezek kölcsönösen értelmezhetik egymást. „Amíg kultúránkhoz hűek maradunk, önmagunkhoz vagyunk hűek” – írja a *Magyar irodalomtörténet* előszavában. A kiindulópont és a mérce a személyesség, vagyis az élményszerűség. Ez segít elkülöníteni az élet minden területén a valódi kérdéseket az álproblémáktól. Az unalom az álproblémák velejárója. A problémák fontosságának mérlegelését a napló a szubjektív értékelés körébe utalja: „az objektív kritériumok kisebb fontosságúak, mint a két szubjektív kritérium: a világnézeti szempont (...) és a műélvezés szempontja”. Természetesen ez nem jelenti Szerb Antalnál sem a konkrét elemzés elhanyagolását, hiszen tisztában van azzal, hogy az „objektív kritériumok” mellett lehet való-

jában érvelni. Az élmény az író számára identitásteremtő erő is, amely élővé teszi a múltat, bekapcsol egy hagyományba és ezáltal egy közösségbe. A magyar irodalom történetének már idézett előszavában írja: „A közös kultúra, a közösen átélt emberi értékek tartatják csak össze a sokféle szétszórt magyart.”

Szerb Antal sok megjegyzése utal arra, hogy vonzza a világ ket-
tősségként való felfogása, miszerint két erő küzdelme vagy szövet-
sége határozza meg az életet. Az egyiket egy helyen „Titok”-nak
nevezi, amely az élet forrását és fenntartóját jelöli, és a természet-
ben, a szenvedélyben nyilatkozik meg leginkább. A másik az értel-
mező és alakító szellem. Férfi és nő viszonyát is ebben a rendszer-
ben határozza meg kései feljegyzéseiben. 1943 áprilisában írja:
„A férfiak detektívregényeket olvasnak, a nők szerelmi története-
ket. A férfiakat a Titokzatos vonzza, a nőket nem, mert ők egyek
a Titokkal, a Természettel, a Lényeggel, a férfi pedig mindig kívül
áll rajta, főleg a természetben.” Szerb Antal ebben a kérdés-
ben tehát csatlakozik ahhoz a nagy hagyományú, többek között
madáchi nézethez, miszerint a nőket elsősorban a külső hatások
alakítják, ösztöneik és érzelmeik a titokzatos természeti (vagy
hasonlóan kényszerítő) erők lenyomatává teszik őket. A férfi vi-
szont ellen tud állni a természetnek. Ez nem jelenti azt, hogy nél-
külözheti azt. Viszont szellemi beállítottsága következtében értel-
mezheti, megsúrheti, önmagához alkalmazhatja. A férfi ebből
a szempontból mágus és költő: „Mind a kettő 'felidéz', felidéz egy
realitást, amely másképp reális, mint az 'objektív' realitás. A má-
gus egy szellemet, a költő egy emléket, bánatot”. A férfi és a költő
feladata tehát az, hogy az élet nyers tényeit a szellem segítségével
megnemesítve építse be személyiségébe: az eredetileg személyte-
len és az emberrel szemben ellenséges vagy közömbös erőket sze-
mélyessé tegye. Az emlék és a bánat a természet korábbi megszeli-
dítéseit idézi fel, tehát célt és módszert ad a szembesülésnek.
A férfi úgy fogadja a Titkot, mint feladatot. Olyasmit, amit szelle-
mivé kell tennie, tökéletesítenie kell (tehát nem megsemmisíteni
vagy elkerülni). Természetesen a szellem is rászorul ellenlábás-
ára. Egészségtelen túlsúlya mutatkozik meg például az elit buká-
sában: „Az elitnek az a tragédiája, hogy az eszméket nem igaz-
ságtartalmuk, nem hasznosságuk, hanem nívójuk, előkelőségük,
eredetiségük és a kifejezés szempontjából ítéli meg”. Természe-
sen az alkotásnak ez az egyszerre férfias és költői rendje csak az

egységesnek, értelmesnek elképzelt világban lehetséges. Az egységet nélkülöző világban az impresszionizmus értékelődik fel: „Az impresszió nem a nem létező egységet akarja kifejezni, hanem a részeket önmagukban és önmagukért, ahogy átéljük őket (...) Tehát: kikapcsolni a költészetből a logikát; ne rendszerezzük, platonizáljuk, hanem ábrázoljuk meg a chaotikus és elsősorban értelmetlen életet.” Ez is az 1943-as év feljegyzése. Úgy látszik, élete végéig nem dőlt el Szerb Antal számára az eszményvágy és a kiábrándulás küzdelme.

A napló műfaj egyik még nem érintett jellegzetessége, hogy töredékessége, szubjektivitása által felkelti a teljesebb megismerés vágyát. Ezt az igényt elégítik ki a könyv függelékében közölt kisebb írások. Az előszó lényegretörően igazít el a filológiai tudnivalókat illetően. Két apró pontatlanságra kell csak felhívni a figyelmet: van olyan, hogy az idegen szóhoz nem az első előfordulásakor kerül lábjegyzet; a másik esetben nyilvánvaló félreolvasásról van szó: a kézirat ismerete nélkül is biztosra vehető, hogy a szerelemről szólva Szerb Antal nem Hohe és Niedere „Miené”-t (magas és alacsony ábrázatot), hanem „Minné”-t (szerelmet) említ.

(Szerb Antal: *Naplójegyzetek (1914–1943)*, Bp., Magvető, 2001)

h. Szepiető

STURM LÁSZLÓ

h: Brenner kéns

Y 327.3 (43)

an: ŐSZI SZEZON BERLINBEN

A berlini magyar politikai és kulturális jelenlét építészeti látványos megerősödésére, a nagykövetség Wilhelmstrasse és Unter den Linden sarkán épült új házának szeptember 11-én történt megnyitására tragikus árnyékot vetett a New York és Washington elleni terrortámadás. Ennek ellenére a nagykövetség elfoglalta helyét a berlini kulturális életben, többek között egy nagy sikerű irodalmi esttel, amely Berlin és Budapest irodalmi kapcsolataival foglalkozott, valamint Esterházy Péter felolvasásával a *Harmonia Caelestis* nemrég megjelent német kiadásából.

A porosz jubileum körüli rendezvénysorozat (lásd Magyar Szemle 2001. október) még véget sem ért, Berlinben az őszi kiállítási évad máris egy sor más témával foglalkozik. Az Új Nemzeti Galéria épületében Andy Warhol-retrospektív kiállítását láthat-

A berlini magyar politika és kulturális jelenlétéről Berlinben

KÓRHÁZ ÉS RENDELŐINTÉZET ELŐRE KIHELYEZETT
MŰTŐBLOKKAL
ÉS KISZOLGÁLÓ ÉPÜLETEKSEL

tuk. A nem régi avantgárd furcsán avított hatást kelt. Annál eleve-
nebb, aktuálisabb a galéria építésének, Mies van der Rohé-nak
szentelt kiállítás a Bauhaus-archívum épületében. A Bauhaus az
utóbbi évtizedekben a recepció meglehetősen hullámvasútját járta
meg Németországban: a harmincas-negyvenes évek diktatórikus
és háborús kényszerszünete, majd az ötvenes évek, a „Zweite
Moderne” hallelujája és a hatvanas-hetvenes évek epigonális ella-
posodása után a nyolcvanas évek „Feszítések meg!” ordításainak
elcsendesedése óta úgy tűnik, végre megérett a tárgyilagos értéke-
lés kora. A kiállítás súlypontja Mies van der Rohe igazgatói tevé-
kenysége a Bauhausban Walter Gropius utódként, ma is példa-
mutatóan igényes oktatási céljaival. (A kiállítás 2002. március
11-ig még megtekinthető.)

Egy eredetileg úgyszintén építésznek indult művész, Ernst
Ludwig Kirchner grafikáiból mutat szemelvényeket a Brücke-
Museum. Noha történetesen majdnem egyidejűleg a részben
helyreállított drezdai királyi palotában nagyszabású expresszio-
nista kiállítás nyílt meg, a berlini gyűjteménynek bőven maradt
kiállítanivalója. Megkapó az elegánsan, egyetlen mozdulattal oda-
vetett kávéházi hölgycsoport-sziluett, a Potsdamer Platz nagy-
városi ember-autó-neonreklám-kavargásának ragyogóan megfe-
lelő, szaggatott duktussal ábrázolt fametszetsorozat. Kirchner és
művészársai – Erich Heckel, Karl Schmidt-Rottluff, Fritz Bleyl –
Drezdában kezdték pályafutásukat, többek között Fritz Schuma-
cher későbbi hamburgi főépítész és Werkbund-alapítótárs tanítvá-
nyaiként, de a rezidenciaváros (akkor még ép) barokk hangulatát
hamarosan szűknek érezték, a német birodalom amerikai tempó-
val növekvő új metropolisa, Berlin, hamarosan mágikus bűvkö-
rébe vonta őket. A sors furcsa fintora, hogy mindennek jelképe,
a Potsdamer Platz, 1945 óta a város kellős közepén néma pusztaság
volt, míg a „zweite Gründerzeit” nem keltette új életre mar-
kás épületegyüttessel, köztük két toronyházzal – bízunk benne,
hogy immár békésebb sorsral, ami manapság, a felhőkarcolók
elleni terrortámadások korában sajnos egyáltalán nem magától ér-
tetődő.

Egészen más, első pillantásra szinte száz évvel korábbi világba
vezeti vissza a látogatót a Kolbe-Museum kiállítása, amely viszony-
lag kevés, igényesen válogatott kiállítási tárggyal a náci korszak
szobrászatát mutatja be. Az intim hangulatú, Georg Kolbe lakóhá-

zából és műterméből bővítéssel keletkezett múzeum a klasszikus modern szobrászat expresszionista vonulatának szellemi letéteményese – körülbelül egy éve Wilhelm Lehmbruck műveiből mutatnak kiállítást –, de határterületekkel is foglalkozik, mint éppen a nemzetiszocialista művészet kényes témájával. Vegyes érzelmekkel sétál a látogató Arno Breker monumentális, kissé vértelenül klasszicizáló, viszont annál mesterkéltbben bárgyú-brutális arcú férfialakjai között. A szocialista realizmus hasonló alkotásainál legfeljebb annyiban elviselhetőbbek, hogy valamilyen furcsán, torz módon mégis mentesebbek a közvetlen politikai propagandától, mint a sarló-kalapácsos munkás-paraszt hősök. A katalógus súlyt helyez arra, hogy a kiállítás célja nem kizárólag a náci propagandisztikus szobrászat bemutatása vagy pláne felértékelése, hanem a korábbi, idealista tradícióból fakadó szobrászat továbbélésének vizsgálata a náci uralom alatt. Ennek köszönhetően néhány szobor mégis kiemelkedik a szakmányból – a Gerhard Marcks által alkotott, úszósapkáját fejére húzó, keresztbe tett lábú úszónőalak szinte befelé néz, a verseny előtti koncentráció pillanatát nagyszerűen ragadja meg. A kortárs művészeti folyóiratokból mutatott szemelvényekből érdekes történelmi adalékokat tanulhatunk: azt, hogy Ernst Barlachnak néhány publicisztikai követője meg próbálta győzni a náci kultúrfunkcionáriusokat arról, hogy az expresszionizmus a valódi nemzetiszocialista művészeti irányzat, valamint azt, hogy Arno Brekernek a megszállt Franciaországban óriási sikere volt...

BRENNER JÁNOS

K: Kesztyűs Gyula

+ 732:061 tm. tika

ÁRRAL SZEMBEN

+ 069 műszemél

A kilencvenes évek magyar képzőművészetében megsokasodtak azok az új képfajták, melyek jórészt a 20. század végének informatikai, kommunikációs forradalmához köthetők. Elsősorban a számítógépes technológiák, valamint a fotó és a videó műfajával kapcsolatba hozható új művészeti jelenségek az addigiaktól eltérő, teljesen új helyzetet teremtenek műtárgy és közönség között.

Az alapvető változás okai elsősorban az új képfajták sajátos, belső tulajdonságaiban rejlenek. A digitalizált kép eddig nem ta-

Kesztyűs Gyula kiállítási-
sától a Plain-air
címmel

pasztalt mértékben távolodott el az általa láthatóvá tett motívumtól és témától. A digitális kép akár egy számítógép ügyes programjával is elkészíthető, oly módon, hogy a képen ábrázolt tárgy, vagy téma egyetlen elemének sem kell a tárgyi valóságban megfelelést lennie. Az ábrázolt motívum és annak képe közötti viszony már semmi másra nem utal, mint a képet létrehozó médium léte, természetére.

A jelenségben rejlő sajátosságot a képnek az ábrázolás tárgyától való ellenőrizhetetlen elszakadása jelenti. Ez sem új keletű jelenség. A természetes észlelés közvetlen módjának történelmileg a teleszkóp és más optikai műszerek, valamint a természet matematizálása – mely Galilei nevéhez köthető – vetett véget. Az előbbieket megjelenése a természetes észlelésbe vetett hit fokozatos elvesztését jelentette, míg az utóbbi egy másfajta igazságot mutatott fel. A látás igazságát többé nem a szem szavatolja, hanem a műszerek és az azok hitelességét állító tudományos értekezések. Ugyanezzel a folyamattal párhuzamosan kialakult az észlelés „logisztikája” is.

A kiállítás címadó kifejezése a 19. századi képzőművészet történetének egyik meghatározó terminusa. A jól ismert jelenség azt a festészeti szemléletváltást jelöli, amikor a művész műteremhez kötött munkáját részben vagy teljesen a szabadba, a megfestett téma eredeti közegébe helyezi át. A műtermi munka laboratóriumi sterilitását a természet közvetlen közegével cseréli fel az alkotó. Kiiktatva munkájának évszázadok alatt felhalmozott gyakorlati hagyományát – a festmény motívumának elszigetelését közegétől –, eredeti életterébe helyezi vissza megfigyeléseinek tárgyát.

Ez a folyamat első pillantásra a látás feltételeinek és viszonyainak a 17. században felerősödő módosulásával ellentétes mozgásnak tűnik. A plein-air festőinek szabadba vonulása mégsem eredményezte a természetes észlelés közvetlen módjának visszaállítását, sőt inkább – gondoljunk csak az impresszionisták optikai kutatásaira – maga is gyorsította a természettudomány analitikus szemléletének további erősödését.

Így van ez Konkoly Gyula művészetében is. Noha mai alkotásainak kiindulási pontja a fotó, stílusa mégis a plein-air, a természetelvű festészet felé közelít. Munkáiban nem alkalmazza az új képfajták nyújtotta lehetőségeket, sőt, inkább elzárkózik azoktól.

Talán, amint 19. századi elődei a műteremből, ő a digitális édenből menekül. Festői korszakok nyomában jár, az impresszionisták és nagybányaiak természetelvű festésmódját kutatja – napjainkban.

Konkoly vonzódása a különböző történelmi korstílusokhoz, művészekhez szinte egész életművében kimutatható. Tiziano, George de la Tour, Rembrandt stílusától Monet tavirózsáinak fellazított látványfestészetéig számtalan festői szemlélet inspirálta alkotásait. A művészettörténeti stílusok vagy neves festők törekvéseinek újraaktivizálása Konkoly festészetének ízig-vérig „pop-artos” alapvonásaival egészül ki. A megidézett stílusok, mesterek között – ahogy Keserü Katalin írja – „... kell léteznie egy rejtett művészettörténeti kapcsolatnak, amit eddig csak ő vett észre. Ez tán az intenzív festői-ség (érzékiség), ami fény, szín, forma, anyag (festék és más) együtteséből, vászonra kerülésük módjaiból születik ...” Ez a festői látásmód hol frivol humorral, hol a festői részletek – a „festék és más”, a gesztusok – erőteljes, néhol már-már szinte visszatetszést kelthető, zavarba ejtő túlhangsúlyozottságával párosul. Konkoly mindig képes aktualizálni, valami érzéki többlettel elhalmozni kiindulási pontjának látványát, legyen az akár Monet tava, vagy akár a szemé elé táruló fői mező.

Konkoly technikáját nyugodtan nevezhetjük virtuóznak. De képeinek tökéletes kidolgozottsága mindig magában hordoz egyfajta provokatív élt is. Nagyméretű vásznait távoli nézőpontra komponálta. A képek alá lépve alakjai, motívumai feloldódnak a méretek viszonylatrendszerében. Kiütköznek laza, néhol egészen vehemens gesztusai. Hol a plasztikus anyagszerűség, hol a szinte már lazúros, áttetsző finomságú ecsetkezelés válik szembe-tűnővé. Képeinek egységes összhatása állandó konfliktusban áll festésmódjának és anyaghasználatának ösztönös diffúz sajátosságával. Műveit éppen ez a részleteiben feszítő, de összhatásában tökéletes koherenciát alkotó látvány, tulajdonképpen egy vizuális csapda, teszi kifogyhatatlan élmények hordozójává.

A természet képe Konkoly festményeinek viszonyrendszerében túlhaladja az egyszerű rögzített látványszerűséget. Nem csupán a természet, a táj tökéletesebb megragadására tesz kísérletet, hanem túllépve a mimézis elvén, a festő rendelkezésére álló lehetőségek kihasználásával többletjelentéssel látja el megfestett témáit. A műveit jellemző, folyton váltakozó lüktetés által a természet virulens jelenségeire rímelő jegyekkel bővülnek munkái.

Képei a természet képének meghaladásából erednek. Forrásuk a táj látványa, melyhez rendre visszanyúl.

Ahogy Rubens, Velázquez, vagy Delacroix, úgy Konkoly is képes volt egyéni látásmódját a látványból, a fényből, a színből felépíteni. Szemlélete az öntörvényű festői hagyományokhoz kapcsolja művészetét, melyek önálló, évszázados, vaskos kulturális gyökerekkel rendelkeznek. Ehhez a tradícióhoz köthető például az olajfestés technikája, vagy az elődök munkáit tanulmányozók és az azok munkáit is túlszárnyalni vágyó életművek sokasága is.

Konkoly – miként a plein-air művészei –, mondhatni, árral szemben úszik. Hiszen napjaink új képkultúrájából ez a hagyomány szinte már teljesen kiveszni látszik. Az új képfajták természetrajza, az ábrázolt motívum és kép viszonyának felborulásával, önreprezentálásra szűkülő lehetőségeivel nem is törekedhet az ábrázolás tárgya és a kép közötti kapcsolat bemutatására. S ha kísérletet tesz is a festészet hagyományainak beolvasztására, szándéka rendre kimerül a technikai fogások elsajátításában. A festményt saját képére formálja, mert önmaga lehet csupán mondanójának egyedüli témája.

Festményeivel valamit visszalop ebből a megmerevedni látszó hagyományból Konkoly. A táj látványának, valamint az abból születő képnek a viszonyára épülő mozgalmas festőisége eleven lüktetéssel tarkítja motívumait. Eszközeivel állandó változatosságot tár a nézelődni vágyó elé, aki nem kíván különbséget tenni igaz és szép között.

(Plein-air – Konkoly Gyula kiállítása. Múcsarnok 2001. december 12. – 2002. január 13.)

KASZÁS GÁBOR

k: Gerezenes Rita

ai KORTÁRS ZENE A PESTI VIGADÓBAN

2 Mini-Fesztivál 2002

+ 78.0

„A zene lelki mélységet ad, választ az élet alapkérdéseire – a zene egy korszak lenyomata és hiteles tanúja. Talán hitelesebb, mint a fénykép vagy az írott szó. Mert a múltat jelenti, a gyökereket, s ugyanakkor jövődől. A zene a nemzethez való tartozást jelenti és az összes emberhez való tartozást. A zene mindenre képes.”

4 fesztivál programjának ismételtése

Durkó Zsolt e gondolatait a 10. Mini-Fesztivál műsorfüzete idézte 1998-ban. A zeneszerzőét, aki – a Magyar Zeneművészeti Társaság alapító elnökeként – megálmodta, létrehozta, s majd tíz éven át szervezte is a Mini-Fesztivált. Megteremtve a kortárs zene mára talán legrangosabb hazai rendezvényét.

Az idézett sorok fölött: „In memoriam Durkó Zsolt”. 1998 nemcsak a fesztivál egy évtizednyi történetének lekerékítését jelentette, de korszakhatárt is. Ez volt az első alkalom, amikor a Magyar Zeneművészeti Társaság tagjai minden koncerten egy-egy művének megszólaltatásával már csak emlékeztek az alapítóra. Ez volt az a mérföldkő, amely a maga sajátos szerepében visszatekintést sugallt, összegzést kívánt, s ugyanakkor – a közeledő millennium gondolkörében – előtekintésre is ösztönzött.

Hogy hogyan is kezdődött? Mindössze tizenhat, nemzetközi rangú művész, zeneszerző és előadó 1987 nyarán néhány hónap alatt létrehozta a Magyar Zeneművészeti Társaságot, az akkori zenei élet egyetlen alternatív szervezetét. A rendszerváltást később levezénylő demokratikus politikai pártok még nem jöttek létre; nem volt MDF vagy Fidesz, de volt MZT. E lendület szárnyán született meg a Mini-Fesztivál gondolata: mutassuk fel a magyar zene árnyékba borított, sokszor elfelejtett értékeit, melyek Európa s a nagyvilág zenei térképén az egyik magaslati hegyláncot jelenthetnék!

Akkoriban, a 80-as évek végén a magyar zeneszerzés hangja csaknem elnémult. Hetek, hónapok teltek el úgy, hogy a Zeneakadémia nagytermében 20. századi magyar szerző műve meg nem szólalt; bojkott alá került a kortárs lemezkiadványok java, röviddel utána a kottakiadás is. Ezzel párhuzamosan szinte légtelen teret vont a hazai sajtó majd egy évszázad zeneművészete köré. A szellemi értékítélet egésze sérült azzal, hogy egy-egy érték túlhangsúlyozódott, a többség viszont hallgatásra kárhoztatott.

A Magyar Zeneművészeti Társasághoz pillanatok alatt csatlakozott mintegy ötven előadóművész s vagy tucatnyi zeneszerző, akik olyan jelentékeny művészi-szellemi tőkét halmoztak fel, hogy annak kamatoztatása a kortárs zene javára szinte önként kínálta a magasrendű megszólaltatás lehetőségét.

Az első Mini-Fesztivál – 1989 januárjában – még maga a hőskorszak: a szórólapokat, plakátokat nemegyszer a társaság Kossuth-

díjas zeneszerzői ragasztgatják a buszmegállókra, a zenei intézmények hirdetőtábláira – hogy azután akár másnapra eltávo-
lítsák, leszaggassák azokat az új szerveződést gyanakvással fi-
gyelők „gondos” kezei. Maguk készítik, fénymásolt lapokból az
ismertetőket, de a rendezvényt máris patinás helyszínen, a Pesti
Vigadóban tartják. Mégis, már az első fesztivál különleges légkört
teremt; magas művészi színvonalával akkoriban magányos sziget-
nek tűnik.

Ettől kezdve minden év januárjának utolsó hétvégéjén sor ke-
rül a rendezvényre. Hogy a három-négy napon át zajló koncerte-
ken megszólaljanak azok a 20. századi, sőt már 21. századi értékes
külföldi és magyar művek, melyeket hazai hangversenyeken álta-
lában ritkán hallhatunk. A program szerkesztésekor információs
céllal egy-egy jellemző, ám esetenként kevésbé kielégítő irányzat be-
mutatásának igénye is felmerült. A műsor egésze mintegy belső
dramaturgiai szálra fűzve a felhangzó műveket a minőség, a felis-
mert érték eszményét szándékozott érvényre juttatni. Úgy, hogy
egy-egy hangverseny zenei részletei – a művek karakterét, tempó-
ját, előadói apparátusát, stílusát tekintve – szinte egyetlen kompo-
zíciónak illeszkedjenek egymáshoz.

E koncepció mentén a hazai zenei termésből évente reflek-
torfénybe kerül 15–20 alkotó: Lajtha Lászlótól Veress Sándorig,
Maros Rudolftól Soproni Józsefíg és Láng Istvánig, vagy a pá-
lyakezdő Horváth Barnabásig, Bánkövi Gyuláig. Természetesen
rendszeresen szerepelnek a társaság „saját” szerzői: Bozay Attila,
Balassa Sándor, Durkó Zsolt, Dubrovay László, Kocsár Miklós,
Pongrácz Zoltán, Szokolay Sándor s a díszelnök Farkas Ferenc
művei.

Mindjárt az első fesztiválon felhangzik például Lajtha László
gyönyörű *Charles d'Orléans*-kórusa, röviddel utána Veress Sándor
nagyszerű *Klarinétversenye*. A két alkotó neve ezekben az években
kezd ismét feltűnni a hazai koncertéletben. A válogatás azonban
nemcsak évtizedek történeti mélységei felé fordul, hanem a fiatal,
sőt a legfiatalabb generációk bemutatására is törekszik. S nemcsak
az alkotókéра. A Mini-Fesztiválok egyik karakterisztikuma a gene-
rációs oldás szándéka. Ennek szellemében a Vigadó pódiumán
együtt lép fel a pályája csúcsára érkezett, befutott előadóművész
s az éppen csak induló ifjú tehetség, akár egy-egy mű közös meg-
szólaltatásával is. Nemcsak olyan nagy nevű, a kortárs zene iránti

elkötelezettségükről ismert művészek szerepelnek, mint Kovács Béla, Körmendi Klára, Onczay Csaba, Ligeti András, Petró János, Drahos Béla, vagy énekeseink közül Csavlek Etelka, Meláth Andrea, de éppúgy például Körmendi Klára főiskolás tanítványai, s a legifjabbak, Szabó Dénes nyíregyházi csoda-kórusának tizenéves lányai.

A magyar alkotó- és előadóművészet mellett a Mini-Fesztiválon alkalmanként két-három ország kortárs zenéje is hagyományosan bemutatkozik, fél-fél koncert terjedelemben, a nemzeti zene eredményei mellett nemzetközi kitekintést is nyújtva. A magyar közönség így megismerkedhet a világ kortárs művészetének egy-egy képviselőjével, akár a legújabb irányzatokkal is. A külföldivel összehasonlíthatóvá, viszonyíthatóvá válnak ezáltal a hazai alkotóművészet értékei, nemegyszer fényes sikerei, melyek oly gyakran, oly szívesen alábecsültettek.

Megszólalnak a „megkerülhetetlenül” nagy egyéniségek művei, egy évszázad már klasszikusnak számító mesterei: a lengyel Lutoslawski, a francia Messiaen és Dutilleux, a finn Rautavaara, az olasz Dallapiccola és Petrassi, az angol Britten, akinek dalait az első fesztiválon énekelte Pászthy Júlia a feledhetetlen Garam Zsuzsa zongorakíséretével. A fényugaras emlékképek közé tartozik, amikor vagy húsz percen át improvizált egy szál zongoránál Zygmunt Krauze lengyel zeneszerző, varázslatosan; amikor porcelánselyem ruhájában a pódiumra kuporodott Dél-Korea énekesnője, hogy körülrakhassa magát harangocskák és csengettyűk tucatjával, melyekkel saját énekét kísérte. Vonósnégyes-együtteseink sora mutatta be a magyar zeneszerzés eredményeit: a Bartók, a Kodály, az Új Budapest Vonósnégyes, a Pro Camera, az ifjabb Auer, azután a Somogyi Kvartett. A fesztivál történetének ünnepi pillanatai közé tartozott, amikor Bozay Attila *3. vonósnégyesének* bemutatóján tapsolhattunk; amikor Szakály Ágnes virtuóz szólóját hallgattuk Dubrovay László *Cimbalomversenyében*; amikor Maria Teresa Uribe hangján szólalt meg a reménytelen reménység zenéje Durkó Zsolt *Három angol dalában*. S szinte újra felfedeztük Balassa Sándor évtizedekkel korábbi kórusművét, a *Legendát*, Szokolay Sándor gyönyörű *Ady-dalait*, Kocsár Miklós szépséges kórusait. E szubjektív válogatás nyilvánvalóan még hosszasan folytatható lenne a kitűnő karmesterek, együttesek, szólisták, kórusok nevével...

Tíz év múltán, az 1998-as, 10. fesztivállal nemcsak egy évtized zárult le, de a szervezők a közeledő millennium eszmekörével is szembesültek. Az alapgondolatok megőrzésével az aktuális fesztiválok koncepciója is módosult az ezeréves Magyarország ünnepi hónapjaiban.

Míg a korábbi években egy-egy pillantást vethettünk a külföldi zenekultúrákra, a millennium időszakában, a 2000-es, illetve 2001-es Mini-Fesztivál műsorára csakis magyar kompozíciók kerültek. Szélesebb spektrum nyílt így a hazai alkotóművészetre: 2000-ben négy nap alatt 27 szerző műve szólalt meg, a nagy együtteseket nem számítva több mint 60 előadóművész fellépésével.

Nemcsak a szerzők galériája lett gazdagabb, de a Mini-Fesztivál apparátusának színvilága is. Korábban főként kamaraművek szerepeltek a műsoron, dallal, kórussal színezve, s csupán elvétve, egy-egy mű erejéig szólalt meg nagyobb együttes. Teljes zenekari estre először 2000-ben került sor, a Matáv Zenekarral, Ligeti András vezényletével. A műsor – Bozay, Durkó, Szervánszky, Dubrovay egy-egy alkotása – akár az egész fesztivált is szimbolizálta: négy kompozíció, négy szerző, négy korszak, négy stílus, négy karakter.

A millennium után új korszakához érkezett a Mini-Fesztivál. Koncepciója visszatért a korábbi időszakéhoz: ismét reflektorfénybe állítja egy-egy ország zenei termését, ezúttal Belgium és Norvégia néhány kamarakompozícióját. Közöttük például a belga Frederik van Rossumét, akinek trombitákra, harsonákra, kürtökre, tubára és ütőhangszerek egész arzenáljára komponált műve a kortárs zene egyik legrangosabb fórumán, a párizsi Tribuné-ön 1. díjat nyert. Különleges szereplő a norvég zene képviselőjében Antonio Bibalo. A nagyobb kamaraegyüttesre készült, latinosan elegáns darab szerzőjének már a neve is áruklodó. Bibalo Triesztben született, Bartók nyomán indult el, hogy főként a Balkán népzenejét tanulmányozza; olasz ellenállóként küzdötte végig a 2. világháborút, majd Norvégiában letelepedve, az északi táj színeinek-fényeinek ígézetében választott hazája elismert, reprezentatív komponistájává emelkedett.

A 2002 januárjában megrendezett fesztivál a külföldi alkotóművészet mellett kitekint a külföld előadóművészetére is. Belga énekesnő és zongorista szólaltatja meg Szőnyi Erzsébet dalciklusát; az ismét megrendezésre kerülő zenekari esten, a Magyar Rádió

Szimfonikus Zenekara élén – magyar műsorral – angol karmester áll: Lionel Friend, aki az évek során több mint húsz magyar darab bemutatóját vállalta Angliában és Magyarországon, köztük jó pár ősbemutatóval. Munkásságát pár éve a magyar Jogvédő Artisjus-díjjal tüntette ki.

A Mini-Fesztiválok légköre, barátságos hangulata valódi ritkaság: a koncertek után még hosszasan beszélgetnek az előtérben a szerzők, előadók, barátok, a társművészetek képviselői. Mind növekvő közönségének soraiban egyre több fiatal arc – köztük néhány apró zeneiskolás – tűnik fel. A zenészszakma mindig is kiemelt érdeklődéssel kísérte a fesztivált; az első alkalomtól kezdve a koncerteket felvette a rádió, rögzítette a Magyar Televízió.

A Mini-Fesztivál műsorfüzetének mind impozánsabb része a függeléke: az eddig megszólaltatott kompozíciók gyarapodó jegyzéke. Csaknem az összes európai s jó néhány távoli ország zenéje képviselteti ebben magát, Japántól Kanadáig, Chilétől Kolumbiáig és Dél-Koreáig. Tizennégy fesztivál során – 370 mű. Egyharmaduk külföldi, kétharmaduk magyar alkotás.

GERENCSÉR RITA

k: Iletz Katalin

Szidi / Pesti Magyar

q REGÉK ÉS MISZTÉRIUMJÁTÉKOK
– A VALÓSÁGRÓL

Szidi / Katalin
k: k: k

Az év utolsó hónapja hozott néhány ünnepszámba menő előadást is a színházi világban. Nemigen tehetünk ilyen kijelentést az elmúlt esztendőben. A Pesti Magyar Színház mindenekelőtt Vidnyánszky Attila jóvoltából jeleskedett. Shakespeare ritkán (és többnyire rosszul) játszott Téli regéjét invenciózusan és a rá valló műgonddal vitte színre a beregszászi vendégrendező. Tett róla, hogy a nemegyszer unalomba fúló darabot odaillő, friss játékötletekkel, vásári jelenetekkel, mi több, folklórbetétekkel is mozgalmasabbá tegye. Persze, oly módon, hogy a dinamikus népitánc-momentumok a színmű talajából sarjadjanak, s ne öncélú betétszámba menjenek. Énekes István koreográfussal karöltve, a Pesti Magyar Színház stúdiós növendékeinek teljes csapatát vetette be a vidám tánckavalkádba. Az előadás azonban nem

ezen áll vagy bukik. Vidnyánszky szerencsés kézzel nyúlt a szeposztáshoz, és alaposan átgondolta, miként bányászhatja elő a shakespeare-i szöveg mélyén rejlő aranyat.

Véresen komolyan veszi a Téli rege meseként kanyargó témáját. Épp ezért, ahol csak mód van rá, megtűzdeli groteszk humorral, nehogy megkísértse színészeit a tragikus pátosz. No és a nagy Will is egységében – a maga tragikomikus teljességében – látta, látatta az életet s a világot. Mint minden shakespeare-i műnél, itt is a végső kérdésekkel találja szembe magát színész, rendező, néző. Szerelmi szenvedély, féltékenység, bűn és bűnhődés, önsorsrontás, élet és halál. Egy „fehér” Othello-változatnak is beillik a szicíliai király, Leontes elboruló szenvedélye, rögeszmévé fajuló balsejtelve, amint királyi barátja és vétlen neje közt szövődő viszonyt feltételez. Kaszás Attila nehéz kétségek közt hányódik, király-szerpe szerint éppúgy, mint színész: az egysíkúságra könnyen okot adó szerepet (azaz a féltékenység – kíméletlen zsarnokká torzító – rögeszmés áldozatát) kell a maga bonyolult lelki gyötrelmeiben megjelenítenie – életszerűen. Tébolyának elhatalmasodását fokról fokra építi föl, és elkerüli a szimpla őrjöngés, avagy az ismétlődő féltékenységi rohamok monotóniájának buktatóit. Összeomlása – amikor rádöbben, hogy ártatlanul börtönöztette be feleségét, küldte pusztulásba fattyúnak hitt, újszülött lánygyermekét, marta el környezetét –, majd a rátörő büntudat, konok önvád, s a marcangoló magány sem a „látványos” színészi eszközök révén érhető tetten. Sokatmondó a magasban függő fémketrec látványa (díszlettervező: Jagoda Miroszlav), amelyben Leontes magamagát sanyargatja, s ahova annak előtte várandós feleségét záratta. A fináléban viszont puritán lírában oldódik két évtized alatt fölhalmozódott, elviselhetetlen gyásza, feszültsége. S amint halottnak hitt feleségét – mint a mesében, hol másutt? – visszakapja, Kubik Annával egymáshoz simulva, csaknem mozdulatlanul, egymás (megöregedett) arcát tapogatják, minden evilági fájdalom végigsuhan bennük – és megbocsáttatik.

Pedig a vészbírószágon, ahol asszonya fejére halált kér, (csak Apolló jóslata tartja vissza tőle), ott lebeg a 20. századi vészörvényeszek borzongató réme. Kubik Anna balladás fájdalommal veszi tudomásul a rá mért szenvedést.

A tragikus szicíliai eseményekkel ellentétben, a bohémiai királyság derűsebb történéseket kínál. A megvádolt barát, Polixenes (Mi-

hályi Győző) birodalmához Shakespeare inkább a pásztorjáték idilli hangnemét társítja, csak néhol kúszik be vészesebb tónus. Az idős juhász figurájában kimagaslik a szereposztásból Kállai Ferenc. Fehér subájában tanácstalanul csetlik-botlik, amikor a (királyi) csecsemőre rátalál, maga a botorsággal, együgyűséggel elegyített, önróniával átszótt népi bölcsesség, a mesebeli apók jósága – és keserű tapasztalatok árán szerzett csalafintasága, egészséges ravaszsága. Fiával, a bumfordi pásztorfiúval (ifj. Jászai László) vitt kettősük életeli színfolt a vásári jelenetekkel némileg túlméretezett második részben. Csurka László (Antigonus) takarékos mozdulatainak, mondatainak súlya van. Asszonyának, Paulinának a szerepében pedig előzőtt királynéjához hű, szókimondó, egyenes derekú karaktert ismerünk meg Varga Mária erőteljes alakításában. Vérbeli shakespeare-i atmoszférában kíséri nyomon a néző e mesésen szép – akár modern korokat idéző –, tragikus történetet.

Különleges csemegét kínál közönségének a Katona József Színház. Weöres Sándor 1965-ben írt, 1972-ben Kaposvárott színre vitt tragikomédiáját vette elő Zsámbéki Gábor, aki az ősbemutatót is rendezte. A lenyűgöző prózás-verses költői játék páratlan kincse a magyar drámairodalomnak. Egyedülálló a maga nemében. Az Octopus, avagy Szent György és a Sárkány, misztériumjátéknak éppúgy beillik, mint a *commedia dell' arte* vonásokkal fölruházott mitikus történetnek. A fennköeltségtől a népszínház vaskosságáig terjed a mű és az előadás színskálája. A plátói szerelem emelkedett lírája éppoly nyomatékkal szerepel benne, mint a pogány bacchanáliák vulgaritása. Zsámbéki jóvoltából előbbi nem fúl hamis pátoszba, utóbbi pedig híján van az olyannyira divatos közönységességnek.

Zsámbéki affinitása révén az előadást át- meg átjárja a vibráló weöresi költészet, s a szereplők is alkalmazkodnak a rendezői elképzeléshez: az élettől duzzadó, meseszerűen gomolygó, látványos kavalkád mögött az örök emberi konfliktusok mélységes kútjába pillanthatunk, el egészen ama bizonyos végső kérdésekig. Khell Csörsz egyszerű, de hatásos színpadképe a darabbéli kietlen homoksivatag, s egyúttal a mesebeli ország, Silene hullámzó tengerének illúzióját kelti a türkizszínű, szemcsés „homokkal” dúsan fölöltött játéktéren. A kettéosztott nézőtérbe ékelt színpadi sáv fölött spirálisan emelkedő híd szolgál a helyszínváltás, illetve a menekülés, távolodás érzékeltetésére.

Az észak-afrikai képzelte királyság világában az archetípusok éppúgy föllelhetők, mint a mesék meg a komédiák ismert figurái – kik valamilyen módon mai magatartásvonásokat is hordoznak. Tagadhatatlan, hogy Weöres korának „puha diktatúrában” elfajzott karaktereit is megcélozta. A Nagy Manipulátorban nem nehéz fölismerni a Nagy Testvér Kádár-kori figuráját. Haumann Péter, a Sárkány főpapjának szerepében méltóságteljes tartással, de annál szuggesztívebben jeleníti meg a népbuító szörnyet, az alattvalókkal elhitetett Octopus voltaképp csak az ő és a silenei királyi udvar találmánya, hogy évenkénti szűzáldozataikkal megfélemlítsék, féken tartsák a hiszékeny, pogány népséget. A tavaszünnep ennek a kulminációja. A pogány szertartás koreográfiája Horváth Csaba munkáját dicséri.

A Weöres szándékát elérte rendező (s általa az előadás) világképét a százéves anyakirályné pompásan megírt szerepében Töröcsik Mari összegzi, már-már mágikus erővel fölruházott, puritán és egyenesen virtuóz szerepében. Lehetetlen nem emlékeznünk a *Száz év magány* Ursulájára, aki megannyi szenvedése ellenére az őserőt, a Földanya őstapasztalatait sűrítette magába, akárcsak most Inganga királyné. Lárvaszerűen halotthalvány arca, halni készülő, madárcont-törekenységű teste villanásnyi idő alatt életre támad, s a fiatalokat megszegyenítő vitalitással kerekedik fölébe bárgyú és züllött fiának s az egész immorális udvartartásnak. Inganga tragikus múltját egy őszinte pillanatában drámai erővel, megrendítő puritanizmussal idézi meg.

Mindeme romlottság, országos manipuláció ellenpólusaként jelenik meg, a maga lelki tisztaságával Szent György lovag, aki keresztény Istenének elkötelezett híveként szegül szembe az udvar és a pogány főpapság álszentségével. Fekete Ernő rettenthetetlen vitézének játékában ott lappang az a megfajthatatlanságig rejtelmes egyéniség, aki nemcsak természetével magaslik ki a bacchanáliákban fetrengő udvaroncok, katonák sokaságából, hanem tiszta jellemével is. A tragédiát mégsem tudja megakadályozni, az erőszakosan kiválasztott, elhurcolt lányt a véreskezű, álszent főpapnak sikerül a nem létező Sárkány nevében halálba taszítania. A monarchia ugyan megbukik, ám aki a hatalmat magához ragadja, éppoly zsarnoki ragadozó.

METZ KATALIN

K: Tóth Klára

x 791.09

KÖRKÉP

173

Bacsó Péter Hamvadó cigarettavég című

Ani

Karácly Katalinról szóló

HAMVADÓ CIGARETTAVÉG

filmjét

Tudom, hogy a „mi lett volna, ha...” a műkritikában sem egészen célravezető kérdés, mégis eljátszottam a gondolattal: mi lett volna, ha Bacsó Péter még az első Karácly-renezsánsz idején, a nyolcvanas években forgatja *Hamvadó cigarettavég* című filmjét? Akkoriban úgyis lendületben volt, sok-sok filmet készített, többek között a *Te rongyos életet*, 1983-ban, amely szintén egy, a történelem által meghurcolt, kitelepített színésznőről szól (Udvaros Dorottya parádés alakításában). Csak annyi tűnik bizonyosnak, hogy a film akkor nagyobb figyelmet szentelt volna a történelmi hűségnek, hisz akkoriban készült többek között Sára Sándor monumentális dokumentumfilm sorozata a Donnál vesztett II. magyar hadseregről, seregnyi más, a történelem korábban meghamisított korszakát új szemmel láttató játék- és dokumentumfilm között.

Persze téves ez a kiindulópont, hiszen a film, bármennyire megtévesztőek is a plakátok, sőt a műsorújságok szövegei is, nem Karáclyról szól. „Karácly Katalin, az egyik leghíresebb magyar énekes színésznő életét dolgozza fel a film. A negyvenes években a művésznő életében két férfi játszott fontos szerepet: szerelme, Újszászy tábornok és Süti, a dalszöveg író. Az ő sorsukat követhetjük nyomon” – írja például a Pesti Műsor.

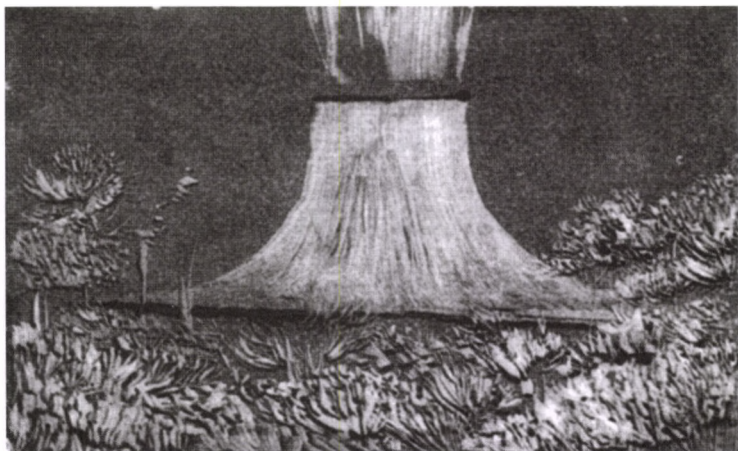
És bizonyára Karácly neve volt a szponzorcsalगतó is, hiszen a filmszakmai támogatókon kívül közel húsz különféle cég áldozott a film elkészítésére vagy reklámozására. A filmből mégsem tudunk meg többet róla, mint amit eddig is tudtunk: a népszerűsége csúcsát épp a háborús években elérő színésznő volt a kor emblemikus jelensége. A helyes meghatározás talán „Az epizódok Karácly Katalin életéből” volna, s épp azok az epizódok, amelyek a legenda szintjén eddig is keringtek a színésznőről. Ellentmondásos viszonya a férfiakkhoz, ambivalens helyzete a II. világháborúban, hisz németellenes érzelmei ellenére dalai a háborús propaganda leghatékonyabb eszközei voltak, s aztán „minden idők legnagyobb szerelme, legdrágább kalandja” a titokzatos tábornokkal, Újszászy Istvánnal. Mindez bőven futotta volna egy filmre, pláne több dallal, hiszen a legcsalódottabbak talán azok a nézők, akik Karácly, az énekesnő miatt ültek be a filmre. Már csak azért is kár ezért a potenciális Karácly-filmért,

mert Nagy-Kálózy Eszter tökéletes illúziót keltve játssza a végzet asszonyát, meglepve még azokat is, akik soha nem kételkedtek tehetségében.

Karády ebben a furcsa filmegevelegben azonban csak epizodista, az igazi főszereplő a költészettel kacérkodó újságíró, aki pechjére még zsidó is. Ezért a háborúban igazán nem mondható eseménytelennek az élete. Ő Zsüti, alias G. Németh György, a slágerszövegíró, aki a filmben valami titokzatos oknál fogva Süti-ként szerepel, s aki a film bemutatóját már nem érte meg. A névtelen kis slapaj rajong az ünnepelt művésznőért. Egy véletlen folytán sikerül a közelébe férkőznie. Amikor az énekesnő megkérdezi, hogy írna-e neki dalszövegeket, a fiatalember úgy érzi, hogy megfogta az isten lábát. S bár nagy gyakorlata nincs a dalírásban, a színésznőnek tetszik, amit csinál. A közönségnek még inkább, mert a *Hamvadó cigarettavég* fergeteges siker lesz. Kettejüket most már csak a S. A. S-behívó választhatja szét, mert Sütinek haladéktalanul be kell vonulnia munkaszolgálatra. De ördöge van, mert „valami nem stimmel a prozódiában” s ezért a művésznő utána hajt a fakitermelésre. Az a magától értetődő természetesség, ahogy a motorházatétőn javítgatnak a dalon, majd könnyed búcsút vesznek, jól sikerült, mindkettőjük karakterét kifejező, abszurd jelenet.

A munkaszolgálatos slapaj és rímfaragó Svejk szellemiségét idéző csetlése-botlása a háborúban, egymásra utaltságuk – jóllehet több világ választja el őket egymástól – az ünnepelt énekesnővel jó alapanyag lehetett volna. De mintha nem bízott volna eléggé ebben a számban a rendező. Kár, mert Rudolf Péter igazán szeretni valóan játssza a „kis senkít”, aki nagyon is tudatában van annak, hogy ő nem egy senki. Ezért vagy másért, de valahogy mindig minden helyzetből megmenekül. „Te a túlélés Paganinije vagy” – hangzik el az anekdotákból ismert jellemzés Sütiről. A kávéházi miliót, a bohém Süti világát, a szorongással teli, de mégis biztonságot adó akolmeleget, ahol mindenkinek van egy jó szava, vagy épp egy laposüveg rumja a frontra induló Sütihez, jól idézi meg a film.

De Bacsó nem bízik eléggé ebben a számban sem, s ezért bele-szótta Karády viharos románcát Újszászy István tábornokkal. A történelemből tudjuk, hogy a Magyar Nemzet körül szerveződött angolbarát körnek szüksége volt egy befolyásos katoná-

A NEMZETI SZINHÁZ ESTI KÉPE A LIGET FELŐL

Tervpályázat, 1965

(*Monotípiá*)

tisztre, aki hatni tudott a kormányzóra. Ez lett volna Újszászy, aki most a „leggyengébb láncszem” a filmben. Szerepében szegény Cserhalmi György is (pedig sok snájdig katonatisztet játszott már), elég tanácstalannak látszik. A férfit, aki a mindaddig frigidnek tartott énekesnőbe „szerelmes lesz, mint egy gimnazista”, meggyőzően alakítja, de a tábornok, a harapófogóba került katona szerepében sokkal inkább szánalmas, mint meggyőző. Valójában szánalmas az egész, a már nyilvánvalóan vesztes háborúból való kiugrási kísérletet szervező angolbarát kör is. Az egyetlen élő figura közöttük a Kállai Ferenc alakította páter. S bár kétségtelen, hogy a II. világháború nem tartozik a magyar történelem dicsőséges lapjai közé, a frázisokat pufogató ellenállókcal, de különösen a tábornok figurájával, aki ráadásul a film szövege szerint a legjobb minőségű a kormányzó hetven tábornoka közül, Bacsó visszatér a Horthy-hadsereg sematikus negatív ábrázolásához. Még annyit sem hagy meg szegény tábornoknak, hogy a whisky-márkákban egyedül kiigazodjék.

Különös módon ebben a műfajokat és stílusokat keverő filmevelegben Bacsó azt a hibát követte el, mint némely a bemutat-

kozásra évtizedeket váró első filmes. Túlzsúfolta, ahelyett, hogy eldöntötte volna melyik filmet csinálja meg s milyen stílusban. Kár, mert bármelyiket választotta volna, valószínűleg megbirkózik vele.

K: Keckhözhy elv. l. l. TÓTH KLÁRA

Kód: Jánossy György

ILLESZKEDÉS ÉS TEREMTÉS

Jánossy György építész (1923–1998)

„Az adott helyen illedelmesen kell viselkedni.”

Az adott hely – az építészeti alkotás környezete. A megállapítás pedig Jánossy György építészről származik, és azért is érdekes, mert alkotó éveiben az építészet legfőbb kritériumának a téralkotást és a kompozíciót tartották. A környezethez való illeszkedés szükségességét, mely minden időkben meghatározta az architektonikus alkotást, ritkán mondták ki ilyen kereken. De Jánossy György nemcsak kimondta ezt, hanem követte is. Két jeles épülete példázza ezt a budai vár nemes környezetében: a Tóth Árpád sétányi lakóház és a Szentháromság téri diplomataház. Mindkettő példaként szerepelhetne egy építészeti illemkódexben. Más épületei a táji környezethez, a domborzati adottságokhoz illeszkednek tökéletesen. E tekintetben elegendő a gödöllői víztoronyra vagy a völgybe épített salgótarjáni városközpontban álló Karancs szállóra emlékeztetni.

Az architektonikus illedelem sajnos nem természetes vonás, s éppen nem tulajdonsága korunk néhány jeles építészenek sem. Például: Hans Hollein háza a bécsi Stephansdom szomszédságában nem tanúskodik a székesegyház primátusságának elismeréséről. Szerencsére többségben vannak azok, akik tudnak „viselkedni”: Mario Botta kis svájci hegyi templomai, Venturi Nemzeti Galéria-bővítése a londoni Trafalgar Square-en, Reimholz Péter budavári épületrekonstrukciója apartmanházként (35 évvel Jánossy említett első példája után) arról vallanak, hogy az illeszkedés igénye érvényes, és nem múló nemzedéki probléma.

Jánossy György életművét az ifjúkori rövid dániai és svédországi tartózkodás döntően befolyásolta. Nem vette át az erdős tájba simuló és hangsúlyozott sztereometrikus tömegalkotással jel-

f 809
Közzététel

∩

∩

g. el. l. l. l.

lemzett 20. századi skandináv architektúrát. Jánossy Györgyben Asplund és más északi építészek klasszicizmus iránti tisztelete erős nyomot hagyott. A klasszicizmus divatos, de értelmetlen utánzásával kapcsolatban is lényegre törően fogalmazott: „A posztmoderneknak többsége felületes, a történeti formákból taláalomra válogatnak.” Ez úgy hiszem – némi eltéréssel – érvényes a hazánkat az ötvenes évek elején sújtó, sokat és joggal kritizált szocialista realizmusra is. Mert a legtöbben akkor is értelem nélkül válogattak. Hiszen valójában a klasszicizmus a mediterraneum görög–római kultúrájának építészete, és ezért tiszteletet érdemel. Több tiszteletet, mint amit felületes és értelmetlen utánzása jelent. Jánossynak e tekintetben is volt bátorsága a sokak véleményével ellenkező igazságot felfedni és követni.

Jánossy első Ybl-díját 1965-ben kapta, a salgótarjáni Karancs szálló építéséért, amely a város – jellegében addig inkább csak nagyméretű bányásztelepülés – sikeres rendezésének és új központja létesítésének elismerését jelentette. Ekkor már neves tervező, Janáky mellett a miskolci egyetem építésénél is közreműködött, és elismerést aratott az említett budavári lakóháza is. Röviddel ez után tervezte a Gyorskocsi utca 4. bérházat, megjelenésében és felépítésében egyaránt irányadó megoldással. Majd (1967–1970-ben) következtek a nagy kórházépítések Kazincbarcán és Karcagon. 1981-re felépült a Várban a diplomataház is. Nem sok építésznek adatott meg a lehetőség, hogy Budán, szemben a Mátyás-templommal és az országra letekintő Halászbástyával, mintegy az ország szívében mutathassa meg alkotóerejét, építészeti képességeit. De az ezt követően neki ítelt második Ybl-díj 1982-ben már nem is csak ezt a teljesítményt honorálta, hanem az életművet. S bizonyára joggal. Ami nem zárta le alkotó pályáját, csak kvalifikálta.

Jánossy György életműve és építészete nemcsak egyéniségét és képességeit tükrözi, hanem azokat az éveket is, amikor hazánkban nehéz körülmények ellenére nagyon sok tehetséges építész alkotott. Állami tervezőirodai szervezetben, több-kevesebb ideológiai megkötöttséggel, nagyon erős gazdasági béklyókkal, szűk építőanyag-választékkal és gyakran a minőségi követelményektől elszokott építőiparral. Emlékszem Kotsis Iván professzornak az 1960-as években egy építésztalálkozó alkalmával elhangzott szavaira, melyekkel azt méltányolta, hogy az akkor tevékeny építészge-

neráció (amelyhez Jánossy is tartozott) különleges érdeme, hogy mindezek ellenére sokan tudnak maradandó értéket alkotni. Jánossy György is közülük tartozott. Tudott rajzolni, mégpedig jól. Térben gondolkodott, ami épületeinek javára szolgált. Fantáziája mindig egybeötvözte a célszerűséget és egy divatmentes, értékálló megjelenést. Épületei egyszerű, kézenfekvő megoldásai magas művészi szintet jelentenek. Nem csökkenti érdemeit, hogy nem volt egyedül ezekkel a képességekkel, és az eredménnyel sem. Egy tehetséges nemzedék kiváló alkotói között az élvonalban állt – emberi magatartásával is. Ennek legjobb bizonyítéka, hogy Jánossy Györgyöt mindenki tisztelte és szerette.

Harmadéves építészhallgató voltam, amikor 1948-ban a rajzi tanszék óráin tanársegédként megjelent, és virtuóz grafikai tudásával segítette munkáinkat. 1963-ban mindketten tagjai voltunk annak az építészcsoporthoz, amely egy hónapos tanulmányútra kelhetett Olaszországba. Itt kerültem vele először közvetlen „emberi érintkezésbe”, itt ismertem meg építészeti gondolkodásmódját, és éreztem először elmélyült szellemiségét. Jánossy ekkor már régen a középületeket tervező KÖZTI-ben dolgozott, abban az állami tervezőirodában, mely megalakulásától fogva gyűjtötte az érdemes-tapasztalt idősebb alkotók mellé a fiatal tehetségeket. Mert a középület-tervezés sokszínűbb volt a többinél. A lakásépítést gazdasági megfontolások és tipizált épületelemek korlátok közé szorították, az ipari-mezőgazdasági-kereskedelmi épületek tervezésénél az építészeti kompozíció megannyi finomsága a célszerűség mögé szorult (ami a kötelező szocreál idejében volt csak határozott előny). De a középületek mindig szolgálhatták kissé a reprezentációt is, a tehetséges építészek itt tudtak leginkább szárnyalni. Hogy Jánossy György a KÖZTI keretében is éppen lakóépületek és kórházak műfajában jeleskedett, megint csak tehetségét igazolja. Röviddel említett itáliai együttlétünk után, az 1960-as évek végén építészeti kritikát kezdtem írni. Az egyik első objektum, amit elemeztem, Jánossy György budai Gyorskocsi utcai bérháza volt. Röviddel az írás megjelenését követően Jánossy Sopronban járt mesteriskolai tanítványaival. Én kalauzoltam őket a belvárosban, amit egyébként Jánossy maga is nagyon jól ismert. Legnagyobb meglepetésemre úgy reagált kritikámra, hogy „megszívlelte azt és tanult belőle”. Ez több volt számomra, mint megpő, ez megtisztelő volt. De én is tanultam tőle: amikor a mű-

emlék-felügyelőség által akkor nemrég befejezett új beépítést elemezte a Városterovony tövében. Ismét csak találóan és a kor felfogásával kissé ellenkezően. Nem tartotta helyesnek az ott mutató visszafogott architektúrát. Véleménye szerint minden kor szak adja tudása legjavát, ne szerénykedjék, mert az sivárságot eredményez.

Jánossy Györggyel később is sokszor találkoztam különböző rendezvényeken, főként az építészsövetségben. 1982-ben hallgattam elmélyült gondolatait egy konferencián Csupakon. 1998-ban pedig én kérhettem fel, hogy egykori professzorunk, Kotsis Iván emlékére az MTA székházában rendezett ülésen tartson ő is előadást. El is vállalta, el is készítette. Betegsége miatt már nem tudott eljönni, írását fel kellett olvasni. És röviddel később meghalt.

Jánossy György emlékét most egy szép kötet örökíti meg. Tartalma mellett ki kell emelni a tipográfus Hübner Teodóra szép munkáját. A kötetben közölt számtalan idézetből válogattam ennek az írásomnak bevezető gondolatát is az illeszkedésről. A kötet érdeme, hogy híven őrzi Jánossy György szellemiségét, és közvetíteni tudja azt a következő nemzedékek részére. Őrzi azoknak az építészeknek a szellemiségét is, akik a nehéz hazai politikai és gazdasági körülmények között, az építészeti mentalitás világméretű változásainak éveiben maradandót tudtak alkotni.

A kötetben szerepel – sajnos a meg nem valósított munkák sorában – a Nemzeti Színház 1965. évi tervpályázatára készített műve is. Ennek architektúrája akkor bizonyára szokatlan volt, de a közölt képek tanúsága szerint is egyéni, értelmes és értékes. Akkor úgy hírelt, hogy Jánossy tervének mellőzése a díjazásnál is politikum volt. A terv jellege miatt. Kár, mert megoldott volna egy vitát, melynek hullámai napjainkig sodorták a témát.

Kár az is, hogy a kötet szerkesztője nem vette figyelembe a Soproni füzetek 1999. évi kötetét, mely több szerző munkájával közel 20 oldalt szentelt Jánossy György emlékének. Sőt ez az „évkönyv” olyan jó fényképet is közöl róla, mint amilyen e kötetből sajnos hiányzik. A könyv az eddig megjelent magyar építés-monográfiák közül – ismétlem – minden tekintetben a csúcst jelent, de egy vitatható kérdést kell felvetnem: a kötet címét. Ez „Jánossy György építőművész”-ről szól. Hogy az alkotó építész művész is, ez nem kétséges. De hogy a művészet-e az elsődleges a mindenkor technikai alapokon nyugvó szakmában, az legalábbis kérdé-

ses. És hogy ezt a foglalkozást a könyv címében is így kell-e szerepeltetni, amikor építőművészt említünk, ez felfogás kérdése. Tudom, hogy nem illenék ide a végzettség precíz megjelölése: építész-mérnök. De meggyőződésem, hogy Jánossy mentalitásához és alkotásaihoz közelebb áll az építész szó, mint az építőművész. Mert szerintem az építész nem kevesebb, mint az építőművész, hanem több. Adolf Loos írta, hogy az építészet nem művészet. Több annál: kultúra. És ezért úgy hiszem, hogy ez Jánossy György esetében is még többet mondott volna.

(Jánossy György építőművész 1923–1998. Szerkesztő: Ferkai András. 6 BT Kiadó, 2001)

KUBINSZKY MIHÁLY

K: Gáspár G. János

Ci: **POLGÁRI KORMÁNYZÁS,
POLGÁROSODÓ ORSZÁG**

X 328.1

Aválasztási ciklus végéhez közeledve kikerülhetetlen feladat az 1998 nyarától működő kormány tevékenységének értékelése. Politikai elemzéseket láthatóan nem lehet sine ira et studio írni, aki azt állítja, hogy ezt teszi, az a legjobb esetben is csupán egy megvalósíthatatlan szándékot jelent be, rossz esetben hazudik vagy ostoba. E sorok írója tehát – már csak hiúságból is – elfogultnak vallja magát.

Elfogultságának oka az, hogy értékrendjét túlnyomó részben a hatalmon lévő koalícióéval egybevigónak, részben az ellenzékénél lényegesen közelebbinek tartja. Bármennyire is tárgyilagos akar lenni, tudnia kell: ez a pozíció nem középen van...

A demokrácia abban is különbözik a diktatúrától, hogy benne a politika (így a politikai hatalom) nem mindenható. Egy demokratikus ország (szerencsés esetben: nemzet) sorsának alakításában csak egy, és nem a legerősebb meghatározó tényező. Helyzete sajátos: hibás lépéseinek negatív hatása sokkal erőteljesebb, mint amennyit helyes döntésekkel javítani tud. A kormány teljesítményének áttekintésében ezért talán annak vizsgálata a legfontosabb, hogy követett-e el olyan hibát, amely tartós negatív hatások kiváltója volt.

Ilyen hibáról az ellenzék bírálatai és propagandája nem tud. Támadásai zömmel személyes ügyekre, eseti (olykor mondvacsi-

Az 1998 nyarától működő Orbán kormány tevékenységének értékelése

nált) hibákra irányultak, vagy olyan csatákban bontakoztak ki, amelyek valódi ideológiai, érdek- és politikai különbségeket fejeztek ki. De sem ma, sem az elmúlt három és fél évben nem fogalmazódott meg a végbement folyamatok elemzésével bizonyított, ténylegesen súlyos negatív következményeket okozó hiba miatti támadás! Annál több riogató, nem létező veszélyekre mutogató fenyegetés tanúi és célpontjai lehettünk.

A Balkán-háború idején a jugoszláviai magyarok túszerhelyzetével, a déli országrészek fenyegetettségével érveltek, az orosz pénzügyi válság idején a magyar gazdaság összeomlását vélelmezték és azonnali pótköltségvetést sürgettek, a minimálbér bázis megemlésekor a munkanélküliség növekedését helyezték ki látásba, a nemzeti érdekek határozott képviselőjének kapcsán a szomszédos politika növekvő feszültsége miatt gerjesztettek szorongást és az uniós csatlakozás folyamatának megtorpanásával riogatták a lakosságot, az osztrák kormányfő fogadása miatt a Haider miatti bojkott-offenzíva esetleges magyarellenes irányba fordulásának rémével kampányoltak.

Vészkiáltásaik rendre nem bizonyultak indokoltnak. Magyarország nemzetközi tekintélye nőtt, stabilitása, erejének gyarapodása, offenzív diplomáciája regionális súlyát jelentősen növelte, a gazdaság kiugróan sikeresen működött, a munkanélküliség csökkent, az uniós tárgyalások jól haladtak, az EU országjelöltjei példásan elismerőek voltak (noha az EU országainak többségében ez idő tájt szociáldemokrata kormányzatok voltak hatalmon, s az ellenzék pártközi kapcsolatait is bevette az Orbán-kormány iránti ellenérzése, kritikája nemzetközi elítélésnek való megjelenítése érdekében). Eközben az sem vonható kétségbe, hogy e sikerekben és eredményekben a kormány működésének aktív szerepe volt.

Vagyis nem hibákról, hanem eredményekről kell vitázni. Különösen szembeötlő siker ez, ha elődje teljesítményével vetjük össze.

Az előző ciklus egyetlen igazán látványos akciója a Bokros-csomag létrehozása elfogadása volt. Jelentős része ugyan megvalósulatlan maradt, s bár milliós csoportokat sodort kritikus helyzetbe, mégsem hozott strukturális változásokat, mélyebb átalakulást. A költségvetés, az államháztartás pozíciójának mérsékelt (jóllehet, a magát – s ezzel az országot – az összeomlás felé navi-

gáló akkori pénzügyi politika számára elengedhetetlenül fontos!) javulása aligha mérföldkő a magyar gazdaságtörténetben.

Ennél lényegesebb, hogy ez az intézkedés olyan gondolkodásmódot fejezett ki, amely egyáltalán nem tükrözte a magyar társadalom és gazdaság legsúlyosabb problémáit. Olyannyira nem, hogy látványosan mélyítette azokat. A restriktív jelleg a duális gazdasági rendszer oldalait elválasztó szakadékot mélyítette: egyoldalúan a vámszabadterületi gazdaság pozícióját javította. Anélkül, hogy ezt tudatosan célozta volna, azaz: tudatlanságból. Ugyanígy tökéletesen idegen maradt számára a legsúlyosabb stratégiai probléma: a közelgő (vagy már be is köszöntött) demográfiai krízis. Egyet azonban nem lehet elvitatni: a Bokros-csomag menedzselése a baloldali kormányzat kiemelkedő kommunikációs sikerét hozta, a sokterápia jellegű a válságintézkedések együttesét a média és a köznyelv azóta is e kifejezéssel jelöli.

De nem a Bokros-csomag jelentette a lakosságra mért legnagyobb csapást. Tartós teherterhelé vált az energiaágazat elkapkodott privatizációja, a garantált profitra vonatkozó garancia vállalása. Ugyanez jellemezte a példátlanul drága koncessziós autópálya-építést is. Nehezen elhárítható, tartósan ható problémákat idéztek fel az alapszerződéses, s a közvélemény határozott fellépése akadályozta meg a vízlépcsőépítő ambíciók beteljesedését. Súlyos terheket hagyott utódjára a szocialista kormány a Postabank és a CW bank ügyeinek hibás kezelésével, nem rendezte az egészségügy kérdését, súlyos zavarokat gerjesztett átgondolatlan oktatáspolitikájával stb. Ahogyan a teniszben is külön szokták számolni azokat a pontokat, amelyeket nem az egyik küzdő fél nagyszerű játéka eredményez, hanem a másik ügyetlenkedése, úgy a politikában is van „ki nem kényeszerített hiba”. Láthattuk ezt a Horn-kormány működésében (a gazdaság hűtése a nemzetközi konjunktúra időszakában, a beruházások nehezítése az egyensúly teremtés érdekében, az alapvető folyamatok megismerésére nem alkalmas fogalomrendszer használata miatt a változások jellegének, irányának fölismerésre való képtelenség, a politika szakigazgatássá sorvasztása, a konfliktuskerülés prioritása a nemzeti érdek képviselésével szemben stb.)

Az előzményekre visszatekintve nézhetünk valamivel távolabbra is, hiszen az elmúlt négy év történeti-politikai tartalma

csak a közelmúltban kialakult determinációk rendszerében értelmezhető. Gondolnunk kell arra is, hogy akadnak pillanatok, amikor csak rossz lehetőségek között lehetett választani. Akár a megfelelő alternatívák hiánya, akár a teljes kiszolgáltatottság, az eszközök, a mozgástér hiánya miatt. Emlékezzünk arra, hogy milyen lehetőségek kínáltak pl. az Antall-kormány gazdaságpolitikája számára. Egy eleve csődre ítélt, saját dinamikája szerint is az összeomlás határára jutott, ugyanakkor egy világpolitikai játszma keretében, politikai megfontolásból kívülről is tudatosan tönkretett gazdaság talpra állítási kísérlete eleve nem sok sikerrel kecsegtet. Gondoljunk arra, hogy a pártállam agóniájának idején Grósz Károly jellemző stílár fordulattal „gazdasági szükségállapot” bevezetésének gondolatával vélte megnyugtatni a lakosságot. Ezt a feladatot aztán az állampárt demokratikusan választott, a demokratikus intézményrendszer kialakításán fáradozó utódjára hagyta. Sőt: az állampárt utolsó időszakában tudatosan (s utóbb láthattuk: igen sikeresen) törekedett arra, hogy a lehető legjobb emléket hagyja maga után. Ezért bátorította az esztelen költekezést hozó, dollármilliárdos veszteséggel járó Gorenje-turizmust, s a rendszerbúcsúztató Német-kormány éppen úgy szemet hunyt a „spontán privatizáció”-nak nevezett szabad rablás fölött, amilyen bőkezű volt a kölcsönpénz osztogatásában.

Így, bár nem ezen a néven, a gazdasági szükségállapot magától bekövetkezett. Az Antall-kormánytól a fizetésektelelné válás réme olyan döntéseket követelt, amelyek tartalmilag nemigen jelentettek mást. Politikai, illetve legitimációs feltételüket a rendszerváltás elsődleges politikai feltételét jelentő szabad választások, a kormányváltás teremtette meg.

Ilyen háttérrel, a még megszállt országban, az előző rendszerhez ezer szállal kötődő apparátusokkal, csodaváró lakossággal, az új rendszer működését illetően tapasztalatlan, illúziókat és lelkesedésüket kínáló kormányzati „csapatokkal” kellett megindítani a diktatúra rendszerének lebontását, kialakítani a régi-új demokrácia működésének feltételeit. Jogállam, parlamentáris demokrácia előbb lett, mint hogy kialakult volna az ezek feltételeit biztosító, működőképes, kiegyensúlyozott társadalmi rendszer.

1994-ben a szocialisták győzelme nem pusztán azt jelentette, hogy az állampárt jogutódja „megerősödött”, hogy képes volt „újra-

szervezni magát”, hogy a változatlanság illetve restauráció erői ellentámadásba mentek át. E tényezőktől függetlenül az Antall-kormány hatalomra kerülése után gyorsan kiderült: a magyar társadalom többségében nincs elegendő elszántság mély és dinamikus változások végigvitelére, a rendszerváltó dinamika igen hamar ki-
fulladt. A Horn-kormány működését ez a passzivitás segítette, ez volt az a „fegyelmezett áldozatvállalás”, amit a hatalom csúcsán lévők annyira köszöngettek Bokros-csomag után.

Csakhogy a kifulladás, beletörődés nem támogatás. A Horn-kormány belebukott abba, hogy befagyasztotta a változásokat. A máig agyonemlegetett (szidott és dicsért) Bokros-csomag, mint említettem, a lakosságot ugyan sokkolta, a közalkalmazottak életviszonyait ellehetetlenítette, de nem jelentett alapvető változásokat, a rendszerváltás átfogóbb, mélyebb folyamatait csak kevésbé befolyásolta. Az intézkedéscsomag olyan volt, mint megalkotója: arrogáns, de nem bátor.

1998-ban az Orbán-kormány feladata az volt, hogy a rendszerváltás elakadt folyamatát újraindítsa, végrehajtsa azokat a *részrendszerváltásokat*, amelyek a folyamat egészét tartalommal töltik ki. A közvélemény többsége (a választásokon mutatott támogatást meghaladó arányban!) azt várta az 1998-as kormányváltástól, hogy történjék valami. Kifejezetten dinamikus, határozott, valódi változásokat hozó intézkedéseket várt: s mert ezeket meg is kapta, működésének első szakaszában a kormány rendkívül népszerű volt, s ez a választási eredménynél nagyobb legitimitást adott intézkedéseinek. Támogatottsága akkor csökkent, amikor az időközben rendkívül nehézé vált külső körülmények erősen szűkítették a kormány mozgásterét (noha intézkedéseivel az első pillanattól kezdve ezt akarta bővíteni), s az Orbán-kormány átmenetileg visszavett tempójából.

Az 1998–2002 közti kormányzati ciklus az előző négy év stagnálásával szemben a rendszerváltás kiteljesedését hozta. Ez talán még a gazdaság látványos előrelépésénél is fontosabb, bár a kettő nem választható el egymástól.

Az Orbán-kormány tudatosan törekedett arra, hogy olyan struktúrákat alakítson ki, amelyek természetük szerint a demokrácia és a piacgazdaság viszonyait erősítik. Jellemző példája volt ennek az érdekegyeztetés mechanizmusának átalakítása. A korábbi (s a Horn-kormány működése során fölerősödött) gyakor-

lat szerint az Érdekegyeztető Tanácsban három oldal találkozott: a munkaadók, a munkavállalók és a kormány. Az érdekvédelemben ily módon a kormányzati politikának kiemelkedő szerepe volt, a szakszervezetek lényegében pártszerű alakulatként viselkedtek, s az egyeztetés is ennek megfelelően zajlott, kiemelt szerepet kaptak benne az informális, személyes kapcsolatok. (Már csak azért is, mert a legfőbb szakszervezeti funkcionáriusok az MSZP képviselőinek sorában helyet foglalva pártpolitikai szerepet vállaltak.) A korporatív szakszervezeti modell a pártállami idők gyakorlatát, s meghatározó részben szervezetét folytatta. Ezt az anakronizmussá vált struktúrát a polgári kormány felszámolta. Létrejött a Gazdasági Tanács: így az érdekvédelemről azok folytathatják vitát, akikre a megoldandó kérdések tartoznak. E fórum mellett még a Munkaügyi Tanács is létezik, ahol a kormány által kezelendő kérdések tárgyalhatók meg.

A kormányzati magatartás folyamatosan arra irányult, hogy a politikát valóban politikává tegye, s a kormány illetve a parlament ne szakigazgatási és szakmai ellenőrzési szervezet legyen, hanem jogalkotó, illetve stratégiaformáló, annak végrehajtását elemző, ellenőrző centrumként működjék. Ennek megfelelően a Pénzügyminisztérium korábbi legfőbb irányító szerepe csökkent, feladata a költségvetés szempontjainak meghatározása helyett a (költségvetésben is megjelenő) kormányzati akarat megvalósítása lett. Ennek gondolkodásmódnak eredményeként nemcsak pénzügyi, hanem átfogó ideológiai, értékrendi, politikai szempontrendszerből is értelmezhető pénzügyi politika formálódott. A költségvetés nem maradt a kormányzás mitikus lényege, hanem azzá vált, ami: a politika eszközévé.

Ennek eredményeként az egyes, korábban elkülönült szempontok rendszerbe szerveződtek. Emlékezhetünk arra, hogy évtizedeken át (s a Horn-időkben ismét) a szociálpolitika, benne a lakásépítési támogatások vagy a kulturális kiadások költségvetési teherként jelentek meg. A pénzügyeket a szocializmusban és a mentalitás egészét tekintve lényegében azt követően is meghatározó könyvelői (parlagiasabban szólva: házvezetőnői) szemlélet szerint egy költségvetésben lényegében minden kiadás teher. Egy dinamikus politikai-pénzügyi rendszerben (menedzseri közelítésben) a kiadás nem csak teher, hanem befektetés is. A polgári kormány a maga határozott értékrendje keretében elődjétől

eltérő módon viszonyult a költségvetés által indukált pénzmozgásokhoz. A lakásépítés támogatása nem jótékonyosság volt, hanem – kedvező társadalmi hatásai mellett – a gazdaságélénkítés eszköze, amely jelentős, különben nem mozduló teljesítménytartalékokat tárt föl, csökkentette a munkanélküliséget, pozitív jövőképet formált, jelentősen csökkentett más, de mindenképpen kifizetendő támogatásokat. A millenniumi programok támogatása nem pusztán „áldozat” volt: a nagyvonalú műemlék-felújítási támogatás az idegenforgalom élénkítésével, az ebből származó bevételekkel akár ki is termelhette a maga a fedezetét. Nem luxus-költségek voltak tehát, hanem befektetés. És lehetne sorolni az autópálya- és gátépítés, az árvíz pusztítása utáni rekonstrukció stb. példáit. (Beleértve az olimpiarendezésre irányuló terveket.)

De a kormányzati gondolkodásmód megváltozása máshol is fölfedezhető. Ott is, ahol maga a jelenség a régi – rossz! – beidegződések alapján is értelmezhető. Az ellenzéki véleményformáló centrumokban nem látják és nem is akarják belátni például, hogy a kormány sportpolitikájában a labdarúgás szerepét nem a miniszterelnök futballszenvedélye határozza meg. A foci – a mai nézettségi helyzettől függetlenül – a legnépszerűbb és viszonylag a legolcsóbban és tömegesen gyakorolható sportág Magyarországon. (Máshol amellet óriási üzlet is...) A sí, a tenisz, netán a baseball soha nem léphet a helyére, nem véletlenül investálnak bele hatalmas összegeket ott is, ahol nem része a helyi sporttradícióknak. Mindez önmagában is érthetővé tenné jelentős támogatását, nem szólva arról, hogy egy európai színvonalú stadionhálózat nem csak a labdarúgásé, hanem része a nélkülözhetetlen infrastruktúrának. De ennél többről van szó: a labdarúgás (mint sport és szórakozás) népszerűségével modellt jelenthet az ifjúság önsztító életvezetésével (dohány, alkohol, drog) szemben.

Az Orbán-kormány (ahogy ez lenni szokott) előzetes célkitűzéseit csak részben teljesítette. Azt azonban rendkívül sikeresen valósította meg, amit nem külön tételekben, hanem halmazatilag vállalt. Bebizonyította, hogy szemben azzal az MSZP-s állítással (amely mögé az akkori köztársasági elnök is besorolt), mely szerint csak a szocialista-liberális alternatíva létezik, van egy másik út is. Négy év elteltével egykori ellenfelei azzal a stratégiával akarják visszavenni a hatalmat, amely ellenében vesztek. Ma

nem az Orbán-kormány fogalmazza meg, hanem Medgyessy kampánystábja, hogy nincs más alternatíva. Az MSZP jólét, biztonság, haladás ígérvénye önmagában még nem jelent semmit. (Melyik párt ígér nyomort, kiszolgáltatottságot, visszafejlődést? Ilyet ígérni nem szokás, csak adni. Megtapasztalta az ország, 1994–1998 között...) Medgyessy viszont nemzeti középhől beszél: de vajon melyik kormány hozta vissza a nemzeti érdek kiengesúlyozott, mérsékelt, EU-kompatibilis képviselését a magyar politikába? És melyik kormány gyakorlatával szemben volt ez fordulat? Az MSZP (és az SZDSZ) retorikájának, propagandájának centrumába az elmúlt négy év során a *polgár* került – vagyis a baloldal a Fidesz négy évvel ezelőtt közismertté vált téziseihez igazodott. Lehet ennél sikeresebben végrehajtani egy pártok fölötti ideológiai fordulatot? Vagyis történelmi mértékkel nézve a kormányzás rendkívül sikeresnek bizonyult – már eddig is: az ellenfél tartalmi meghódolása ugyanis nem hízélgés, hanem alkalmazkodás az ország megváltozott atmoszférájához.

GÁSPÁR G. JÁNOS

U: Zecher Péter Minihák

**A MEGOSZTOTT KONTINENS
EGYBEKOVÁCSOLÁSA
ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ JÖVŐJE**

Magyar és német álláspontok

841.140.1 X
241.140.1(43)

2001 novemberében tizenegyedik alkalommal rendezték meg a Német–Magyar Fórum éves közgyűlését. Tematikáját az Európai Unióval kapcsolatos német és magyar elméleti és gyakorlati álláspontok, elképzelések, tervek és víziók alkották.

A konferenciát Kosáry Domokos akadémikus, az Európa Mozgalom Magyar Tanácsának tiszteletbeli elnöke nyitotta meg. A korábbi német államfő, Roman Herzog szavaira hivatkozva kijelentette, hogy Európa mindaddig befejezetlen konstrukció marad, amíg Budapest, Prága vagy éppen Varsó, nem tartoznak az unió tagjai közé.

Hámori József akadémikus, az Európa Mozgalom Magyar Tanácsának elnöke arról szólt, hogy az ismét egységesülő Európa

Beszámoló a 2001 novemberben megrendezett Német-Magyar Fórum közgyűléséről

nem csupán az állami adminisztrációk egyeztető fóruma, hanem a kreativitást felszabadító szellemi közösség is lesz majd.

A megnyitóbeszéd sorát Otto Wolff von Amerongen üzletember, a Német–Magyar Fórum elnöke szavai zárták. Kiemelte, hogy a fórum már messze túllépett a bilaterális kereteken, és széles körű tanácskozássá vált. Itt nemcsak a megértés áll a közép-pontban, hanem a változtatási szándék is, és ezért fontos, hogy a fórumon civil kezdeményezések is mindig helyet kapnak. Hangot adott véleményének, miszerint a jólét és biztonságot már nem lehet nemzeti keretek között biztosítani. Egyetlen nemzetgazdaság sem képes a globális fejleményektől függetlenül létezni. Az együttműködés keretét az Európai Unió adhatja meg. Ezért is lett a fórum közgyűlésének központi témája az EU jövőbeni alakítása.

Az ünnepélyes megnyitó után Nagy Andor politikai államtitkár, a Miniszterelnöki Hivatal kabinetfőnöke az unió bővítésével kapcsolatos magyar álláspontot ismertette. Kiemelte, hogy bár a vasfüggöny már 1990-ben végleg eltűnt, Európa még mindig megosztott. Magyarország célja nem más, mint hogy minél előbb jogilag is tagja lehessen annak a nagy, demokratikus államközösségnek, melyhez több mint ezer éve tartozik, de melynek fejlődéséből egy kommunista diktatúra negyven éven át kiszakította. Uniós tagságunk nemcsak az európai államközösség újraegyesítését jelentené, de Magyarország számára az oly nehezen kiharcolt szabadság megőrzését is. Magyarország a jelenlegi számítások szerint 2015-re el is éri az unió átlagos életszínvonalát. Erre utal, hogy Magyarországon a gazdasági növekedés jelenleg kétszerese az unióban tapasztalhatóknak. Az ország saját erőforrásain túl a csatlakozás pillanatától számíthat az uniós strukturális alapok támogatásaira. Az eurózónához való csatlakozással pedig lehetővé válna a jelenleg majd tízmilliárd dolláros állami tartalékok nagyarányú csökkentése, amely összeget a gazdaság élénkítésére lehetne fordítani. Az államtitkár a Nizzában meghatározott menetrend betartását javasolta az unió vezetőinek. Kijelentette, Magyarország számára elfogadhatatlan, hogy az unió vezetése az eddigi kétfordulós bővítés helyett retorikájában egyre inkább előtérbe helyezi az egykörös bővítés gondolatát, amely során a tíz legfejlettebb és leginkább felkészültnek nyilvánított tagjelöltet egyszerre venné fel tagjai közé. Az államtitkár szerint a jelöltek

egyéniileg kell megítélni, és a tagságra éretteket azonnal fel kell venni az unióba.

A magyar álláspont megismerése után a jelentős számú hallgatóság megismerhette az unió hivatalos nézetét is, ugyanis a nemrég hazánkba kinevezett Jürgen Köppen, az Európai Bizottság Magyarországi Delegációjának új vezetője tartott előadást. Szavaiából érezhető volt, hogy nem kíván semmilyen konkrét ígéretet tenni, mindvégig csak általánosságokban beszélt mind a bővítésről, mind Magyarország erőfeszítéseinek a megítéléséről. Elmondta, hogy a legújabb országjelentés jó fogadtatásra talált, és már az Európai Parlament, Romano Prodi, az EU Bizottság elnöke és Günter Verheugen, az EU Bizottság bővítési biztosa is megismerte az abban foglaltakat. A jelentés nagy hangsúlyt helyezett idén az ismert koppenhágai mellett a madridi kritériumokra is, amelyek az ország adminisztratív képességeit elemzik. A delegációvezető idézte Romano Prodi szavait, aki szerint az unió egy év múlva foglal hivatalosan állást azzal kapcsolatban, hogy az egyes tagjelöltek képesek-e a tagsággal járó kötelezettségeket és felelősséget vállalni. Ha igen, akkor azokat a jelölteket fogják első körben felvenni az unióba, akik 2002 végéig lezárták a tárgyalásokat. A tagjelöltek közül egy sem lehet ma biztos abban, hogy felvételre kerül az unióba. Nagyjából itt tartott fejtegetéseiben Jürgen Köppen, amikor a két külügyminiszter előadását váró újságírók ellepték a pódium előtti teret, és ezzel lehetetlenné tették, hogy befejezhesse fejtegetéseit.

Martonyi János előadásában a közös német és magyar célról, a szabad és demokratikus Európáról beszélt. Kifejtette, hogy ez nem jelent mást, mint a választófalak nélküli Európát. „Együtt erősebbek vagyunk, és nagyobb biztonságban érezhetjük magunkat” – mondotta, ezért elengedhetetlenül szükséges az európai államok kohéziójának további erősítése. Erre a legnagyobb lehetőséget az unió rendszerének elmélyítése és kibővítése jelenti. Magyarország már megtette a szükséges lépéseket, és immáron az integráció végső szakaszára készülünk fel. Hajlandóak vagyunk a tagsággal járó összes kötelezettséget vállalni. Érdekeltek vagyunk abban is, hogy minél több megfelelően felkészült tagjelölttel bővüljön az unió, azonban az egyszerre felvételt nyelő államok újonnan meghatározandó keretszáma nem jelenthet újabb kritériumot azok számára, akik már minden más feltételt teljesítet-

tek. Ezzel megkérdőjeleződhetne az unió hitelessége. Martonyi János kifejtette, hogy a bővítéssel egyidejűleg az integrációt el kellene mélyíteni, a bonyolult döntési folyamatokat átláthatóvá, az átlagpolgár számára is érthetővé kell tenni. Ezáltal, a külügyminiszter véleménye szerint, az unió valódi legitimitást is nyerhetne, és létrejöhetne az EU és a nemzetállamok közötti kompetencia elhatárolása.

Előadásában Martonyi János kitért a szeptember 11. utáni új helyzetre is. Véleménye szerint a stratégiai összetartozás új dimenziókat kapott és új tartalommal töltődött meg. Még hangsúlyosabban kell szerepelnie az unió célkitűzései között a polgárok biztonsága garantálásának, és ez egyben fontos célja Magyarországnak is. Azonban a jövőben nemcsak a biztonság terén kell erősíteni a német–magyar kapcsolatokat, hiszen ez a NATO keretében megfelelő hangsúlyt kap, hanem a kultúra, a tudomány és az oktatás terén is sokat kell még tenni. E téren jelent jó kezdeményezést a két országban a nagykövetségek épületének megújítása, valamint a budapesti Német Iskola új szárnyának átadása, a jövő évben megnyitja kapuit az első német nyelvű magyar egyetem is, amelyet Andrassy Gyula nevére kereszteltek. „Mindez mutatja, hogy Európa mindmáig még nem teljes egész, és az 1990-ben szabadságukat visszanyert népek nélkül nem is lehet teljes” – zárta előadását a magyar külügyminiszter.

Joschka Fischer német külügyminiszter előadása központi témájának az európai cselekvőképességet választotta. Elmondta, hogy a szeptember 11-i borzasztó események egyik percről a másikra tették nyilvánvalóvá, hol húzódnak Európa cselekvőképességének határai, és mivel kell a közeljövőben még intenzívebben foglalkozniuk a felelős politikusoknak. Az események sodra Európát a belső biztonság megteremtése és biztosítása felé fordította. Elsőként a nemzetállamoknak kell a kihívásokra választ adniuk, de ezt követően a Schengen-acquis következtében a kihívások összeurópai méreteket is öltenek. Az események nyilvánvalóvá tették, hogy végre választani kell: vagy vissza kell adni mindezeket a jogosítványokat a nemzetállamok hatáskörébe, vagy pedig nincs más út, mint végre-valahára a közös külső határvonalak megteremtése. Joschka Fischer megrögzött optimistaként kinyilvánította a közeljövő integrációs előrelépéseibe vetett hitét. Véleménye szerint csak az egységesülő és újra összenövő Európa se-

gíthet az Atlanti-óceánon átnyúló érdekközösség erősítésében. Európának a huszonegyedik század cselekvőképes hatalmává kell válnia. Ennek a cselekvőképességnek pedig nemcsak gazdasági téren kell megmutatkoznia, hanem politikai és humanitárius téren is.

Mindennek a tükrében az Európai Unió jövője azonnal tisztázandó kérdés. „A göteborgi és nizzai előírásokat meg fogjuk valósítani” – jelentette ki a német külügyminiszter. A jelenlegi tagállamoknak mindenképp a „haszonötök Európájára” kell felkészülniük, és biztosítaniuk ennek a kibővített uniónak belső intézményi működőképességét. Mindannyiunk érdekében áll az erős unió, csak az a kérdés, hogy ez milyen lesz. Képes lesz egy államszövetség 25 tagú általános tanácsa a döntéshozatalra? Miként lehet ilyen keretek között valaha is kompromisszumos megoldásokat találni? Lehetséges-e ezek után még a jövő uniójának lakosság általi demokratikus elfogadásáról beszélni? Mindezekre a kérdésekre még a bővítés előtt, a 2003-ban vagy 2004-ben megrendezésre kerülő kormányfői konferencián kell válaszokat találni. De nem csak a szervezeti kérdéseket és a demokratikus deficit feloldását kell e helyen majd megvitatni, hanem fel kell vázolni a jövő kibővült Európai Uniójának a pénzügyi hátterét is, hiszen a jelenlegi költségvetési terv 2006. december 31-ével kifut. És e téren legalább ilyen fajsúlyos kérdések merülnek fel: miként nézhet ki a jövő közös agrárpiaci rendtartása, fenntarthatóak-e a jelenlegi támogatási normatívák, miként kell átalakítani a kohéziós és strukturális alapok támogatási rendszerét.

Joschka Fischer véleménye szerint a változások kidolgozásában, a jövő Európai Uniójának megálmodásában a tagjelölteknek is részt kell vállalniuk. Az unió egyfajta „dinamikus mandátumot” biztosít számukra, amikor részt vehettek már a nizzai megbeszéléseken, és majd a lakeni csúcson is elmondhatják elképzeléseiket, véleményüket. Ezért fontos hogy Magyarország már ma, a csatlakozás előtt is úgy gondolkodjon, mintha az unió tagja lenne. A nagy kérdés, amiben minél előbb döntésre kell jutni az unió vezetőinek, hogy fenn kívánják-e tartani a jelenleg működő államközi konszenzus vezetési módszerét, vagy pedig hajlandóak-e továbblépni, és az unió kibővítésével egyidejűleg sort kerítenek-e az unió elmélyítésére is, megalkotják-e a Fischer által támogatott, nemzetállami föderációt.

A német külügyminiszter kijelentette, hogy a legújabb országjelentés valódi előrelépést és fejlődést mutatott ki egyes országok és különösen Magyarország esetében. Éppen ezért azt szeretné, ha a csatlakozási tárgyalások minél előbb sikeresen befejeződhetnek, és akkor már nincs más út, csak a csatlakozások ratifikálása és megvalósítása.

Előadásai után a két külügyminiszter közös sajtótájékoztatóra távozott, így már nem lehettek jelen Szájer József, a Magyar Országgyűlés Európai Integrációs Ügyek Bizottsága elnökének előadásán, melynek témája az volt, hogy Magyarország milyennek szeretné látni a jövő unióját. Ezzel kapcsolatban öt fontos témakör köré csoportosította gondolatait. A huszonegyedik század uniója legyen egységes, mégpedig mind politikailag, mind pedig intézményi szinten. Ehhez elengedhetetlen a tagjelöltek belátható időn belül történő felvétele és teljes integrálása. Ezzel párhuzamosan Magyarország vállalja, hogy 2015-ig eléri az unió átlagos életszínvonalát. Másodjára az unió legyen cselekvőképes. Az EU nem másról, mint sokak által felvetett, határozott célok megvalósításáról szól. Ehhez pedig elengedhetetlen a döntéshozatali rendszer működőképességének biztosítása és hatékonyabbá tétele. Harmadszor az Európai Unió legyen versenyképes, feleljen meg a globális kihívásoknak. Ezért is fontos a bővítés mielőbbi megvalósítása, hiszen a kibővített unió jobban tud helytállni és hatékonyabban tud részt venni a globális gazdasági versenyben. Szájer elképzelése szerint a jövő uniója (negyedszer) legyen innovatív, megújulásra képes. Véleménye szerint a jelenleginél hatékonyabb és gyorsabb válaszokat kell találni a politikai, intézményi és mindenekelőtt a szociális kihívásokra. Végül pedig a huszonegyedik század Európai Uniója legyen a polgárok, családok, régiók és nemzetek Európája. E keretek között lehetséges a tapasztalatok átadása, az egymástól tanulás, és nemutolsó sorban a sokszínűség egységének létrehozása.

Günter Gloser, a Német Szövetségi Parlament Európa-ügyi Bizottságának tagja arról beszélt, hogy német oldalon miként látják a bővítés kérdését, különös tekintettel a kibővített unióban jelentkező jóléti különbségekre és az ennek feloldására alkalmazható régi receptek szerepére. Megosztotta hallgatóságával aggodalmát, hogy a kibővítés után az unió területe és lakosainak számaránya majd egyharmadával fog növekedni, ezzel szemben a gazdasági mutatóként legáltalánosabban alkalmazott bruttó hazai termék

(GDP) alig öt százalékkal nőne, és az uniónak a jelenleginél is nagyobb regionális különbségekkel kellene megküzdenie. A parlamenti képviselő véleménye szerint ezzel az Európai Unió pénzügyi teljesítőképességét messze túlterhelnék, így elengedhetetlen a belső reform alappilléreinek, majd részleteinek kidolgozása és végrehajtása. Elmondta, hogy a tagjelölteknek nem kell aggódniuk, hiszen az unió ismeri a kohéziós politika fontosságát. Ennek köszönhetően már számos pozitív eredmény született, legyen szó akár Írország, akár Spanyolország vagy Görögország felzárkóztatásáról, így nem is kívánják azt feladni, csak a megnövekedett szükségletekhez igazítani. Ebben a reformfolyamatban véleménye szerint fontos szerep jut majd az unióban egyre inkább teret nyerő szubszidiaritás gondolatkörének: minden tag(jelölt) országnak először saját háza táján kell rendet tennie, és magának kell minden lehetségest megkísérelnie a területi kiegyenlítés érdekében, és csak ezután fordulhat az unióhoz segítségért.

Elmar Brok, az Európai Parlament tagja, a külügyi bizottság elnöke a regionális kiegyenlítés fontosságáról beszélt. Véleménye szerint szintén szükséges egyfajta reform a támogatási rendszerben, mégpedig az lenne a legfontosabb, hogy a rendelkezésre álló pénzeszközöket sikerüljön egyes nagyon hátrányos helyzetű területekre koncentrálni, és e területeken is behatárolt futamidővel alkalmazni őket, hogy ezáltal pedig gyorsabb és hatékonyabb változásokat lehessen elérni. Ehhez mindenképp szükséges a kérvényezés jelenleg igencsak bürokratikus útjának leegyszerűsítése és a gyorsabb döntéshozatal, valamint a jövőben a kisebb közösségeknek és magánvállalkozásoknak is biztosítani kellene a kérvények benyújtásának lehetőségét. Az eszközök szakszerű alkalmazásának a döntéshozatali módszerek átstrukturálásával párhuzamosan kell végbemennie. „Aki megvalósítja az Unió kibővítését, egyben megakadályozza a nagymértékű migrációt, mivel új perspektívákat nyit meg a csatlakozó országok előtt” – zárta rövid előadását Brok képviselő.

A strukturális támogatások jövőjét elemezte előadásában Martin Wille, a Fogyasztóvédelmi, Élelmezési és Mezőgazdasági Szövetségi Minisztérium államtitkára. Kifejtette, egy nemrég napvilágot látott felmérés szerint csak az uniós polgárok 37 százaléka gondolja, hogy a közös agrárpolitika fenntartások nélkül fogyasztható élelmiszereket garantál a lakosság számára. Roppant nagy

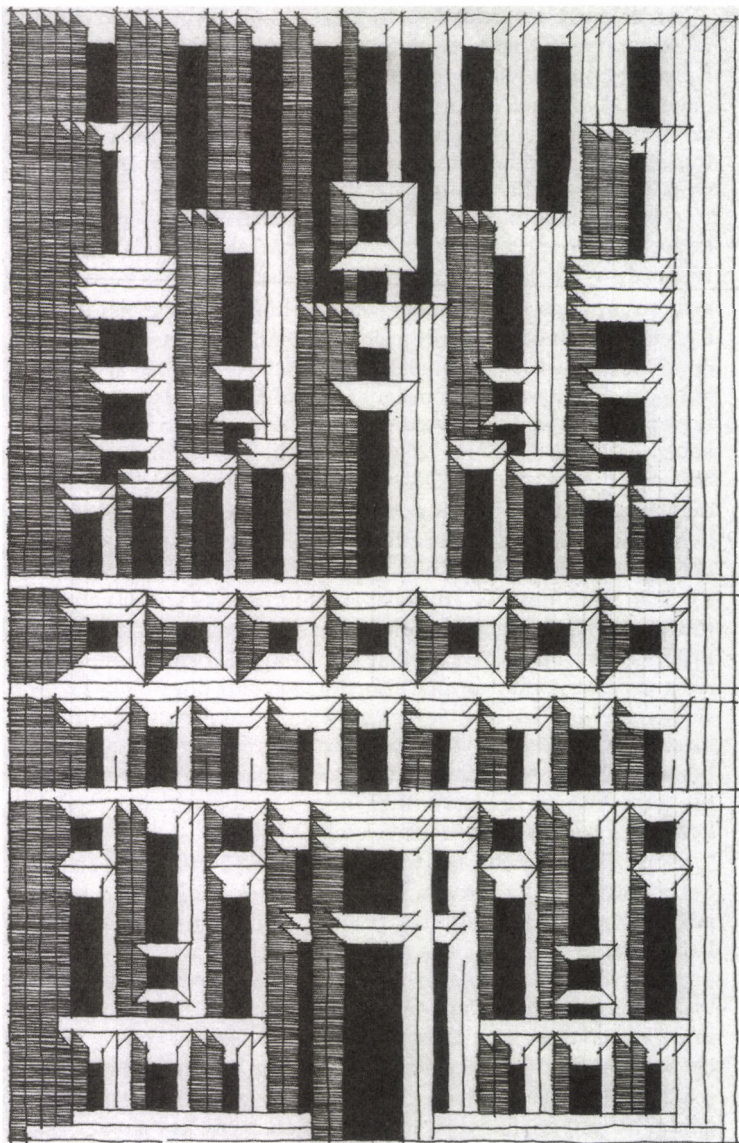
a gond, hiszen az unió legdrágább közösségi politikáját éri a legtöbb kritika, és ez szorulna leginkább megújulásra. A német vélemény szerint megoldást jelenthetne a közös agrárpolitika kofinanszírozásúvá tétele, amit azonban Franciaország nyomatékosan elutasít. Wille szerint a 2002-ben esedékessé váló időközi áttekintés (mid-term review) jó alkalmat adhatna arra, hogy felülvizsgálják a kergemarha-kór (BSE), a száj- és körömfájás, a környezet- és állatvédelmi politika nehézségei által súlyosan megkérdőjelezett közös agrárpolitika működését. Egyfajta „agrár-rendszerváltásra” lenne szükség, amely fogyasztóközpontú, piacorientált, a WTO előírásainak megfelelő, és sokkal inkább a vidéki fejlődést és a környezetvédelmet támogató közösségi mezőgazdaságot teremtené meg. Ezek a változások a bővítési folyamat nélkül is elengedhetetlenül szükségesek, ugyanakkor a reformok nem vezethetnek a csatlakozási folyamat lassulásához vagy elodázásához.

Vadász Péter, a Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetségének elnökhelyettese kifejtette, hogy a magyar vállalatok nagy része optimista a jövőt illetően, ugyanis megkérdőjelezhetlenül hiszik, hogy verseny- és exportképesek lesznek a csatlakozás után is. Előadásában felhívta a figyelmet, hogy azért ez az optimizmus nem teljesen megalapozatlan, hiszen a magyar gazdaság roppant sikereket tudhat az elmúlt években magáénak. Jelenleg is a GDP növekedése 4 és 5 százalék között mozog, ami messze meghaladja az EU-átlagot. Emellett folyamatos a magyar exportnövekedés is: 1999-ben 13%, 2000-ben kiemelkedő, 21%, míg idén 12% volt, és a következő évre is a minimális várakozások 12 százalékos növekedést feltételeznek. Annak ellenére, hogy valamelyest lassult, mégis folyamatos a külföldi működőtőke beáramlása, és ebben mintegy 30 százalékot német vállalatok tesznek ki. Már azon sem lehet csodálkozni, hogy a legnagyobb magyar exportőrök az Audi Hungária és a Siemens Hungária. A jelenlegi magyar export mintegy 80 százaléka irányul az OECD 29 országába, és ezen belül is roppant nagy arány kimondottan az unióba. Figyelemre méltó, hogy a kutatás-fejlesztés és az innováció tekintetében az OECD az első hat európai ország közé sorolta Magyarországot, ami köszönhető annak, hogy számos egyetemi kutatóintézet mellett egyre több vállalat hoz létre tudományos kutatórészlegeket. Mindezen adatok alapján, zárta gondolatait Vadász Péter, a magyar vállalkozók tényleg optimistán várhatják uniós csatlakozásunkat.

Az ülészak második napján a szervezők két munkacsoport üléseit szervezték meg. Az első a nizzai csúcstalálkozót követő folyamatot és a kibővített unió alkotmányos kérdéseit vitatta meg, olyan szakemberek közreműködésével, mint Christoph Jessen, az Európai Unió bővítési megbízottja, Kiss László, a Teleki László Intézet főigazgató-helyettese vagy Szent-Iványi István, a Magyar Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke.

A második munkacsoport a biztonsági és gazdasági együttműködés jövőbeni problémáit vette górcső alá, különös tekintettel Közép- és Délkelet-Európára. Itt elsőnek Doris Pack képviselő asszony, az Európai Parlament Délkelet-Európai Kapcsolatok Delegációjának elnöke ecsetelte a térségben tett béketeremtő és békeépítő erőfeszítéseket. Kiemelte, hogy a NATO jelenleg az egyetlen igazi stabilitást és biztonságot teremtő faktor a Balkánon, így szerepe létfontosságú. Ötvenéves fennállása során Koszovó érdekében került első ízben arra sor, hogy a NATO hadműveleteket hajtson végre, és ma a KFOR-csapatok biztosítják a legfontosabb óvintézkedéseket mindkét szemben álló fél részére. Ezzel szemben az Európai Uniónak szinte semmiféle katonai szerepe sincs a térségben, viszont az EU biztosítja a legnagyobb pénzforrásokat a Balkán újjáépítéséhez. Itt általában azonnali segélyekről van szó (ún. „rapid flexible action”), amelyeket a Thessalonikiban székelő újjáépítési hivatal oszt szét Belgrád, Podgorica és Skopje közt. A legnagyobb gondot az unió számára az jelenti, hogy hiába biztosít egyre több pénzügyi támogatást a régió számára, ezeket nem használják ki a kormányok. Az előadó a macedón tapasztalatokat hozta fel elrettentő példaként, itt ugyanis a kormányzat oly kevés programot tervez és szervez meg, hogy mindössze csak a rendelkezésükre bocsátott uniós pénzek felét költik el.

Doris Pack kifejtette, hogy a térség államait összekötő közös érdek, mindannyiuk törekvése, hogy elérhessék a tagságot az Európai Unióban. Viszont a térség felelős politikusainak tisztán kell látniuk, hogy aki Európába szeretne bejutni, annak elsősorban a szomszédaival kell jó kapcsolatokat ápolnia. Éppen ezért a stabilitási és társulási megállapodás legfontosabb hatása, hogy együttműködésre kényszeríti az egykori háborús ellenfeleket. Az unió egyik legfontosabb külpolitikai célja a Balkán biztonságának helyreállítása, és ebben fontos szerepet játszik egy európai gyors reagálású hadtest felállításának is, amely átveheti az SFOR-csapatok fel-

adatait, és ezzel nemcsak példát mutathat az amerikaiaknak, de egyben tehermentesítheti is őket. Pack asszony elsőrangú céljának azt nevezte, hogy elérje, a térség országai mind szorosabban működjenek együtt olyan stratégiai kérdésekben, mint az energetika, az infrastruktúra építése, a szabad kereskedelem megteremtése, a környezetvédelem, valamint a menekültügy megoldása és a nemzetközi embercsempészet és a terrorizmus elleni harc.

Az egyre erősödő európai szerepvállalást elemezve Marie-Janine Calic, a Stabilitási Paktum Koordinátori Hivatalának politikai tanácsadója arról beszélt, milyen sikereket értek el az unió erőfeszítései Délkelet-Európában. Kiemelte, hogy a stabilitási paktum értelmében a regionális együttműködés forszírozása a „europaizálási stratégia” fontos részét képezi. Az unió nyitva hagyta a balkáni államok előtt is a csatlakozás perspektíváját, de ennek legfontosabb feltételeként a regionális együttműködés erősítését szabta meg. Ehhez természetesen az Európai Unió anyagi támogatást is nyújt, így az infrastruktúra újjáépítésére, a demokratikus intézményrendszerek fejlesztésére és bizalomteremtő intézkedésekre mintegy 4,65 milliárd eurót biztosított a Balkán térségének.

Calic asszony szerint a fejlődés és együttműködés első jelei már megmutatkoznak, így idén a térség hét országa állapodott meg a kölcsönös szabad kereskedelem 2002 végéig történő bevezetéséről. Ezzel mintegy 55 milliós közös piac jöhetne létre. Ugyancsak számos kezdeményezés indult el a menekültprobléma kezelésére. Jugoszlávia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina megállapodott a menekültek és elűldözöttek visszatelepítéséről és támogatásáról, amire mintegy 550 millió eurót kívánnak fordítani önerőből, ezt az összeget az unió várhatóan saját kasszájából pedig megkértszerzi.

A Balkán újjáépítésében és felzárkóztatásában fontos szerep jut a már előrehaladottabb fejlettségű országoknak, így Magyarország lehet az egyik legfontosabb példa a régió országai számára. A tapasztalatok átadása, a magyar vállalkozók szerepvállalása a Balkánon igencsak fontos lesz a közeljövőben, mint ahogy már eddig is több pozitív példa volt erre. Calic asszony kijelentette: „aki holnap Európában biztonságot és stabilitást szeretne te-

remteni, annak ma bizony tartósan Délkelet-Európába kell investálnia”.

Martin Kremer, a Német Szövetségi Köztársaság Külügyminisztériuma Tervezési Csoportjának vezetője arról beszélt, hogy a német külpolitika milyen feladatok előtt. Kiemelte, hogy szeptember 11. után a biztonságpolitikai és gazdasági stabilitás megteremtése az elsőrangú célkitűzés. Ezt kell megvalósítani Délkelet-Európában is, hiszen ez a térség történelmileg szorosan kötődik Európa többi részéhez, és egyfajta „európai perspektívát” kell nyújtani a régiónak. Ebben fontos szerep jut a háborús konfliktusok megelőzésének, így az uniónak nem reagálnia kellene az eseményekre, hanem „proaktívan” megelőzni őket. Ehhez persze elengedhetetlen az együttműködés mind az Egyesült Államokkal és a NATO-val, mind pedig az EBESZ megfelelő fórumaival. A térségben nagyon fontos volt a stabilitási paktum aláírása, hiszen ez ad lehetőséget a regionális együttműködések megvalósítására. Ezzel megindult a régió konszolidálása, és mindmáig a nemzetközi államközösség összesen mintegy 16 milliárd eurót fordított a délkelet-európai biztonság és stabilitás megvalósítására. Ennek hatékonyabbá tétele a német politika célja, és ezért szorgalmazzák, hogy a stabilitási paktumot erőteljesebb politikai eszközökkel lehessen érvényre juttatni.

Ezekbe a nemzetközi törekvésekbe illeszkedő magyar tervek-ről szóló Körmeny István, a külügyminisztérium főosztályvezetője. Hangsúlyozta a délkelet-európai térség kiemelt fontosságát Magyarország számára, hiszen négy országgal is szomszédos és ezek közül kettőben nagyszámú magyar kisebbség él. Körmeny bemutatta, hogy melyek a Balkánnal kapcsolatos magyar koncepció prioritásai. Az első helyen említette a jószomszédi kapcsolatok továbbépítését és erősítését, és ezen belül a nemzetközi egyezményeknek megfelelően a magyar kisebbség helyzetének javítását. Fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy Magyarország teljesítőképességének és kapacitásainak megfelelően részt kíván vállalni – ahogy azt már eddig is tette – a válságkezelésben és a stabilitás kialakításában. Ehhez pedig harmadik célként nagyon jó eszköz lehet a gazdasági kapcsolatok erősítése, mint például azt Macedóniában a Matáv által kiépített telekommunikációs hálózat esete is mutatja. A magyar politika érdeke, hogy az országhoz szorosan kötődő térségben sikerüljön kidolgozni és biztosítani a stabil multietnikus állami struktúrákat és intézményrendszereket.

A Német-Magyar Fórum 11. közgyűlésének záró plenáris ülésén elsőként báró Reinhard von Schorlemer, a Német Szövetségi Parlament képviselője, a Német-Magyar képviselőcsoport elnöke szólt a politika felelősségéről a bővítési folyamatban. Kijelentette, hogy Magyarország az uniós értékelések szerint a csatlakozási folyamat éllovasa, és az országjelentések szerint az első helyen áll. Ezzel Magyarország és a többi pozitív értékelést kapott ország felkészült és képes az Európai Unióhoz történő csatlakozásra és az Európai Parlament 2004-es választásain való részvételre. A képviselő mintegy felszólításként fogalmazta meg, hogy a Német Szövetségi Parlament kérje fel a német kormányt, sűrűsse a tagjelöltek csatlakozási folyamatát. Aki elsőként teljesítette a feltételeket, azt elsőként is vegyék fel, jelentette ki előadásában. Baráti együttérzéséről biztositotta Magyarországot és elmondta, hogy a Német-Magyar Képviselőcsoport mindig is a magyar érdekek lobbyfóruma volt a német parlamentben, és ezután is szeretnék a magyar érdekek megvalósulását elősegíteni.

A konferencia záró előadását Mádl Ferenc, a Magyar Köztársaság elnöke tartotta. Véleménye szerint a legaktuálisabb történelmi parancsolat jelenleg az európai egység lehető leggyorsabb helyreállítása. Ebben a folyamatban fontos szerep jut a tagjelöltek differenciált vizsgálatának, annak érdekében, hogy a legfelkészültebbek már 2004-ben részt vehessenek az Európai Parlament megválasztásában. Ehhez azonban az szükséges, hogy 2002 végéig sikerüljön lezárni a tagságot tisztázó tárgyalásokat, és sikerüljön megegyezést teremteni a védelem és biztonság legfontosabb kérdéseiben is. Magyarország azzal számol, emelte ki Mádl Ferenc, hogy már tagként vehet részt az Európa további jövőjét meghatározó közös gondolkodáson és tanácskozáson, a 2004-ben megrendezésre kerülő kormányközi konferencián. Ezt követően pedig előadásában azt vázolta, hogy milyennek képzelet el a jövő kibővített Európai Unióját.

„A jövő Európája a polgárok Európája kell hogy legyen” – jelentette ki az államfő. Ez azt jelenti, hogy a polgárok közvetlen döntései határozzák meg a jövő fejlődési irányait. A cél nem más, mint egyfajta európai polgári identitástudat kialakítása, amely alapján a polgári ismeretek lehetővé teszik a döntéshozatalban való részvételt. Minden európai politikus felelőssége, hogy az európai gondolat utat találjon a polgárokhoz, hogy megértsék, miről is dön-

tenek és miben vesznek részt államaik. Az egyik legfontosabb identitásképző erő az lenne, ha a polgárok az unióban saját érdekeiket látnák megvalósíthatónak. Ehhez azonban szükséges egy teljesebb európai uniós legitimáció, és elengedhetetlen új alkotmány kidolgozása. Ennek az új európai alkotmánynak alapja lehet az alapvető emberi jogok európai chartájának megalkotása. Ugyan számos belefoglalandó jog már most is érvényesül és meg jelenik, azonban ha ilyen egységes módon lefektetésre kerül, akkor átfogó európai normává válhat, és ezzel egyfajta garanciális szabályként meghatározó része lehet európai polgári mivoltunknak. Így mind a charta, mind pedig az európai alkotmány megvalósítása az európai polgár jelenségének megvalósulását segítheti elő. Mádl Ferenc hangsúlyozta, magyar részről kívánatos, hogy az emberjogi charta kiegészüljön a nemzeti kisebbségek alapvető jogainak listájával is.

Az államfő kijelentette, hogy szükséges a szöveti struktúra, azaz az intézményi rendszer még inkább átláthatóvá tétele. Jacques Delors szavait idézve elmondta, hogy a jelenlegi döntéshozatal túl lassú és áttekinthetetlen, ezért szükséges a hatáskörök világos megvonása és körvonalazása. Véleménye szerint egy rugalmas, a változásokhoz jobban alkalmazkodni tudó rendszert kell megteremteni, amely a polgároktól nyeri legitimációját.

A jövő uniójának kiemelkedő fontosságú témaköre lesz a közös kül- és biztonságpolitika megvalósítása. Mádl Ferenc szerint Európa felelőssége megteremteni saját lehetőségeit a krízishelyzetek megoldására, és Európának képesnek kell lennie saját határai között a válságócok felszámolására, akár katonai eszközökkel is.

ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XI. Nos. 1–2., February 2002, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Published by Magyar Szemle Foundation. Chairman: György Granasztói.

The Instinct of Renewal. Editor's Note by Gyula Kodolányi.

FERENC MÁDL, President of the Republic, Budapest. *The Victims of Communism and of the Holocaust*. A memorial speech given on February 25, 2001, in the Hungarian Parliament is published here, for the first time, as the annual Day of the Victims of Communism approaches.

TAMÁS ISÉPY, Chairman, Committee of Mandates, Parliament, Budapest. *The Memory of István Barankovics*. The ashes of the leading Christian Democrat of Hungary in 1945–48 were brought home from the United States in December 2001. This commemoration note was read in Parliament on the day of reburial.

JÁNOS HORVÁTH, Committee of the Economy, Parliament. *The Public Heritage of Sándor Kiss (1918–1982) Returns Home*. Sándor Kiss, organizer of the famous Peasant Alliance after World War II, emigrated to the United States in 1956, where he died after a very active life in exile. On the return of his papers to Hungary, this commemoration note was read in Parliament.

IVÁN VITÁNYI, Cultural Committee, Parliament, Budapest. *The Life and Works of Elemér Muharay*. A memorial lecture on Elemér Muharay (1901–1960), who started the revival of folk dance as a modern art form in the late Thirties, and used it as a medium for community building and education. All the movements of more than a half century go back to his school-founding heritage.

MIHÁLY HOPPÁL, director, European Folklore Centre. *Tradition-Based Society*. Tradition creates community. Tradition is demo-

cratic, as it is shared equally by all members of a community. The significance of local culture is recognized by the EU and by UNESCO, which has inaugurated a World Heritage program for cultural and spiritual achievements of the past.

ISTVÁN SCHLETT, historian, political scientist, Budapest. *The Parliamentary Debate of the Nationality Question in 1868*. After the Compromise with Austria in 1867, the independent parliament of the historical Hungary debates a new law on nationalities. Despite the liberalism of the Hungarian political class, a stalemate sets in, as the representatives of the ethnic minorities do not identify with the idea of a Hungarian state.

GYÖRGY HAAS, journalist, Vienna. *Northern Hungary and the Paris Peace Treaties*, Part II. After 1945 Western powers had contemplated the restitution of ethnically homogeneous Hungarian regions like the Csallóköz to Hungary. Ultimately, Czecho-Slovak territorial claims proved victorious.

GÁBOR JOBBÁGYI, *The Numb Soles – Ilona Tóth, Martyr of the Faculty of Medicine*, Part I. Ilona Tóth, a graduating doctor who was healing the wounded of the 1956 Revolution at a Budapest hospital, was convicted of murder and executed by János Kádár's justice. In the examination and the trial false charges, false witnesses, physical torture and drugs were used to force a conviction. Gábor Jobbágyi reconstructs the process from secret documents.

FERENC HORKAY HÖRCHER, historian of ideas, editor, *Heti Válasz*, Budapest. *Constitutional Order and Practical Wisdom*. Reviewing Attila Károly Molnár's monograph on Edmund Burke, the author offers a broad essay on the British conservative philosopher.

ZSOLT MÓRO CZ, writer and critic, Kőszeg. *Ottlik and Ottlik*, Part III. Last section of a critical essay on the major 20th century novelist Géza Ottlik, his views of being, existence and writing.

ATTILA SZEPESI. *Town of Gold*. Autobiographical essay on an erstwhile gold mining town of historical Hungary.

GÁBOR CZAKÓ, *Serbian Creed*. A new piece from the Hungarian Horror Tales series of short grotesque stories, illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

1% METAPHYSICS. Passage from „A Letter to V. J.”, by Béla Hamvas, selected by György Szabados.

Books and Events

LÁSZLÓ G. KOVÁCS. *An Eye-Witness Looks Back.* The third volume of the memoirs of Gusztáv Gratz, a prominent conservative historian of the inter-war years, who was intimate with the leading politicians of the period. (*Magyarország a két háború között.* Ozirisz, Budapest, 2001.)

LÁSZLÓ STURM. *Life and Work Feeding Each Other.* On the Diaries of novelist and literary historian Antal Szerb (*Naplójegyzetek 1914–1943,* Magvető, Budapest, 2001).

JÁNOS BRENNER. *The Autumn Season in Berlin.* A letter from Berlin looks back at the major exhibitions of the season.

GÁBOR KASZÁS. *Against the Current.* On the exhibition of Gyula Konkoly's new paintings, *Plein-air*, at the Hall of Exhibitions (Múcsarnok, Budapest, December 12, 2001-January 13, 2002).

RITA GERENCSÉR. *Contemporary Music at the Pesti Vigadó. Mini Festival 2002.* On the occasion of the annual festival of the Hungarian Music Society, the concepts and achievements of the more than ten years old series are summed up.

KATALIN METZ. *Tales and Mytery Plays About Reality.* Our Theatre columnist saw two productions in Budapest: *The Winter's Tale* at the Pesti Hungarian Theatre, and Sándor Weöres' 20th century verse play *Octopus, or Saint George and the Dragon* at the Katona József Theatre.

KLÁRA TÓTH. *Burning Cigarette Ashes.* January's modish film première – the love story of the singer and film actress Katalin Karády and the head of Hungary's intelligence service, General Ujzászy, who both participated in organized resistance after Hungary's Nazi occupation on March 19, 1944.

MIHÁLY KUBINSZKY. *To Adapt and To Create.* Our architecture columnist looks back at the work of architect György Jánossy (1923–1998), now as a monograph on his work has been published. (András Ferkai ed., Hat BT, Budapest, 2001).

In his review of domestic politics János G. Gáspár looks at the Orbán Government's goal of fostering „a society of citizens”, and as the April elections are coming up, he looks at the progress the government has made toward that goal.

PÉTER ZACHAR. *Unification of the Divided Continent.* In our foreign affairs column, we look at the positions taken on European

integration at the latest Hungarian-German Forum, including the speeches of Joschka Fischer, President of the Hungarian Republic Ferenc MádI and Hungarian Foreign Minister János Martonyi.

Photographs in this issue show the works of architect György Jánossy.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbien-nálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BRENNER JÁNOS (1954, Budapest): okleveles építész-mérnök, építésügyi asszesszor, PhD; építésügyi igazgató a Német Szövetségi Közlekedési, Építés- és Lakásügyi Minisztériumban.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), *... és 77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997).

G. KOVÁCS LÁSZLÓ (1961, Pozsony): történész, fordító, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanára. Kutatási területe a Csehszlovák Köztársaság s az ottani magyar kisebbség 1918–1945 közötti története.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GERENCSÉR RITA (Budapest): zenetörténész. 1989-től a Magyar Zeneművészeti Társaság munkatársa.

HAAS GYÖRGY (1933, Budapest): 1965-től Bécsben élt emigrációban. Közíróként nyugaton megjelenő folyóira-

tokban publikált, és a Szabad Európa Rádió tudósítója volt. 1990-tól a FKgP külpolitikai tanácsadója. 1990 után Magyarországon megjelent könyvei: *Európáért – Beszélgetéseim dr. Habsburg Ottóval* (Tevan Kiadó, 1992); *Egy élet a demokráciáért* (Tevan Kiadó, 1996); *A második Trianon* (Tevan Kiadó, 1995), *Diktatúrák árnyékában*. Tildy Zoltán élete (2000).

HOPPÁL MIHÁLY (1942, Kassa): etnográfus, 1967-től az MTA Néprajzi Kutató Intézet munkatársa, főmunkatársa, 1998-tól az Európai Folklór Központ igazgatója. F. m.: *A tér, a közösség és a kommunikáció* (1977), *Sámánok: lelkek és jelképek* (1994), *Folklór és közösség* (1998), *Studies on Mythology and Uralic Shamanism* (2000).

HORKAY HÖRCHER FERENC (1964, Budapest): eszmetörténész, költő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi és Jogtudományi Karának tanára, a Heti Válasz főmunkatársa. F. m.: *Utazás Abbáziába* (esszék, 1996), *Fényudvar* (versek, 1996).

HORVÁTH JÁNOS (1921, Cece): politikus, közgazdász. 1945–47 FKgP nemzetgyűlési képviselő, a miniszterelnök munkatársa, a Magyar Parasztszövetség gazdaságpolitikai igazgatója. 1947-ben összeesküvés vádjával elítélik, 1951-ben szabadul. 1956-ban az Országos Gazdasági Ügyvezető Tanács elnöke, emigrál. 1957-ben Strassbourgban a Magyar Forradalmi Tanács egyik vezetője, New Yorkban létrehozza a Kossuth Alapítványt. 1958-tól a közgazdasági tanulmányok professzora több amerikai egyetemen. 1997-ban hazatelepül. 1999-től a Magyar Közgazdasági Társaság tagja, országgyűlési képviselő (Fidesz). F. m.: *Theory of Institutional Inflation, Grants, Economics, Industrial Concentration*.

ISÉPY TAMÁS (1924, Barancs): országgyűlési képviselő. A Fidesz képviselőcsoportjának frakcióvezető-helyettese. A mentelmi, összeférhetlenségi és mandátumvizsgáló bizottság elnöke, a kulturális és sajtóbizottság tagja. Továbbá tagja az Országgyűlés Könyvtári Tanácsadó Testületének, elnöke a Francia–magyar Baráti Társaságnak és a Fran-

cofon Parlament Magyar Tagozatának. A Jogi Szakvizsga Bizottságnak is tagja.

JOBÁGYI GÁBOR (1947, Budapest): jogász. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem intézetvezető egyetemi tanára. Főbb művei: *A méhmagzat életjoga, az abortuszlegalizáció konfliktusa* (1994), *Személyi jog* (1995), *Családi jog* (1997), „*Ez itt a vértanúk vére*” (1998), *Az élet és az igazság védelmében* (1998).

KASZÁS GÁBOR (1973, Győr): művészettörténész. A budapesti ELTE BTK művészet szakán szerzett diplomát. Kállai Ernő művészetkritikusi ösztöndíjas. Kutatási területe a II. világháború utáni geometrikus és struktúraelvű képzőművészet.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím.

MÁDL FERENC (1931, Bánd): jogász. 1973.: egyetemi tanár. 1978–1990 között a Civilisztikai Tud. Int. igazgatója. 1985-től a Harvard Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Akadémia tagja. A MTA levelező (1987), rendes tagja (1993). 1990–1993 között tárca nélküli miniszter. 1993–1994: művelődési és közoktatási miniszter. 2000. augusztustól köztársasági elnök.

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószeiben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

MÓRO CZSOLT (1956, Celldömölk): magyar–könyvtár szakos tanár, szellemi szabadfoglalkozású.

SCHLETT ISTVÁN (1939, Szilágynagyfalu, Románia): történész, politológus, az ELTE JTK tanára. 1955: Bibó István-díj. F. m.: *A szociáldemokrácia és a magyar társadalom 1914-ig* (1982), *Eötvös József* (1987), *A munkáskérdés és a szocializmus a magyar politikai gondolkodásban 1848–1906* (1987), *Az oppor-tonizmus dicsérete* (1990), *Kisebbségnevezőben* (1993), *Színjáték*

vagy háború? (1995), *A magyar politikai gondolkodás története I–II.* (1996–1999).

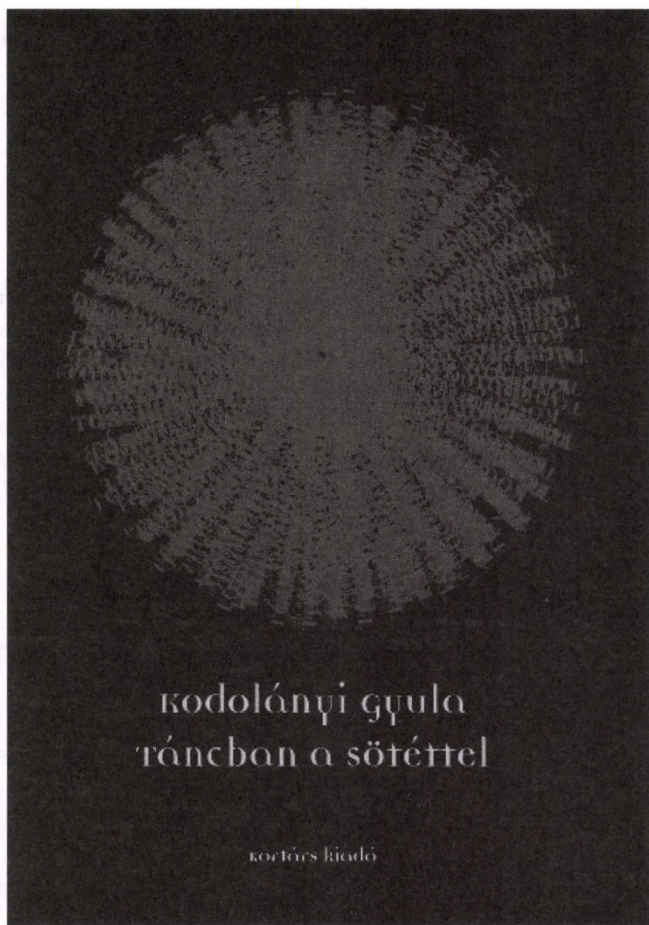
STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma.

SZEPESI ATTILA (1942, Ungvár): költő. 1970 óta jelennek meg kötetei. Újabb művei: *Erdőmaszkok* (esszék, 1999), *Szél-torony* (válogatott versek, 1999), *A béka kertje* (esszék, 2001). József Attila-díj: 1980, Weöres Sándor-díj (2000).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

VITÁNYI IVÁN (1925, Budapest): szociológus, esztéta. A pszichológiai tudományok kandidátusa (1971), a szociológiai tudományok doktora (1980). 1990-től országgyűlési képviselő (MSZP), 1975-től a *Kultúra és Közösség* felelős szerkesztője. F. m.: *Szél-tenger* (regény, 1969), *Társadalom, kultúra, szociológiai* (1981), *Az „Európa-paradigma”, európai kultúra, világkultúra* (1985), *Itt és most a szociáldemokráciáról* (2000).

ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN (1976, Budapest): az ELTE BTK másodéves PhD-hallgatója, történelem–német szakos középiskolai tanár, újságíró.

kodolányi gyula
táncban a sötéttel

korktárs kiadó

Ára: 1942 Ft

A költő összegyűjtött verseit tartalmazó kötet kapható a könyvesboltokban, illetve megrendelhető és megvásárolható a Kortárs Könyvkiadónál.

1062 Budapest, Bajza u. 18.
Tel./fax: 343-60-82
e-mail: korkiadó@axelero.hu

MAGYAR NÉZŐ

A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány és a Kortárs Kiadó új, évente hat kötettel jelentkező sorozatának darabjai a nemzeti gondolkodásról adnak áttekintést úgy, ahogyan az egyes elmélkedők, politikusok és szépírók a magyarságot gondjaival, sorsával, feladataival együtt látták, de úgy is, ahogyan a közelebb-távolabb világot szemlélték.

A MAGYAR NÉZŐ 2002-ben megjelenő kötetei

A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája, 1868 (Schlett István válogatása) – február

Mikszáth Kálmán (Alexa Károly válogatása) – február

Illyés Gyula (Domokos Mátyás válogatása) – március

Szabó Zoltán (András Sándor válogatása) – június

Németh László (Monostori Imre válogatása) – szeptember

Zrínyi Miklós (Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter válogatása) – november

A sorozat kötetei kaphatók a könyvesboltokban, illetve megrendelhetők és megvásárolhatók a Kortárs Könyvkiadónál.

1062 Budapest, Bajza u. 18.

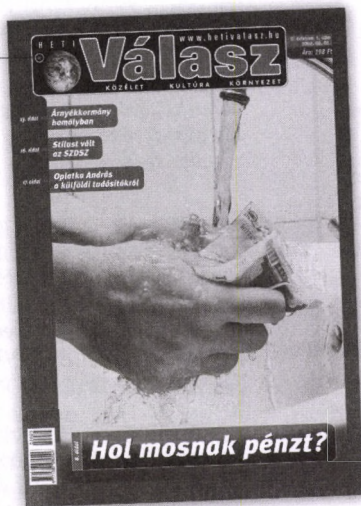
Tel./fax: 343-60-82

e-mail: korkiado@axelero.hu

AZ ÚJSÁGÍRÁS KÖZÖS ÜGYÜNK

Az új évezred hetilapja

A fontos tényeké és a háttérelmezéseké.
A felelősségé, amelyet önmagunk, közösségeink
és környezetünk iránt viselünk. És az Öné, Kedves Olvasó!

Keresse az újságárusoknál!

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033

vagy
levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTIJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönypolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os vilamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Mérleg u. 6.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); FEHÉRLÓFIA KÖNYVESBOLT: VIII. József krt. 36.; AULA KÖNYVESBOLT: IX. Közraktár u. 2/b.; BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

EGEDY GERGELY
**KONZERVATIVIZMUS
AZ
EZREDFORDULÓN**

M A G Y A R S Z E M L E K Ö N Y V E K

Ára: 2200 Ft, a szerkesztőségben 1600 Ft

Magyarországon még nehezebb konzervatívnak lenni: történelmünk ritkán adott esélyt arra, hogy ennek a szónak nemes lehessen a csengése. Azért is, mint Egedy mondja, mert a magyar konzervatívok – akik annak nevezték magukat – nem tudtak mindig életképes tervekét kínálni a modernizációra. S akik a modernizációt szervesnek képzelték el, ritkán nevezték magukat konzervatívoknak. Az értékonzervativizmus aránylag új fogalom: az angolszász országokban ma nagyon divatos neokonzervativizmustól különbözteti meg így magát az organikusságot hirdető gondolkodás. Hiszen a neo-konzervativizmus nem egyéb, mint visszatérési kísérlet a liberalizmus klasszikus, szélsőséges formájához.

Hogy lesz-e korszerű magyar értékonzervativizmus, ami felnő – visszatalál – a Burke-től Ortegáig, Polányiig – s Fülepig! – húzóó nemes hagyományhoz, még nem tudjuk. Ha igen, Egedy Gergely új könyvének is lesz része benne.

De az attitűd, amely hagyományt és változást, közösséget és korszerűséget szervesen összekapcsol, virágzik a szellemi élet és a művészet minden területén, s virágzik még mélyebben, a mentalitásban, az életérzésben.

Az életérzés nem a tudósok s a politikusok vitatepe. Az életérzésben fennmarad, továbbél az is, amit a gondolkodásnak és a nyelvnek akár évtizedekre megtiltanak. Fennmaradt, él. *Érezzük*, hogy a kihívásokra korszerű és magyar válaszokat kell adnunk. *Érezzük*, hogy ez a kor parancsa.

Kodolányi Gyula

9177121416230001